T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUDSÎ HADİSLERDE İHSAN KAVRAMI

ŞEYMA DÖNMEZ

Danışman : Doç. Dr. Şemseddin KIRIŞ
Jüri Üyesi : Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Nagihan EMİROĞLU

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Şeyma DÖNMEZ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUDSÎ HADİSLERDE İHSAN KAVRAMI

ŞEYMA DÖNMEZ
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: DOÇ. DR. ŞEMSEDDİN KIRIŞ

Tezimiz giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş bölümünde tezin konusu ve amacı, yöntemi ve sınırlılıkları, kullanılan kaynaklar ve konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde hadis-i şerifin genel tanımı, konusu ve üslubu kısaca açıklanmış, İhsan eserindeki ana bağlam daha önceki çalışmalar ışığında açıklanmıştır. Birinci bölümde Allah'ın hangi konularda iyiliği emrettiği sorusuna cevap aranmıştır. İkinci bölümde terimin terminolojik anlamı üzerinde durulmuş ve ihsanın Kudsî hadis bağlamındaki anlamı değerlendirilmiştir. Tezimiz, İhsan şuuruyla hareket eden insanların hayatındaki psikolojik ve sosyolojik değişimler ve sünnet dindarlığı ile toplumun reformasyonu arasındaki ilişki üzerine şekillenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Kudsî Hadis, İhsan, Hadis, Dindarlık

Eylül 2024, 101 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

THE CONCEPT OF THE 'IHSAN' IN THE HADĪTH QUDSĪ

ŞEYMA DÖNMEZ

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. ŞEMSEDDİN KIRIŞ

Our thesis consists of an introduction and two main parts. In the introduction part of our study, the subject and purpose of the thesis, method and limitations, sources used and previous studies related to the subject are included. Also in this chapter, the general definition of the sacred hadīth, its subject and style are briefly explained, and the main context in the study 'Ihsan' is explained in the light of previous studies. In the first chapter, an answer was sought to the question of which subjects God commands benevolence. In the second chapter, the terminological meaning of the term is emphasized and the meaning of ihsan in the context of Qudsī hadīth is evaluated. Our thesis is shaped on the psychological and sociological changes in the life of people who act with Ihsan consciousness, and the relationship between sunnah religiosity and the reform of society.

KEYWORDS: Hadīth Qudsī, Ihsan, Hadīth, Piety.

September 2024, 101 Page

TEŞEKKÜR

Aziz ve Celil Allah'a sonsuz hamd, Hz. Peygamber'e sonsuz salât ve selâm olsun.

Birçok gayri Müslim, Müslümanları dikkatle takip etmekte, onların davranışlarını gözlemlemekte ve yaşayış bakımından kendilerinden oldukça farklı olan Müslümanların sosyal, kültürel ve ahlâkî özelliklerini irdelemektedir. Bunun sonucunda İslâm'a merak duyanlar olduğu gibi ihtidâ ile şerefyâb olanlar da vardır. Gerek İslâm ülkelerinde gerekse yurdumuzda bu bilim adamları, her yerde han, hamam, cami, imâret ve medrese gibi hayır hizmetleriyle karşılaşmaktadırlar. Bunların çoğunun yapılış amacı, Hazret-i Peygamber'in "Üç zümre dışında bütün insanların amel defteri ölünce kapanır. Sadaka-icâriye, yani faydası kesintisiz devam eden hayır işleri; kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine duâ eden hayırlı evlât sahipleri" meâlindeki hadise dayanmaktadır. Bilindiği üzere İslam dünyasının ortaya koyduğu bütün kalıcı eserler söz konusu hadiste geçen "sadaka-icâriye" kavramı kapsamındadır. Biz de bu hadis-i şeriften ilhâm alarak hocalarımızın ilim yolundaki gayretlerini örnek alarak: "kendimizden sonra faydalanılan bir ilim bırakmak" azmiyle "Kudsî Hadislerde İhsan Kavramı" başlıklı tez çalışmamızı kaleme aldık.

Bu çalışmamızda kudsî hadisi, ihsan kavramını ve ihsan çerçevesinde sünnet dindarlık ilişkisi ile toplumsal sorunların çözümüne sunacağı katkıyı araştırdık. Tezin yazımında daha önce yapılan çalışmalarla mukayese ederek tekrara düşmek yerine konunun eksik yönlerine değinmeye gayret ettik.

Çalışmam süresince yaptığı yönlendirme ve tavsiyeleriyle bakış açımı genişleten, müsâmahakâr tavırlarıyla her zaman destek olan ve yardımını benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Şemseddin KIRIŞ'a; eserin okunup eksikliklerinin giderilmesi konusunda kendisinden yardım gördüğüm değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Nagihan EMİROĞLU'na ve düşünce dünyamda farklı ufuklar açan kıymetli hocam Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU'na en kalbî teşekkürlerimi sunmayı yerine getirilmesi zorunlu bir vecîbe bilirim.

Gayret bizden, Tevfîk ise Allah'tandır.

Şeyma DÖNMEZ

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **ix**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi 2
1.2 Araştırmanın Metodu ve Kaynaklar 3
1.2.1 Kudsî Hadisler ve İhsan ile İlgili Daha Önce Yapılan Türkçe Tez Çalışmaları ve Makaleler 4
1.3 İlgili Kavramlar 9
1.3.1 Kudsî Hadis 9
1.3.2 İhsan 12
2. ALLAH'IN İHSANI HERŞEYDE EMRETMESİ **17**
2.1 Allah'a Karşı İhsan 18
2.2 Anne- Babaya Karşı İhsan 27
2.3 Eşlere Muamelede Karşılıklı İhsan 31
2.4 Gayri Müslimlere Yaklaşımda İhsan 36
2.5 Komşuluk İlişkilerinde İhsan 39
2.6 Hayvanlardan İstifade Etmede ve Merhamet Göstermede İhsan 40
2.7 Bölüm Değerlendirmesi 44
3. KUDSİ HADİSLERLE SÜNNET-DİNDARLIK İLİŞKİSİ **46**
3.1 Çocuk Eğitimi 48
3.2 Yaşlı Bakımı 50
3.3 Suçların Artması 55
3.4 Faiz, Rant, Kısa Zamanda Köşeyi Dönme Arzusu, İktisadi Hayatın Düzenlenmesi 58
3.5 Meşguliyetler Sebebiyle İbadeti Terk Etmeme 63
3.6 Büyüklenme ve Affedememe 67
3.7 Allah'ı Tanıyıp Bilme 68
3.8 Ne Kadar Büyük Olursa Olsun Günahlara Tövbe Etme 70
3.9 Günahlardan Dolayı Ümitsizliğe Düşmemek 72
3.10 Riyakârlık 74
3.11 Namazdaki Kıraatin İkiye Bölünmesi 76
3.12 Adak Adamak 77
3.13 Kıymetli Zaman Dilimleri 78
3.14 Cennette Kullara Yöneltilen Soru 79
3.15 Allah'la Çekişmek 81
3.16 Kulun ilk Hesaba Çekileceği Amel 82
3.17 Allah'a Muhalif Olma 84
3.18 Cehennemliklere Azâb Olunması 85
3.19 Allah ile Kulun Yakınlığı 86

3.20 Oruç ve Vuslat 87
3.21 Nefsi Tezkiye Etmeme 88
3.22 Niyet ile Amel İlişkisi 89
3.23 Bölüm Değerlendirmesi 90
3.24 Kudsî Hadislerin Zübürülevvelînden İzler Taşıması 92
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 93
KAYNAKLAR 96

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a.g.e.	**:** Adı geçen eser
b.	**:** İbn
bkz.	**:** Bakınız
c.	**:** Cilt
DİA.	**:** Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	**:** Editör
hz.	**:** Hazreti
ö.	**:** Ölüm tarihi
s.	**:** Sayfa
thk.	**:** Tahkîk
v.d.	**:** Ve Diğerleri
v.s.	**:** Vesâire
ybd.	**:** Yazarı belli değil

1. GİRİŞ

İslam dini vazifesini icra etmeye ilk vahyin gelişinin ardından, dinin tebliği ile vazifelendirilmiş Hz. Muhammed'in (Sallallâhu aleyhi ve sellem) sadece içinde neşet ettiği topluma değil tüm insanlığı içine alan büyük bir kitleye elçi olarak ulaştırması icab eden emir ve yasakları iletmesi ile başlamıştır. O günden bugüne yaşanan süreçte tebliğ asla değiştirilemeyecek ve benzeri getirilemeyecek olan Kur'an'ın aydınlatıcı ortamında Nebî'nin manevi gölgesi altında devam etmektedir. İslâmı bir din olarak kabul edip benimsemeyen zümreler ve şahıslar nezdinde bile Kur'an'ın değiştirilemeyeceği mümkün ve muhtemel bir olgu iken hadisler konusunda söz konusu bu inançsız kesimlerin aynı bakış açısına sahip olduğu söylenemez. Aradan geçen uzun yılların hadislerin bizlere eriştirilmesinde büyük çaplı bir engel olduğu ve tarihsel bağlamda yaşanan hâdiselerin bu engele dayanak teşkil etmesi meselesi maalesef günümüzde özellikle hadisler hakkında gündeme getirilen olumsuz eleştirilere kaynaklık etmiştir.

Hadis kaynaklarımızın güvenilirliğini ispatlamak isteyen, inancını sağlam ilmî delillerle bilim dünyasına kabullendirme gayretinde olan araştırmacılar bu anlamda günümüzde yükselen bir ivme ile teknolojiyi ve onun getirdiği sayısız imkânları kullanarak kadim geleneğe kıyasla daha kolay ve daha az zaman alan birçok çalışma yürütmektedirler.

Sünnetin fiili anlamda delil sayılıp sayılmayacağı, belli dönemlerde okutulan hadis kaynakları ile öğretim metotları, hadis inkârcılarının görüşleri, iman meselesi, ibadet şartları, ahlâki sorumluluklar ve hadislerin sıhhat araştırmaları gibi birçok konu bu çalışmaların içeriğini oluşturmaktadır.

Peygamber'in (Sallallâhu aleyhi ve sellem) manevi atmosferinden istifade ederek gerek sözlü ifade yoluyla gerek fiiliyatını seyrederek gerekse de duyuş yoluyla hadisleri öğrenen sahâbîlerin[1] çok uzağında olan bizler de Cibril hadisinde geçen ihsan kelimesinin "Kur'an'da İhsan Kavramı" ve "Hadislerde İhsan Kavramı" başlıkları

[1] İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV, 2015), 28.

altında incelendiğini gördük. Çalışmaların bütünleyicisi olması hasebiyle de kudsî hadisler özelinde ihsan kelimesini dini hayatımıza bakan vechiyle incelemeye karar verdik.

1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmamızda Kudsî hadisin genel tanımı ve üslubu kısa bir şekilde açıklanacak olup, Kur'an ve Nebevî hadis ile Kudsî hadis ilişkisine değinilecektir. Çalışmada asıl bağlam olan 'ihsân' kavramı açıklanacak, Kur'an ve hadiste geçen ihsan kavramı üzerinden örneklendirmeler yapılacak, terimin ıstılâhî anlamı üzerinde durulacak ve Kudsî hadis özelinde ihsanın manası değerlendirilecektir. İhsan şuuru ile hareket eden insanın psikolojik ve sosyolojik açıdan hayatındaki değişiklikler ile toplumun ıslahı ve sünnet-dindarlık ilişkisi üzerinde tezimiz şekillenecektir.

1- Tezimizde ihsan kavramı kudsî hadis özelinde incelenecektir.

2- Toplumsal sorunlarda ıslah edici mekanizma olarak ihsan kavramı üzerinde durulacaktır.

3- İhsan şuuru ile yaşamanın önemine değinilecektir. Kudsî hadisler üzerinden sünnet-dindarlık ilişkisi irdelenecektir.

4- Bu çalışmanın içinde kudsî hadislerden örnekler de verilerek tezin amacının gerçekleşmesine katkı sunulması planlanmıştır. Bu durumda tezimizin sınırlılıkları içinde bir seçme yapma zorunluluğu karşımıza çıkmıştır. Seçme kiriteri olarak 'ihsân' ile doğrudan irtibatlı hadisler tercih edilmiştir.

5- Ahlâk ve insan ilişkisi temel alındığında ihsan şuuru ile insanın ahlâklanmasını sağlama ve toplumda hâkim olan ahlâki problemlere karşı çözüm üretme hususunda öneriler sunulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızda ihsan kavramının kudsî hadisler bağlamında değerlendirilmesi, ihsan kavramının dini hayatı düzenleyici yönünün ortaya konulması ve ihsan şuurunun dindarlığı artırıcı etkisinin tespiti amaçlanmaktadır.

Günümüzde Müslüman toplum ve bireylerin dahi tahkikî imanı elde edemeyişleri ve inandıkları gibi yaşamamaları, ihsan şuurunu elde edememiş olmalarının bir göstergesidir. Bu sebeple bireylerin ihsanı iyi idrak etmeleri; Kur'an, Nebevî hadis ve Kudsî hadisin ortak olarak zikrettiği bu mühim insanî yönü keşfi önem arzetmektedir. Çalışmamız bu anlamda kavramın önemine işaret ederek onsuz dindarlığın düşünülemeyeceğini ortaya koymuş olacaktır.

1.2 Araştırmanın Metodu ve Kaynaklar

Tez konumuzu seçerken Kudsî hadisler ve İhsan kavramı ile ilgili çalışmaların varlığından haberdar idik. Özellikle İhsan kavramı ile ilgili hem Kur'an- ı Kerim hem de Hadis-i şerifler temel alınarak yapılan çalışmaları detaylı şekilde inceledik. Bir bütünü oluşturan parçalar gibi bu kavramın Kudsî hadisler özelinde de sadece kelime itibariyle değil mana bakımından da ihtiva ettiği toplumsal değerler açısından incelenmesinin tamamlayıcı nitelikte bir fayda sağlayacağı kanaatine vardık.

Kudsî hadisler ve İhsân, birbirinden bağımsız olarak üzerinde çalışma yapılmamış kavramlar değildir. Ancak kudsî hadislerin birçoğunda rasladığımız 'İhsân' vurgusu, bu konuda tamamlayıcı çalışmaların yapılmasını da gerekli kılmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, konumuzla doğrudan ilişkili gözükmese de hadis alanında çalışacak araştırmacılara yol göstermesi bakımından değerlidir.

Çalışmamızda kudsî hadislerden yaptığımız seçmelerde Kütüb-i sitte esas alınmıştır. Kütüb-i sitte içerisindeki hadisler arasında da 'ihsan' vurgusu taşıyanlar örneklendirmemize konu olmuştur.

Muasır çalışmalar içerisinden Mehmet Yaşar Kandemir'in 111 Kudsî Hadis adlı kitabı ile Hasan Hüsnü Erdem'in İlâhi Hadisler (99 Kudsî Hadis ve Şerhi) isimli eseri başucu kitabımız oldu. Ayrıca hadis edebiyatına dair kitaplardan faydalandık. Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûd yayınları arasında yer alan Fâlih b. Muhammed es-Sağîr'in kaleme aldığı *Ehâdîsfi'd-da'veve't-tevcîh* adlı eser, özellikle "Allah her konuda ihsanı emretmiştir. /كتب الله الاحسان علي كل شئ" hadisi ile ilgili bölümün hazırlanmasında yol gösterici olmuştur. Hepsine kaynak kısmında yer vermediğimiz birçok çalışmayı bu sayede okuma fırsatı elde etmiş olduk.

Temel İslam bilimleri ve ilişkili alanlarda ise ihsan kelimesi geçen yedi adet yüksek lisans çalışması tespit ettik. Bu çalışmalar içerisinde ihsan modeli adıyla zikredilen manevi bir danışma modelinin de olduğunu[2] öğrenmiş olduk. Çalışmadan birinin psikolojik bozukluk yaşayan kişilerde psikoterapik bir yaklaşımla danışanlara uygulanan bir program olduğu ve uygulama sonucu rahatsızlıkları sebebiyle yaşadıklarının ciddi oranda azalma gösterdiği ve bu düzelmenin kalıcı olduğu bilgisine ulaştık. Diğer bir çalışmada ise evlilikte eşlerin birbiriyle münasebeti, anlayış düzeyleri ve karşısındaki gibi hissetmesi ile sorunun çözümlenmesi yönünde ihsan modeli ile sağlanan uyum ile ilgili malumat edindik. Evlilikte çiftler arası uyumu sağlamada bu modelin etkili olduğu, eşlerin karşılıklı yerine getirmeleri icab eden sorumlulukları hususunda farkındalık kazandıkları ve çalışmanın kendi hipotezini doğrulayarak sorun üzerinde pozitif etki sağladığı bilgisine ulaştık.

1.2.1 Kudsî Hadisler ve İhsan ile İlgili Daha Önce Yapılan Türkçe Tez Çalışmaları ve Makaleler

Üzerinde çalıştığımız ihsan kavramı bugün Temel İslam Bilimlerinin alt bilim dalları olarak kabul edilen alanlarda gerek klasik dönem gerekse modern dönem içerisinde birçok müellif tarafından çalışmalarının konuları arasına dâhil edilmiştir. İhsan kavramı ve kudsî hadis ile alakalı tesbit ettiğimiz Türkçe çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Bahri Koç tarafından hazırlanan *Mevzû Nitelikli Kudsî Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* konulu yüksek lisans tezi çalışmasında kudsî hadis olarak bilinen tekrarsız kırk altı, tekrarlarla beraber doksan mevzu nitelikli hadis incelenmiş olup bunların uydurulma sebeplerine yer verilmiştir.[3]

Hayati Yılmaz'ın *Hadis İlminde Kudsî Hadisler*[4] konulu yüksek lisans tezi akademik alanda kudsî hadis konusunda yapılan ilk çalışma olup daha sonraki araştırmacılar

[2] Turgay Şirin, *Bilişsel Davranışçı Psikoterpi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013).
[3] Bahri Koç, *Mevzû Nitelikli Kudsî Rivâyetlerin Değerlendirilmesi,* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).
[4] Hayati Yılmaz, *Hadis İlminde Kutsi Hadisler,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

tarafından yazar usûl eserlerini kullanmadan daha güncel kaynaklardan yararlanarak tezini hazırladığı ve tezin hatalı bilgiler içerdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.[5]

"Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar" başlıklı makalede ise yazar, makale başlığının seçiminde daha önce yaptığı tez çalışmasının başlığına ek olarak "bu konuda yapılan çalışmalar" ibaresini eklemeyi tercih etmiştir. Makalede on altı eserden kırk kudsî hadis incelenmiş olup çalışma otuz altı sayfadan oluşmaktadır. Genel derleme eserlerinden ise yirmi dokuz esere yer verilmiştir.[6]

Gencer Dırvari'nin *Abdülvâsî' el-Alefî (1108/1696)'nin Kudsî Hadislere Dair Eseri -Tahriç ve Değerlendirme-* adlı yüksek lisans tez çalışmasında kudsî hadislere dair kırk hadis çalışması Tevrat ve İncil ile ilişkisi bulunması hasebiyle önemli olduğu gerekçe gösterilerek yazarın hayatı ve ilmî eserleri de açıklanmak suretiyle hazırlanmıştır.[7]

Zeynep Canan Koçak tarafından hazırlanan *Kudsî Hadis olarak bilinen hadislerin kutsal metinler (Tevrat- İncil) ile İlişkisi* konulu yüksek lisans tezi[8] kudsî hadis olarak bilinen hadislerin zübürü'l evvelînden izler taşıması ile alakalı bir incelemedir. Verilen örnekler üzerinde yapılan incelemede Hz. Peygamber'in (Sallallâhu aleyhi ve sellem) hadisleriyle tahrif edilmiş kitaplar arasında bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Rivâyetler göz önüne alındığında kutsal kitaplardan alınan bazı bilgilerin kudsî hadisler içerisinde beyan edilmiş olabileceği mümkün kabul edilmiştir.

Ayşenur Fidan'ın *Kur'ânî Dilin Nebevî Dili İnşâsı –Kudsî Hadisler Bağlamında-* konulu yüksek lisans tezi[9] de kudsî hadis konusuyla ilişkili yapılmış çalışmalardandır. Çalışmada kudsî hadisler "manası vahiy yoluyla Allah'a ait olan değil, lafzı da manası da ilahî inşâ ve irşâd yoluyla Resül'e ait olan söylemler" şeklinde tanımlanmıştır.

[5] İsa Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsî Hadisler,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 465/ 155-156.
[6] Hayati Yılmaz, *"Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar"*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1996), 20.
[7] Gencer Dirvari, *Abdülvâsî' el-Alefî (1108/1696)'nin Kudsî Hadislere Dair Eseri -Tahriç ve Değerlendirme,* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).
[8] Zeynep Canan Koçak, *"Kudsî Hadis" Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi,* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).
[9] Ayşenur Fidan, *Kur'ânî Dilin Nebevî Dili İnşaası - Kudsî Hadisler Bağlamında,* (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

Kudsî hadislerin işlendiği bölümde Kur'ânî ve Nebevî dilin lafız müşterekliği, mana/ muhteva müşterekliği ve üslup müşterekliği hakkında bilgiler ortaya konmuştur.

Muhammed Taha Sabrıya tarafından hazırlanan *Kudsî Hadislerde İnziyah* konulu yüksek lisans tezi[10] çalışmasında inziyâh cahiliye devri Kur'an-ı Kerim içerisinde incelenmiş, Peygamberimiz'in (Sallallâhu aleyhi ve sellem) belâğî yönü ele alınmış ve teşbih ile kinâye de dâhil olmak üzere çeşitli olgular kudsî hadislerden seçilen örneklerle belâgât yönünden izaha çalışılmıştır.

Saadettin Altınışık tarafından hazırlanan *Kur'an'da İhsan Kavramı* konulu yüksek lisans tezi 1997 yılında yayınlanmıştır. Toplumsal ve ferdi planda ihsanın dünya ve ukbaya etkisi araştırılmıştır. Kavramın tanımı ve eş anlamlıları, irtibatlı görülen kavramların tahlillerine yer verilmiştir. İman, İslam, adalet, ibadet, Salih amel, ihlas, sıdk, takva, hidayet ve sabır gibi kavramlar ihsan ile irtibatlandırılmıştır.[11]

Enbiya Yıldırım tarafından yazılan *"*Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme*"* başlıklı makale dokuz sayfadan oluşmaktadır. Makale kudsî hadisin temel özelliklerini, kudsî hadis tanımın ortaya çıkışını, kudsî hadisin sıhhat durumunu ve kudsî hadisle ilgili temel iki problemi ortaya koyarak kudsî hadislere örnek vermektedir.[12]

Recep Gürkan Göktaş tarafından yazılan *"Çağdaş Hadis Usûlü Kitaplarında Kudsî Hadise Yer Aramak: Muntehâsına Göre Hadislerin Taksimi Üzerine Bir Not"*, başlıklı makale kudsî hadislerin geçmişine dair bir literatür taraması olup, bu hadislere olan özel ilginin sebepleri, bu hadislerin dili ile uslubu, modern kaynaklardaki hadis içeriklerinde mevcut bulunan format değişiklikleri ile ilgili bilgi vermektedir.[13]

İsa Akalın tarafından yazılan *"Kudsî Hadis Mefhumunun Serencâmı"* başlıklı makale okuduğumuz makaleler arasında en ayrıntılı ve ilgi çekici bilgilerin yer aldığı, ilim sahasında her an tüm bilgilerin değişebilir olmasının mümkünlüğünü hissettiren altmış

[10] Sabriya Mohammed Taha, *Kudsî Hadislerde İnziyâh,* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
[11] Sadettin Altınışık, *Kur'an'da İhsan Kavramı,* (Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999).
[12] Enbiya Yildirim, *"Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme",* C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XIII/2 (2009), 39-47.
[13] Recep Gürkan Göktaş, *"Çağdaş Hadis Usûlü Kitaplarında Kudsī Hadise Yer Aramak: Muntehâsına Göre Hadislerin Taksimi Üzerine Bir Not",* Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi 59/2 (2018), 139-160.

sekiz sayfalık bir çalışmadır. Bu çalışmada ıstılahî anlamda kudsî hadis tanımın ortaya çıkışı, mütekaddim ve müteahhir dönem usûl âlimlerinin eserlerinde bu kavramın karşılığının ne olduğu, nebevî merfû hadis ilişkisi, kudsî hadis lafızlarının hadis edebiyatındaki yeri ve sayısı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.[14] Kudsî hadisler, hadis tekniği açısından makalenin yayınlanmasından üç yıl önce yazar tarafından bir doktora çalışmasında [15] incelenmiş olup makalenin de bahsi geçen tez ile ilişkisi söz konusudur. Bahsettiğimiz doktora çalışmasında Akalın, kudsî hadis kavramının ne mütkaddimûn ne de müteahhirûn âlimlerinin usûl eserlerinde yer almadığını tatmin edici şekilde ispatlamış ve klasik eserler ile günümüz eserleri de dahil bir çok çalışmada kudsî hadisin nasıl tanımlandığını örnekleriyle izah etmiştir.

Kadir Özkan'ın kaleme aldığı *Kur'an-ı Kerim'de ihsan kavramı* konulu yüksek lisans tezinde ihsanın sözlük anlamı ve Kur'an-ı Kerim'de kullanılış biçimlerinden bahsedilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ihsanın bollukta ve darlıkta sarf etme, ana-babaya, akrabaya, yoksullara iyilik, salih amel işlemek, takva sahibi olmak, sabretmek, güzel söz söylemek, selamlaşmada güzellik gibi anlamlara geldiğini ortaya koymaktadır.[16]

Metin Ocak tarafından *Kur'an'a göre ihsan nedir? Muhsin kimdir?* konusu üzerine çalışılan yüksek lisans tezinde İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere, muteber tefsir, hadis, ahlâk ve tasavvufa ait kaynaklar ile lügat kitaplarının taranarak kavramın anlamlandırılmaya çalışıldığı idea edilmiş, Muhsin kavramı açıklanmıştır. Netice itibariyle ancak muhsinlerin sayısının artmasıyla toplumun yücelebileceği ifade edilmiştir.[17]

Ferize Yüksek tarafından hazırlanan *Hadislerde İhsan Kavramı* konulu yüksek lisans tezinin kendi tez konumuzun belirlenmesinde en önemli kaynak olduğu söylenebilir. Kavram tahlili ile ilgili bilgilerle giriş yapılan çalışmada 'ihsân' kavramı Kur'an- ı Kerim ve hadisler özelinde incelenmiş, tasavvuf boyutuyla, estetik ve sanat anlayışıyla ve de insanlığa kazandırdıklarıyla sonlandırılmıştır. Fakat hadislerde ihsan başlığı

[14] İsa Akalın*, "Kudsî Hadîs Mefhûmunun Serencâmı"*, Hadis Tetkikleri Dergisi 15/1 (30 Haziran 2017), 7-74.
[15] Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsî Hadisler*.
[16] Kadir Özkan*, "Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı",* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997, s.146).
[17] Metin Ocak, *Kur'an'a Göre İhsan Nedir? Muhsin Kimdir?, (*Sakarya*:* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 129).

altında hadis örneklendirmeleriyle verilen "üsve-i hasene, hüsün ve müştakları ve hadislerde ihsanın kullanımı" konularında tesbit edebildiğimiz kadarıyla yer verilen kudsî hadis sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Kendi çalışmamızda bu eksikliğin giderilmesi ve ihsanın kudsî hadis örneklendirmeleriyle açıklanması gaye edinilmiştir.[18] Ayrıca yukarıdaki çalışmalar üzerinden konuya bakıldığında da kudsî hadisler özelinde ihsan kavramına değinilen herhangi bir çalışmaya rastlamamış olmamız bizi bu konuya yönlendirmiştir.

Ayrıca okumalarımız sırasında amacı dini danışmanlık sahasında bilişsel davranışçı psikoterapi yaklaşımı ile İslâmî inanç esaslarının bütünleştirildiği, dini bir danışmanlık uygulaması geliştirmek olarak tanımlanan ve 'ihsan modeli' olarak da adlandırılan bir çalışmaya rastlanmıştır. Modelin detaylı tanıtımıyla ilgili araştırmada şu cümleler karşımıza çıkmaktadır.

> "Kişinin dinle ilişkilendirdiği ve kişide işlev bozukluğuna yol açan sorunlarının çözümünü sağlamak amacıyla, bu konuda eğitim almış mümessil din adamlarınca yürütülen; modern danışma teknikleri ile dini yöntem ve teknikleri birlikte kullanarak, bilişsel-davranışçı psikoterapide uygulanan süreçlerden beslenen ve klinik tanımlara göre akıl ve ruh sağlığı yerinde olan kişilere, problemi konusunda davranış uyumunu ve davranış değişikliğini sağlamak amacıyla yapılan bir dini danışmanlık yaklaşımıdır."[19]

Bahsi geçen bu çalışmanın yayınlandığı yıllardan sonra ihsan modeli uygulanarak iki farklı üniversitede iki ayrı konuda hazırlanan yüksek lisans çalışmaları ve buradan elde edilen olumlu sonuçlar, toplumsal konularda çözüme ulaşmakta zorlandığımız hususlarda bize ihsan kavramının ne denli yardımcı olacağını ortaya koymaktadır.

Çalışmalardan birinin psikolojik rahatsızlıklar üzerine[20]; diğerinin ise evlilikte uyum, empati ve iletişim[21] konularında olduğu görülmüştür. Yapılan deneylerin her iki çalışmada da sonuçlarının olumlu netice verdiği yani ihsan modelinin düzeltilmesi gereken davranışlarda düzenleyici etkisi olduğu ispatlanmıştır.

---

[18] Ferize Yeksek, *Hadislerde İhsan Kavramı,* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2019).
[19] Turgay Şirin, *Bilişsel Davranışçı Psikoterpi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli*, 120.
[20] Mehmet Yıldırım, *İhsan Modeli ile Mânevî Danışmanlık Uygulamalarının Psikolojik Rahatsızlıklar Üzerindeki İyileştirici Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma,* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
[21] Emine Gül Yıldırımlı, *İhsan Modeli Psiko-Eğitim Programının Evlilikte Uyum Empati ve İletişim Düzeyinde İyileştirici Etkisinin İncelenmesi,* (İstanbul: İstanbul Topkapı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

‘Kudsî Hadis’ [22] ve ‘ihsân’ [23] kavramları ile ilgili özel maddeler TDV İslam Ansiklopedisi’nde yer almıştır.

1.3 İlgili Kavramlar

Çalışmamızın temel iki konusu olan ‘Kudsî hadis’ ve ‘ihsân’ bu başlık altında anlam bakımından incelemeye tâbî tutulmuş olup bu bağlamada kavramsal bir çerçeve çizilmeye gayret edilmiştir.

1.3.1 Kudsî Hadis

Kudsî hadis konusunda kapsamlı bir çalışma, İsa Akalın’a ait *“*

Hadis Teknikleri Açısından Kudsî Hadis konulu doktora tezidir. Bu çalışmadan hareketle kudsî hadis kavramının aslında mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi hadis usûlü eserlerinde yer alan bir kavram olmadığı, Allah’a atfedilen sözler ihtivâ etmesi hasebiyle sonradan üretilmiş bir tabir olduğunu belirtebiliriz. Hadis ilminde hakkında kesin ve net çizgilerin henüz çizilmediği kudsî hadis ile ilgili tanımlamalar ise Akalın’ın tesbitlerine göre şu şekildedir:

> “Kudsî hadîs kavramıyla ilgili gerek akademik çalışmalarda ve hadîs araştırmalarında, gerek kudsî hadîs içeren derleme eserlerin giriş yazılarında ve gerekse ders kitabı kullanımına dair, ya ilk kudsî hadîs kitabı olarak gösterilen Şehhâmî’nin (ö. 533/1138) eserinin adıyla veya kudsî hadîsin tanımını ilk defa yaptığı söylenen et-Tîbî’nin (ö. 743/1342) tarifiyle karşılaşılmaktadır.”[24]

Çalışmanın aynı bölümünde yer alan bilgilerden anladığımız kadarıyla kudsî hadis tabirine eserlerinde ilk kez yer veren müellif İbn Teymiyye (ö. 728/1328) olup, ‘sahîh kudsî hadîs’ kavramını kullandığı, ‘ilâhî hadis’ kavramına da tekil on üç çoğul on dört kez eserlerinde yer verdiği fakat konuyla ilgili bir tanımlama yapmadığı görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde kronolojik bir sıralamayla verecek olursak Seyyid Şerif Cürcânî’nin (ö. 816/1413) *et-Ta‘rîfât* adlı eserinde, el-Münâvî’nin (ö. 1031/1622) *et-Tevkîf‘alâ Mühimmâti’t-Te‘ârîf* isimli eserinde, Ebu’l-Bekâ el-Kefevî’nin (ö. 1094/1683) *el-Külliyyât* adlı eserinde, et-Tehânevî’nin (ö. 1158/1745)

[22] Hayati Yılmaz, *“Kudsî Hadis”,* TDV İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/318-320.
[23] Mustafa Çağrıcı, *‘İhsan’, TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/544-546.
[24] Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsî Hadisler,* 9.

Keşşâfu ıstılâhati'l-fünûn ve'l-'ulûm adlı eserinde, ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcu'l-'arûs*'unda, Muhammed b. Cafer el-Kettânî'nin (ö. 1345/1927) *er-Risâletü'l-müstatrafe*'sinde kavrama ilişkin birbiri etrafında farklı tanımlamalar yapıldığı bilgisi yer almaktadır.[25]

Bahsi geçen eserlerden çıkarımda bulunarak bir tanımlama yapacak olursak kudsî hadisleri manası Allah'tan (Celle celâluhu) lafzı Resûlüllah'tan (Sallallâhu aleyhi ve sellem), Kur'an-ı Kerim dışında yaratıcıya isnâd edilip Nebî'nin O'ndan rivâyet ettiği, ilham veya rüya kanalıyla ihbâr edilen hadisler olarak tanımlamamız mümkündür.

Hadisin altın çağı kabul edilen III. asırda, günümüzde sıkça kullanılan "Kudsî hadis" tabiriyle ifade edilen hadisler merfû', mevkûf ve maktû hadisler arasında zikredilmiş olup ayrı bir tanımlamaya ihtiyaç duyulmamıştır. Akalın Buhârî'nin (ö. 256/870), bâb başlıklarındaki örneklendirmelerle yaptığı değerlendirmede 'Çok sonraki dönemlerde "kudsî/ ilâhî/ rabbânî hadîs' olarak isimlendirilmeye başlanan rivâyetler ile merfû' nebevî rivâyetler arasında, rivâyet ilimleri açısından bir fark olmadığını; her iki tür rivâyetlerin de aynı hadîs usûlü kriterlerine tabi olduklarını, aynı zamanda; merfû' nebevî hadîsler ile sonraki yüzyıllarda kudsî hadîs olarak isimlendirilmiş hadîslerin menşe değerinin aynı; yani her iki gruptaki hadîslerin de kaynağının İlâhî olduğuna işaret etmek istediğini söylemek de zorlama bir yorum olmayacaktır"[26] ifadelerine yer vermiştir. Buradan hareketle kudsî hadis olarak ayrı bir tanımlamanın o gün için eserlerde yer almadığı ve bu hadislerin ayrıca yazılıp toplanmadığı söylenebilir.

Akalın, et-Tîbî'nin (ö. 743/1342) ve İbn Hacer el-Askalânî gibi (ö. 852/1449) hadis usûlü müelliflerinin usûl kitaplarında yer vermediği kudsî hadis tanımlamasına şerh kitaplarında yer vermiş olmaları bilgisini de bizlere aktarmıştır.[27] Usül sahasında yer almayan kudsî hadis tabiri şerh kitaplarında kendine yer bulmuş ve günümüze bu şekilde gelmiştir.

Sonuç olarak kudsî hadis Allah'ın bizlere kendi zatını hissettirdiği, şah damarımızdan daha yakın olduğu beyan edilen ayetin tahakkuk etmiş olduğu ilâhî mananın[28] bir

[25] Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsî Hadisler*, 7-12.
[26] Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsî Hadisler,* 15.
[27] Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsî Hadisler*, 17.
[28] el-Kâf 50/16.

demet halinde kaynaktan ışımasıdır. Bu hadisler Hz. Peygamber'in (Sallallâhu aleyhi ve sellem) telaffuzu ile biz muhataplarına hediye edilmiştir. Bunun yanında kudsî hadisleri okurken insan Allah'ın azametini hisseder. Allah'tan sakınıp O'ndan korkmak, O'na hürmet göstermek ve saygı duymak (ihtiram) Allah'a kullukta derinleşmenin de ifadesidir. İşte bu yüzden kudsî hadislerin Allah'ın büyüklüğünü, azametini hissettiren aynı zamanda korku ve saygı uyandıran bir yönü de vardır.

Kudsî hadisler konusunda istifâde edilebilecek hadis kitaplarından ilk üçü şu şekilde zikredilebilir:[29]

- Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) *ez- Zühd*'ü[30]
- Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *ez- Zühd*'ü[31]
- İbn EbîÂsım'ın (ö. 287/900) *es- Sünne*'si[32]

Kur'an-ı Kerim'in iki kapağı arasında yer almayan Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem)'in de kendi ifadeleri olmayan bu beyanlar manası Allah'a ait hadislerdir. İnsanoğlunun dünyada yapıp ettiklerini kendi lisanıyla beyan etmediği sürece saklayabileceğini ifade eden

قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٍ

"De ki: İçinizdekini gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. O, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Allah'ın her şeye gücü yeter."[33] âyetini de burada zikretmek uygun olur. Allah Teâlâ her türlü bilgiye vâkıf olduğunu bildirmiştir.

[29] Daha fazla eser için bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, *Tercüme ve Şerhiyle 111 Kudsî Hadis,* (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2022), 33.
[30] Abdullah b. el-Mübârek, Ebû Abdirrahmân et-Türkî el-Mervezî, *ez- Zühdve'r-rekâik*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'lİlmiyye, 1419-1999).
[31] Ahmed b. Hanbel, Muhammed Abdusselam Şahin, *ez-Zühd,* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l- Kütübü'l İlmiyye, 1420).
[32] İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Kitâbü's-Sünne*, thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1. Basım, 1400- 1979).
[33] Âl-i İmrân 3/29.

1.3.2 İhsan

Bir dili, ortaya çıkışı ve gelişim süreci gibi sadece yapısal özellikleri ile ilgilenmek dışında tamamen toplumsal normlara dayalı ve bir toplumu kendisi yapan hayati yönleri ile bir bütün olarak ele almak o dili konuşan toplumu veya grubu düzgün tahlil etmeyi sağlar. Çünkü kelimeler, değişik coğrafyalarda farklı anlamlara gelebilmektedir. Kültür dille sürekli etkileşim halindedir. Bu nedenle çalışmanın asıl konusu olan ihsan kavramını kelime anlamı ve ıstılahî anlamı bakımından incelemekle birlikte eş anlamlılarını ve zıt anlamlılarını da beraberce değerlendirmek ihsanı daha net anlama konusunda bizlere yardımcı olacaktır.

İhsan kavramının cahiliye toplumunda da kullanıldığını hatta İslamdan önceki dönemlerde de var olduğunu söylemek mümkündür. Resûlüllâh'a gelip ihsan ve uzlaşma istediklerini beyan eden münafıkları anlatan ayet-i kerimede[34], ihsan üzere olduklarını zannedip dünyadaki amelleri boşa çıkanlar hakkındaki ayet-i kerimede[35], İsrailoğullarından ihsan üzere olmaları konusunda Allah'ın söz aldığını ancak çok azının buna uyduğunu diğerlerinin ise sözünde durmadığını beyan eden ayet-i kerimede[36], Nuh peygambere selam ederek ihsan üzere olanların mükafatlandırıldığını bildiren ayet- i kerimede[37] ve Hz. Yusuf'un ihsan ehli olduğundan bahseden ayet-i kerimede[38] ihsan kavramının değişik şekillerde var olduğunu görmekteyiz.[39]

(احسن/ يحسن/ احسانا) İhsan kelimesinin lügat manasıyla if'al vezninde bir masdar olduğu, hoşa giden, hayranlık uyandıran, arzu edilen anlamlarına geldiği; aynı zamanda çirkin anlamına gelen kabîh kelimesinin zıt anlamlısı olduğu ve güzellik anlamına gelen birçok şeyi çağrıştıran bir anlam ifade ettiği bilinmektedir. Yaptığı işi en güzel surette yapan, Allah'a hakkıyla tâbi olmuş, Resûlüllah'ın sünnetine ittibâ eden, iyi amel ve güzel aklâk sahibi kişiler ise muhsin olarak adlandırılmaktadır.[40]

[34] en-Nisa 4/62.
[35] el-Kehf 18/104.
[36] el-Bakara 2/83.
[37] es-Saffat 37/79-80.
[38] Yûsuf 12/36.
[39] Sadettin Altınışık, *Kur'an'da İhsan Kavramı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 23-25.
[40] Altınışık, *Kur'an'da İhsan Kavramı,* 180/ 6.

Sadettin Altınışık *Kur'an'da İhsan Kavramı* konulu yüksek lisans tezinde tasavvuf terimleri sözlüğüne atıfla başlayarak Allah'ı görüyor imişçesine ibadet edip, huzûr-u hakta olmanın şuuru ile vazifesini yerine getirmek şeklinde ihsanın tasavvufî anlamını vermektedir. Ayrıca ihsanı İslam mertebelerinden biri olan hakikat boyutunda yaşayabilmek için Allah dışındaki şeylerle ilişkinin azaltılması gerektiğine işaret etmektedir. Teslimiyetle bağlanılarak kul olmanın gereklerini yerine getirenlerin kendilerini Allah'ın huzurunda hissettikleri dindeki en yüksek mertebe olarak tanımlamalarını genişletmektedir.[41]

Yukarıda bahsi geçen çalışmada ihsan ile aynı anlama geldiği ifade edilen kelimeler sırasıyla birr, ma'ruf, hayr, kerem, minnet, infak, fazilet, cömertlik ve hilmdir. Ferize Yeksek ise yüksek lisans çalışmasında ihsana yakın manada kullanılan kelimeleri ihlas, ma'ruf, birr, itkan ve in'am olarak sıralamaktadır. Fakat Altunışık'ın zıt anlamlı kelimelerde tek başına vermiş olduğu isâe kelimesine ziyade olarak Yeksek seyyie, kubh, fahşâ, şerr ve ism kelimelerini de zikretmiştir.[42]

İrfan Kehya *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan* konulu yüksek lisans tezinde ihsan kelimesinin Kur'an-ı Kerimde on iki kez ve kendisinden türeyen kalıpların üç yüz iki kez geçtiğini fakat sayı çok olsa da genel anlam itibariyle ihsanın iyilik etmek, sâlih amel işlemek ve bir işi hakkıyla yapmak anlamlarında kullanıldığını ve bu yüzden ilgili ayetlerden bazılarını alarak bu başlıklar altında örneklendirmek suretiyle bir kısmıyla yetineceğini ifade etmiştir. İhsanla ilgili on kadar ayete yer verdiği görülmektedir.[43]

İhsanın ferdî ve içtimâî boyutlarının incelendiği bir makalede ise kavramın hem Allah'a hem de insana bakan yönlerinin olduğu belirtilmiştir. Allah ile ilişkilendirildiği yerlerde noksansız yaratıcılık vasfı ve kullarına cömertce bol bol vermesi anlamında kullanıldığı; insan ile ilişkilendirildiği yerlerde ise bağlanma, saygı ve itaat etme manalarına geldiği ifade edilmiştir. Ahlâkî olarak bağlantılı olduğu

[41] Sadettin Altınışık, *Kur'an'da İhsan Kavramı,* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 180/ 39.
[42] Ferize Yeksek, *Hadislerde İhsan Kavramı,* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2019), 42.
[43] İrfan Kehya, *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan,* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 15-17. Bkz. İhsan kelimesinin geçtiği sûre ve ayet numaraları şu sekildedir. İsrâ 17/23. Yusuf 12/100. Kasas 28/77. Nahl 16/90. Nahl 16/30. Necm 53/31. Yunus 10/26 Kehf 18/30. Secde 32/7. Mü'min 40/64

ayetlerde ise öfkesini yenme, affetme, hoşgörü, sabır, aşırılıktan sakınma, kararlılık, cesâret, tokgözlülük ve cömertlik gibi anlamlar ifade ettiği tesbit edilmiştir.[44]

İhsanı bir şeyi güzel yapmak olarak tanımlayan Rağıb el-İsfehânî (ö. 421/1030) ise kavramı adalet ile bağdaştırarak açıklamış ve "adalet hakkı olanı almak iken ihsan gerekli olandan daha azına talip olmaktır" demiştir.[45] Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) tanımına göre ihsan Allah'ın vâcip kılmadığı ameller konusunda kulun işlemesiyle mükâfat kazanacağı fiillerdir.[46]

İhsan ve muhsin kavramlarının ele alındığı bir çalışmanın sonuç bölümünde ise yazar ihsan kelimesinin Mekkî ayetlerde, muhsin kelimesinin ise daha çok Medenî ayetlerde kullanılmış olmasının dikkat uyandırıcı bir nokta olduğuna değinip; bu durumun Kur'an-ı Kerim'in tedrîcî olarak indirilmesiyle ilişkili olduğuna işaret etmiştir.[47] Nasıl ki imân ve inanç esaslarıyla ilgili hükümler daha çok Mekkî ayetlerde, ibâdetler ve mesuliyetler ise daha ziyade Medenî ayetlerde yer alıyorsa işte aynı durumun burada da söz konusu olduğuna değinilmiştir.

Genel bir tanımlama yapacak olursak ihsan sonsuz hayatta refah ve saadeti elde etmek üzere insanın kendini yer yüzüne gönderen zatı görüyormuş gibi ibadet etmek üzere iradesini kullanmasıdır. Göremiyorsa da O'nun kendini gördüğü fikriyle şahsını kontrol altında hissedip müşahede altında olduğunun haşyeti ile izzetli bir duruş sergileyerek hataya düşmekten kendini alıkoymasıdır.

İhsan bilinci Müslümanları yaptıkları işleri mükemmel şekilde yapmaya teşvik eder ki bu sayede kul, ibadetler hususunda en yüksek kaliteyi yakalaması gerektiğini hisseder. Ayrıca Allah'a kullukta samimiyetini sürekli gözden geçirir. Yani insanın inancı

---

[44] İhsan Çapçıoğlu, Mehmet Akın, *"Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla İslam'da 'İhsan' Erdemi"*, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS) 4/(2) (Aralık 2018), 641-642.
İhsanın Allah'a nisbet edilerek anlatıldığı ayetler (Secde 32/7; Tegâbün 64/3; Kasas 28/77; Talâk 65/11); İhsanın insana nisbet edilerek anlatıldığı ayetler (Nahl 16/30; Yûnus 10/26); Ahlâkî olarak ilişkili olduğu kavramlarla ilgili kullanıldığı ayetler (Âl-i İmrân 3/134–135; Mâide 5/13; Hûd 11/115; Yûsuf 12/90; Âl-i İmrân 3/147–148; Bakara 2/236; Âl-i İmrân 3/134).

[45] İrfan Kehya, *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan,* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 8.; Ebû Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan ed-Davûdî, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1992, s. 236, 552.

[46] İrfan Kehya, *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan*, 8.; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, Fethu'l-kadîr, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1991, c. III, s. 225.

[47] Metin Ocak, *Kur'an'a Göre İhsan Nedir? Muhsin Kimdir?*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 127.

doğrultusunda yaptığı işi yapış şekli ihsan ile alakalıdır.[48] İhsan Allah'a yakınlığı, ölçülü yaşamayı ve kullukta istenen olgunluğu yakalamayı teşvik eder.

İhsan kelimesi ile ne kastedildiğini anlamlandırmak üzere koyulduğumuz çalışmada kavramın en mükemmel ifade edildiği mana ise Hz. Peygamber'in (Sallallâhu aleyhi ve sellem) ifadesiyle Allah'ı görüyor imişçesine kullukta bulunmak şeklinde Cibril hadisi olarak meşhur hadis-i şerifte karşımıza çıkmaktadır.[49]

Her biri mümtaz sahâbî efendilerimiz (Radıyallâhu anhum) her an derin bir muhabbetle bağlı oldukları Resûlüllah'ı dinlerken insan suretinde gelen Cibril-i Emîn'in (aleyhisselâm) sorduğu soruya mukâbil verilen cevaplar bugün kul olarak başta gelen vazifelerimizi bizlere en güzel şekilde özetler niteliktedir. Allah'ın huzurunda gibi bu vazifeleri yerine getirirken ise her an hata yapmaktan korkar vaziyette değil de fıtratımıza oturtacağımız sukûnet ve terbiyeli duruş ile sorumluluklarımızı icrâ etmemiz gerekmektedir. Zannediyoruz Hz. Peygamber'den (Sallallâhu aleyhi ve sellem) sahabilerin (Radıyallâhu anhum) aldığı edep ile bunu başarmamız mümkündür. Çünkü onlara intikâl eden saf edep ve ahlâkın özünü şu hadis-i şerif oluşturmaktadır:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ أَدَّبَنِي وَأَحْسَنَ أَدَبِي ثُمَّ أَمَرَنِي بِمَكَارِمِ الأَخْلاقِ فَقَالَ خُذِ الْعَفْوَ وَأمر بِالْعرْف

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Rabbim beni edeplendirdi, O ne güzel edep verdi. Sonra O bana güzel ahlâkı emretti ve 'affetmeye sarıl, ma 'rûf olanı emret'[50] buyurdu."[51]

Hadis sıhhat bakımından zayıf olmasına rağmen burada zikretmemize engel görmememizin sebebi anlam bakımından hadisin sahih kabul ediliyor olmasıdır. Zîra

[48] Turan Koç, *İslâm Estetiği,* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 7.
[49] Müslim, "*Sahîh"*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâr-u İhyâ-i-tturâsi'l-arabî İman, 1, 8, s. 36; Nesâi, İman, 6, 8, 101; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17 (4697); Tirmîzî, İman, 4 (2613).
[50] el-A'râf 7/199.
[51] Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî, *Edebü'l-imlâ' ve'l-istimlâ'*, (Beyrut: Dâru'l- kütübi'l-ilmiyye, 1981), 1.

hadisin isnâdının cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşlerine yer verilerek müstakil olarak incelendiği bir çalışmada şu ifadeler yer almaktadır:

"Metin olarak mezkûr rivâyet; gerek İbn Mes'ud rivâyetiyle gerekse Rasûlullah'ın (Sallallâhu aleyhi ve sellem) Arabın en fasihi olduğunu ifade eden rivâyetlerle desteklenmesiyle "manaca sahîh" vasfı kazanmış, O'nun (Sallallâhu aleyhi ve sellem) sahip olduğu Cevâmiu'l-kelim vasfıyla da bu mânâ sıhhati teyid edilmiştir. Hadisin içeriğinin iman ve ahkâmla ilgili konular içermemesi, ayrıca herhangi bir bid'at görüşü de destekler mahiyette olmaması metnin kabulünü kolaylaştırmıştır. Şu durumda rivâyet bize göre anlamca sahîh, isnâd yönüyle ileri derecede zayıf konumdadır. İslam âlimlerinin, "zayıf hadislerin itikat ve ahkâmın dışında kalan fedâil ve ahlâk gibi hususlarda kullanılabileceği" görüşü mezkûr rivâyetin bazı eserlerde yer bulmasını sağlamıştır."[52]

Madem ki Peygamberimizi (Sallallâhu aleyhi ve sellem) terbiye eden, ona ilim veren, ona vahyeden, bilmediğini öğreten Allah'tır (Celle celâluhu) ve en güzel örneklik ondadır[53]; öyleyse sahâbîlerinden (Radıyallâhu anhum) intikâl eden ilim, hikmet, ihsan gibi en temel konularda asla gevşeklik göstermeden sünnete ittibâ etmek bizlerin üzerine vazifedir.

[52] Dağlıoğlu, Ufuk. *" 'Rabbim Beni Terbiye Etti (Eddebenî Rabbî)' Rivâyetinin Sıhhati ve Rivâyetin Anlamı Üzerine Bazı Mülahazalar"*, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi 9/2 (Temmuz 2023), 696.
[53] Ahzâb 33/21.

2. ALLAH'IN İHSANI HERŞEYDE EMRETMESİ

Allah'ın (Celle celâluhu) İslam dinini insanlığın refahı, ahiret mutluluğu ve zâtının rızasını kazanma sevincini yaşayacak şekilde bir kazanım elde edecek mükemmeliyette kemale erdirdiği bir ayette şu şekilde ifade edilmiştir:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِيناً فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيم

> "Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. İşte bütün bunlar fısktır (Allah'a itaatten kopmak). Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim. Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."[54]

Resûlüllah'ın (Sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetine belki de en önemli nasihati kabul edilebilecek şu hadiste ise ümmetine en çok itibâr etmesi lazım gelen şeyleri şöyle sıralayarak:

وحدثني عن مالك انه بلغه ان رسول الله صلى الله عليه و سلم قال :تركت فيكم أمرين لن تضلوا ما تمسكتم بهما كتاب الله وسنة نبيه

"Size iki şey bıraktım ki, onlara sarıldığınız sürece sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti" buyurmuştur.[55] Yani veda hutbesinde Peygamberimizin (Sallallahu aleyhi ve selem) zikrettiği bu meşhur ifadesinde olduğu gibi Hz. Peygamberin eliyle Allah bizlere Kur'an ve Resulünün rehberliğini sünnetin ışığında yolumuzu aydınlatmak üzere nimet olarak vermiştir. Allah'ın ihsanı emrettiği ayetlere bakıldığında insanın ancak ihsanı hayatına yansıtabileceği alanları keşfetmekle manevi mertebe katedebileceği söylenebilir. Çünkü ihsan insanın kendi eksik yönlerini

[54] el- Mâide 5/3.
[55] İmam Mâlik, *Muvattâ*, (Mısır: Dâr-u İhyâi't-turâsi'l-arabi, ts.),1594, 2/899.

gördüğünde, yaratıcının nazarının kendisinden ayrılmadığı ve kudret elinin her daim üzerinde olduğu düşüncesiyle davranışlarına çeki düzen vermesiyle kul üzerinde bir otokontrol sistemi kurar. Bu sistemi anlayabilmek için bu bölümde insanın vicdan mekanizması ve otokontrol sistemini aktif kılan ihsanın Allah tarafından emredildiği şekliyle gündelik hayattaki yerine değinilecektir.

İslam insanın dinine, rengine, cinsiyetine ve yaşadığı topluma bakarak değil; insan ihtiyaçlarına ve toplumun menfaatlerine bakarak herhangi bir ayrıma gitmeden temel prensipler oluşturmuştur.[56]

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَّائِلَ لِتَعَارَفُواۚ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ اَتْقٰيكُمْۚ اِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."[57]

Ayet-i kerimede de beyân edildiği üzere İslâm dininin oluşturduğu bu prensipler sayesinde de insanın birbirinden ayrılacağı yolun ancak itaatkâr olmakla yürünecek takva yolu olabileceği öğrenilmiştir. İhsan, kulun ibadetlerle Rabbi ile irtibatını sağlam tutabileceği gerçeğini ve ibadetlerini de en güzel şekilde yerine getirmesi gerekliliğini hatırlatmaktadır. Ayrıca bugün insanlığın ihsan şuurunun neresinde olduğunu da bizlere sorgulatmaktadır.

2.1 Allah'a Karşı İhsan

Allah'a karşı ihsan O'na karşı kullukta samimi ve teslimiyet içerisinde davranmaktır. Resulün başka hiçbir şeyi şirk koşmadan zatına kulluk etmekle emrolunduğunu bize bildirmesi istenen (قُلِ اللهَ اَعْبُدُ مُخْلِصاً لَهُ دِينِي) ayetinde olduğu gibi[58]; doğru olmak, namazı erkânı üzere kılmak, zekât vermek ve ibadet etmenin kullara vazife olarak sıralandığı وَمَا اُمِرُوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

[56] Fâlih b. Muhammed b. Fâlih es- Sağîr, Silsiletu ehâdîs fî'd-dâ've ve't-tevcîh, *"Keteballahu'l İhsân Alâ Kulli Şey"*, - İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi- Riyad: Şebeketu Alukah, ts.) 13 (1427- 2007), 20.
[57] el- Hucurât 49/13.
[58] ez- Zümer 39/14.

ayetinde de samimiyet kavramı dikkat çekmektedir.[59] Çünkü ihlas, beklentisizlik ifade eden bir kelimedir ve karşılıksız yapılan anlamındadır ki bu da ancak Allah'a rabbi olduğu için, vazifesi gereği, rıza dışında umduğu bir şey olmadan bağlı kalmaktır. Bu da ancak teslimiyetle olur.

Hadiste şöyle buyurulmuştur:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزَاةٍ، فَقَالَ: إِنَّ بِالْمَدِينَةِ لَرِجَالًا مَا سِرْتُمْ مَسِيرًا، وَلَا قَطَعْتُمْ وَادِيًا، إِلَّا كَانُوا مَعَكُمْ، حَبَسَهُمُ الْمَرَض

Ebû Abdullah Câbir b. Abdullah el-Ensârî (Radıyallâhu anhuma) şöyle dedi:

-Bir defasında Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve selem) ile birlikte bir savaşta bulunuyorduk. Buyurdu ki: "Hastalıkları yüzünden Medine'de kalan öyle kimseler var ki, siz bir yolda yürüdüğünüz veya bir vadiyi geçtiğinizde, onlar da sizinle birlikte gibidir.[60]

Hadisle aynı manayı ifade eden, özür sebebiyle cihâda katılamamış kimselerden samimiyet üzere olanların konu edinildiği başka rivâyetler de mevcuttur.[61]

Burada da Allah-kul birlikteliği, bedenen orada bulunmamış olmaya rağmen Hak'ka teslim ruhların mevcûdiyeti ve niyetlerindeki ihlas görülmektedir. Yani Allah'a (cellecelâluhu) ihsan, ibadetin samimiyetle yapılmasıdır.[62]

Ayet-i Kerîmede:

قُلْ اِنَّمَا اَنَاْ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاۤءَ رَبِّهٖ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهٖۤ اَحَدا

[59] el- Beyyine 98/5.
[60] Müslim, İmâre, 159.
[61] Mehmet Yaşar Kandemir vd., *Riyâzü's sâlihîn -Metni ve Türkçesi,* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 1/38.; ayrıca bkz. (Buhârî, Megâzî 81, Cihâd 35, Ebû Dâvûd, Cihâd 19, İbni Mâce, Cihâd 6).
[62] فالح بن محمد بن فالح الصغير , Faleh b. Faleh As- Saghir, 30.

O'na ortak koşmaksızın, kavuşmayı uman kullarının tek olan rablerine ibadet etmesi emredilmiştir.[63] Yine başka ayet-i celîlelerde de şöyle buyurulmaktadır:

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ ؕ فَسَيَقُوْلُوْنَ اللّٰهُ ۚ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُوْن

فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ ۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلٰلُ ۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُوْن

Anlam olarak bu ayetlerde nimeti verenin, yer ile göğü yaratanın zâtı olduğunu, hayatın elinde olduğunu ve korku duymamız gerektiği ve Allah'ın yolundan ayrılanların sorgulandıkları görülmektedir.[64] Her türlü işi yürüten O'dur. O'nun dilemesi dışında hüküm yoktur.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَارِبُوا وَسَدِّدُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَنْ يَنْجُوَ أَحَدٌ مِنْكُمْ بِعَمَلِهِ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ وَلَا أَنْتَ؟ قَالَ: وَلَا أَنَا، إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللهُ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ

Ebû Hüreyre'den (Radıyallâhu anh) rivâyet edildiğine göre Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve selem) şöyle buyurdu:

> -"(İşlerinizde) orta yolu tutunuz, dosdoğru olunuz. Biliniz ki, hiç biriniz ameli sâyesinde kurtuluşa eremez." dediler ki:
>
> -Sen de mi kurtulamazsın, ey Allah'ın elçisi?
>
> -"(Evet) ben de kurtulamam. Şu kadar var ki Allah rahmet ve keremi ile beni bağışlarsa, o başka!"[65]

Bu hadis-i şerîfe baktığımızda ise bizi kurtaracak olanın amellerimizden ziyâde istikâmet üzere olmak olduğu görülmektedir. Öyleyse Allah hakkında onun büyüklüğünü düşünüp (benim acizliğimin üzerinde Rabbimin yüceliği var diyerek, amellerinin şâhidinin olduğunu bilerek) lutufkârlığını göz önünde bulundurarak amel etmek, sapkınlığa düşmemek için gayret etmek ve istikâmet üzere olmak için çabalamak ihsandır.

[63] el- Kehf 18/110.
[64] el- Yunus 10/31-32.
[65] Müslim, Sıfatu'l-kıyâme, 76, (2816).

Resûlullâh'ın abdesti en iyi şekilde almayı tavsiye ettiği hadis şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي ح، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، وَابْنُ بَشَّارٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَا جَمِيعًا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، قَالَ: سَمِعْتُ حُمْرَانَ بْنَ أَبَانَ، يُحَدِّثُ أَبَا بُرْدَةَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ فِي إِمَارَةِ بِشْرٍ أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَتَمَّ الْوُضُوءَ كَمَا أَمَرَهُ اللهُ تَعَالَى، فَالصَّلَوَاتُ الْمَكْتُوبَاتُ كَفَّارَاتٌ لِمَا بَيْنَهُن

Hz. Osman'dan (Radıyallâhu anh) rivâyetle Resûlüllah'ın (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Kim Allah'ın emrettiği şekilde güzelce abdest alıp şu beş vakit namazı kılarsa, bu namazlar, aralarında işlenen günahlara kefaret olur."[66]

İnsanlara karşı hep nezaketli olunması gerektiği, dost ve düşman olmada ölçülü davranılmasını öğütlediği hadiste ise Ebû Hüreyre'den (Radıyallâhu anh) nakille Peygamberimizin (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğu bildirilmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أُرَاهُ رَفَعَهُ، قَالَ: أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا، وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا.

"Dostunu severken ölçülü sev, günün birinde düşmanın olabilir. Düşmanına da buğzunu ölçülü yap, günün birinde dostun olabilir."[67] Buradaki öğütte de ölçülü olma ve yaratılana karşı ihsan söz konusudur. Af kapısı açık olduğu için insan değişebilir veya şeytana uyup yolundan şaşabilir. İnsana lazım gelenin temkinli ve orta yollu davranması olduğu ifade edilmiştir. Bu da Allah Resûlünün (Salllalâhu aleyhi ve sellem) emir ve yasaklar konusundaki hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Allah'ın müşahedesinin idrâkinde bir kulluk sergileyen Peygamberimiz (Sallallâhu aleyhi ve sellem) Ebû Musa el-Eşarî'den (Radıyallâhu anh) rivâyetle bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَجْهَرُونَ بِالتَّكْبِيرِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّهَا النَّاسُ ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، إِنَّكُمْ لَيْسَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا، إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا

[66] Müslim, Fadlu'l-vudu', 11, (231).
[67] Tirmizî, Birr, 60 (1997).

قَرِيبًا، وَهُوَ مَعَكُمْ» قَالَ وَأَنَا خَلْفَهُ، وَأَنَا أَقُولُ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ، فَقَالَ يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ: أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَنْزٍ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ، فَقُلْتُ: بَلَى، يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: " قُلْ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ "

> "Biz Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve selem) ile seferde beraberdik. İnsanlar Allâhu Ekber diye seslerini yükseltmeye başladılar. Bunun üzerine Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ey insanlar kendinize acıyın; siz ne sağıra veya burada olmayan birine seslenmiyorsunuz. Siz sizi işiten, size yakın olan ve sizinle birlikte olana sesleniyorsunuz." Dedi ki ben arkasında iken şöyle dedim: (Lâ havle velâ kuvvete illa billah). "Yâ Abdullah b. Kays sana cennet hazinelerinden bir hazine bildireyim mi?" Ben evet ya Rasûlallah dedim. Buyurdu ki: "Lâ havle ve lâ kuvvete illa billah."[68]

Hadisin başka bir tarîki ise şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ فُضَيْلُ بْنُ حُسَيْنٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ يَعْنِي ابْنَ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُمْ يَصْعَدُونَ فِي ثَنِيَّةٍ، قَالَ: فَجَعَلَ رَجُلٌ، كُلَّمَا عَلَا ثَنِيَّةً، نَادَى لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ، قَالَ: فَقَالَ نَبِيُّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّكُمْ لَا تُنَادُونَ أَصَمَّ، وَلَا غَائِبًا» قَالَ: فَقَالَ: «يَا أَبَا مُوسَى أَوْ يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَنْزِ الْجَنَّةِ» قُلْتُ: مَا هِيَ؟ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ»

Görüldüğü üzere sened kısmında farklılıklar olmakla beraber, " يَصْعَدُونَ فِي ثَنِيَّة " tepeye tırmanıyorduk ifadesi,مَا هِيَ؟ "Nedir O?" sorusu ve « يَا أَبَا مُوسَى أَوْ يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَنْزِ الْجَنَّةِ »"Yâ Ebâ Musa ya da yâ Abdullah b. Kays sana cennet hazinelerinden bir hazine bildireyim mi?" cümlesindeki ifadede değişiklik mevcuttur.[69]

Kelime-i tevhidin manası ile alakalı İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) açıklaması şu şekildedir: "Bir kulun bir halden başka bir hale tahavvülü/ değişmesi imkânsızdır. Kişinin durumunu değiştirme gücü ve kuvveti yoktur. Değişim ancak Allah'ın dilemesi ile gerçekleşir."[70]

Hadisin işaret ettiği manaya bakacak olursak yukarıda bahsettiğimiz Allah'ın müşahedesinin idrâkinde olma meselesi burada da söz konusudur. Hz. Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetini kendisi gibi yetiştirme gayretindedir. Hadis

[68] Müslim, Zikir, 44 (2704); ayrıca bkz. Buhârî, Tevhîd, 9.
[69] Müslim, Zikir, 45 (2704).
[70] Ayşe Esra Şahyar, *"Safer Ayına Dair Uğursuzluk Telâkkisi ve Kaynakları"*, Hadis Tetkikleri Dergisi 14/2 (2016), 106.; İbn Receb, Zeynuddîn Abdurrahmân el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, (thk. Şu'aybel Arnaût), Beyrut, 1422/2001, I, 482; İbn Receb, Zeynuddîn Abdurrahmân el-Hanbelî, *Revâiu't-tefsir*, (thk. Tarık b. Ivedullâh), I-II, Suudi Arabistan, 1422/2001, I, 73.

görüyormuşcasına dua, ibadet ve zikir meselesi hususunda ta'lim niteliğindedir. Efendimiz ibadetlerinde hep bu hal üzeredir. İhsan Allah'ın müşâhedesini hissederek emirlerini yerine getirip yasakladıklarından kaçınmaktır.

Sünnete uymanın, Resûlüllah'ın yolundan gitmenin ne denli önemli olduğunu hatırlatan en güzel örneklerden birisi de şu hadis-i şeriftir:

وحَدَّثَنِي حَرْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللهَ، وَمَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي، وَمَنْ عَصَى أَمِيرِي فَقَدْ عَصَانِي

Ebû Hüreyre (Radıyallâhu anh)'ın rivâyetine göre Hz. Peygamber (Sallalâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Bana itaat eden Allah'a itaat etmiştir, bana isyân eden de Allah'a isyan etmiştir."[71] Mademki sünnete uymak Allah'a itaattir, o halde kul olarak namaz, oruç, hac, kurban gibi temel vazifelerde tembellik göstermeden kurbiyet sağlama yolunda hareket etmek, Peygamberi (Sallallâhu aleyhi ve sellem) taklit etmekte istekli olmak ve sünneti seniyyeye ittibâ etmek ihsandır.

Allah (celle celâluhu) İbrahim suresinde geçen ayetlerde şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُ الَّذِی خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ
لِتَجْرِیَ فِی الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَ
وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَاىِٕبَیْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّیْلَ وَالنَّهَارَ
ۙوَاٰتٰىكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوْهُ وَاِنْ تَعُدُّوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوْهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُوْمٌ كَفَّار

"Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur."

"Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur."

"O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!"[72]

[71] Müslim, İmâre, 33.
[72] İbrahim 14/32-34.

Allah kullarına ihsan edip bağışladığı nimetleri ayetlerinde arka arkaya sıralamış; gökleri ve yeri yarattığını, su indirip meyveler hasıl ettiğini, denizleri, denizlerde binek olarak gemileri verdiğini, nehirleri bahşettiğini, güneşi ile ayı lamba gibi yerleştirdiğini, nimetlerini saymakla bitiremeyeceğimizi bildirmiştir.

Elbette Allah'ın kullarına bahşettiği nimetler burada zikredilenlerle sınırlı değildir. Örneğin Peygamberimizin (Sallallahu aleyhi ve selem) kendisini takdir etmek ve hicvine maruz kalanların halini tasvir etmek için "Vallahi senin şiirin onlara gece karanlığında ok isabet etmesinden daha çok acı verir,"[73] buyurduğu Hassân b. Sâbit(ö. 60/680 [?]) şiir sahasında muhteşem bir yetenektir. Edebî üslubu, luğavî kabiliyeti onu şiirin ön planda olduğu cahiliye toplumunda zirvelere taşımıştır. Zirâ o hicvine maruz kalanların bile başarısını kabul ettiği bir şairdir. Nitekim Hâris b. Avf'ın Hz. Peygamber'e gelerek "Yâ Muhammed! Onun şerrinden sana sığınırım. Eğer şiiri denize bulaşsa onu bile sarsıp çalkalar" sözleriyle yardım istemiştir. Bu durum şiirinin muhatabı nezdinde ne kadar büyük bir tesirinin olduğunu göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.[74]

Peygamber şairi olarak bilinen;

"Senden iyisini gözlerim görmedi asla
Senden güzelini doğurmadı hiçbir ana
Her ayıp ve kusurdan pâk yaratıldın
Sanki dilediğin gibi yaratıldın."[75]

dizelerinin sahibi Hassân b. Sabit'in (Radıyallâhu anh) (ö. 60/680 [?]) ve divanının incelendiği bir çalışmada sahabî efendimizin isminin lüğavî yönünün açıklandığı kısımda

> "İsmi müştak (türemiş) olup, "husn" veya "hiss" köklerinin birinden türemi ş olmalıdır. Birincisine göre söz konusu isim "Husn" kökünün, mübalağalı ism-i fail kalıbı "fa'âl" veznine nakli neticesi türemiştir. İlgili isim bu durumda "çok güzel olan, güzel olma vasfı

[73] Abdurrahman Özdemir, *"Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı"*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi 4 (2004), 210.
[74] Abdurrahman Özdemir, *"Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı"*, 210.; Ebû'l-Ferec el-isfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XXIV, Merkezutahkîki't-türâs, 1992, IV, 154-155.
[75] Yasin Kahyaoğlu, *"Rasulullah'ın Şairi Hassân b. Sâbit Hayatı ve Şiirleri"*, Urfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 3 (1996), 319.

kendisinin ayrılmaz bir parçası halinde bulunan" anlamına gelir. İkincisine göre ise o, "Hiss" kökünün, sıfat-ı müşebbehe kalıbı "fa'lân" veznine nakli neticesi türemiştir. Bu durumda ise "hisli, hassas, duyarlı" manalarına gelir." ifadesi yer almaktadır.[76]

İsminin "husn" ile aynı kökten gelen ihsan kelimesiyle irtibatlı olması ve Allah'ın söz kabiliyeti hususunda ihsan buyurduğu sahabîmizin yeteneğini de Allah yolunda kullanmakla Allah'ın nimetlerini ikrar etmesinin ruha hoş gelen bir tevâfuk olduğu söylenebilir.

Ayrıca alanında mahir, Allah'ın üstün ifade kabiliyeti verdiği ünlü şairlerden biri de Abdullah b. Revâha'dır (Radıyallâhu anh) (ö. 8/629) ki Umretu'l-kazâ sırasında Resûlüllah'ın huzurunda Kureyş'i hicveder mahiyette şiir okumasını Hazreti Ömer, hoş karşılamayarak mâni olmuştur. Fakat Resûlüllah (Salllalâhu aleyhi ve sellem) duruma müdâhale ederek:

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ مَكَّةَ فِي عُمْرَةِ القَضَاءِ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ بَيْنَ يَدَيْهِ يَمْشِي وَهُوَ يَقُول:

خَلُّوا بَنِي الكُفَّارِ عَنْ سَبِيلِهِ ... اليَوْمَ نَضْرِبْكُمْ عَلَى تَنْزِيله

ضَرْبًا يُزِيلُ الهَامَ عَنْ مَقِيلِهِ ... وَيُذْهِلُ الخَلِيلَ عَنْ خَلِيله

فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: يَا ابْنَ رَوَاحَةَ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي حَرَمِ اللَّهِ تَقُولُ الشِّعْرَ؟ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَلِّ عَنْهُ يَا عُمَرُ، فَلَهِيَ أَسْرَعُ فِيهِمْ مِنْ نَضْحِ النَّبْل»

"Ey Ömer! Abdullah'ı serbest bırak, onun hicivleri Kureyş'e oktan daha çabuk, daha çok tesir etmekte, yaralar açmaktadır." buyurduğu bilinmektedir. [77]

İslâmiyetin gelişiyle toplumda gördüğü kabulü büyük ölçüde kaybeden şiiri, buradaki örneklendirmemizde söz ile cihâd olarak değerlendirmek mümkündür. Sahabî efendimiz (Radıyallâhu anh) yetenekleriyle düşmana karşı mücâdele edilen bir savaşta şiirleriyle âdeta farklı cepheler açmıştır. Öyleyse O'ndan geleni O'nun yolunda kullanarak Allah'ın üzerimizdeki nimetlerini ikrar etmek ihsandır.[78]

[76] Abdurrahman Özdemir, *"Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı",* Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi 4 (2004), 203.
[77] Tirmizi, *"Sünen", İnşâdu'ş-şi'r,* thk. Ahmed Muhammed Şakir Dar'u- ihyai't-turâsi'l- Arab, (Beyrut-Lübnan), cüz 5, hadis no: 2847); ayrıca bkz. Tirmizi bu hadise hasen sahih şeklinde tahric etmiştir. Elbânî ise sahih değerlendirmesinde bulunmuştur.
[78] Fâlih b. Muhammed es-Sağîr, *Ehâdîs fi'd-da've ve't-tevcîh,* (Riyâd: Şebeketü Alukah, ts.), 20.

İhsan bilinciyle amel eden kul huzur ve ferâha kavuşur. Böylece Allah'a kavuşacağı güne özlem duyar. Oysa ki mü'min kimseler dışında bu hal üzere olmayan günahkar kimseler hakkında Bakara suresinin doksan dört ve doksan beşinci ayetlerinde: "ve yine dedi ki "Allah katındaki cennet diğer insanlara değil, yalnız size ait ise ve eğer bu iddianızda samimiyseniz, haydi ölümü isteyin (de o cennete hemen kavuşun). Onlar kendi işledikleri (günahlar) yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah bu zalimleri çok iyi bilmektedir." ifadeleri yer almaktadır. İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) Ruhu'l-beyân'ına atıfla orada Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) ölümü arzulayacak üç zümreden bahsettiği bilinmektedir: Bunlardan birincisi ahiret hayatındaki âkibetini bilmeyen kişi, ikincisi Allah'ın kendisi üzerindeki takdiri konusunda endişeleri olan ve bundan kaçmaya uğraşan kişi, üçüncüsü ise Allah'ı sevip O'na kavuşmak için arzu duyan kişidir.[79] Görüldüğü üzere günahkârlar ölümü kati suretle reddederken, ihsan üzere kimseler ölümü arzulamaktadırlar. İhsan Allah'a yakınlaşmaktır.

Yukarıda ismini zikrettiğimiz, henüz küçük yaştayken (7) Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmiş[80], Kelâm ve Tefsîre dair eserleri bulunan ancak sûfiliği ile ön plana çıkmış Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) dayısının kendisine: "Seni yaratan Allah'ı zikretmek istemez misin?" diye sorduğunu, kendisinin de: "Allah'ı nasıl zikrederim?" sorusunu yönelttiğini, cevâben de: "Yatağa girince, dilini oynatmadan, kalbinden üç kere: "Allah benimledir, beni görüyor, benim şahidimdir" de, şeklinde yanıt aldığını bildirir. Akabinde dayısına zikrini devam ettirdiğini söylediğinde ise dayısının bu sayıyı yedi ve on bir kere okumasını tavsiye ederek zamanla arttırdığını anlattıktan sonra kalbinde duyduğu hazzı ve dayısının bir yıl sonra şu şekilde nasihat ettiğini aktarır: "Sana öğrettiğim zikri muhafaza et ve ölünceye kadar da sürdür zira o senin için dünyada ve ahirette fayda sağlamaktadır." Bu cümleleri senelerce tekrar edip kendisi için bir zikir haline getiren bu mübarek zât dayısının şu sözünü de ayrıca nakleder: "Ey Sehl, Allah bir kimse ile birlikte olur, ona bakar ve yaptıklarına şâhid olursa, o kimse Allah'a âsi olabilir mi? Sen Allah'a âsi olmaktan sakın!"[81]

[79] Sümeyye Akpınar, *"Sehl et-Tüsterî'nin Hayatı, Görüşleri ve Eserleri",* Genç Mütefekkirler Dergisi 4/1 (Haziran 2023), 86.; Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., I, 185.
[80] Mustafa Öztürk, "Sehl et-Tüsterî", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/321-323.
[81] Samet İşören, "*Sâlimiyye Mezhebinin Kelâmî Görüşleri ve Eleştirisi",* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7.; 8 İbn Hallikân*, "Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâuebnâi'z-zamân*", thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru's-sâdır, 1398/1972. c. 2, s. 429; Feridüddin Attâr, *"Tezkiretü'l-evliyâ"*, çev. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984, s. 339.I.

Buradaki anlatımımızın özellikle son kısmına bakacak olursak dayısının Sehl et-Tüsterî'ye (ö. 283/896) Allah-kul ilişkimizi hatırlatıp "şâhid olursa?" diye sormasının, tam anlamıyla ihsan şuurunu yeğeninin dînî yaşantısına aksettirecek ilhâmı onun ruhuna nakşetmeye çalışma gayreti olduğunu söylemek çok da zorlama bir yorum olmasa gerektir. Buradan hareketle kulun yaratıcısı ile her an birlikte olduğunu düşünmesi, kendisini gördüğünü ve amellerinin şahidi olduğunu her an aklında tutmak için zikir ile meşgul olma çabası ihsandır.

2.2 Anne- Babaya Karşı İhsan

Allah (cellecelaluh) kitabında kendisine şirk koşmamakla birlikte ihtiyarlık dönemlerinde anne ve babamıza kalp kıracak, gönül yoracak sözler sarf etmememizi emretmiştir. Onların bize muamele ettiği gibi güzel sözler söyleyerek hoşça davranmamızı nasihat etmiştir. Ayetlerde şöyle buyurulmuştur:

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَا اَوْ كِلٰهُمَا فَلَا تَقُلْ لَّهُمَا اُفٍّ وَّلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle."[82]

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيٰنِى صَغِيرًا

"Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et."[83]

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ القَعْقَاعِ بْنِ شُبْرُمَةَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَحَقُّ النَّاسِ بِحُسْنِ صَحَابَتِي؟ قَالَ: «أُمُّكَ» قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: «ثُمَّ أُمُّكَ» قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: «ثُمَّ أُمُّكَ» قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: «ثُمَّ أَبُوك

[82] el-İsrâ 17/23.
[83] el-İsrâ 17/24.

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edilen bu hadis şöyledir: "Kendisine yakın olunması gereken kimdir?" Kendisiyle en çok ilgilenilmesi, ihtiyaçlarının karşılaması gereken kimse diye sorulunca Hz. Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem) üç kere "Annendir" buyurdu; dördüncüde yine kimdir diye sorulduğunda ise "Babandır" dedi.[84]

Allah'a şirk koşmadan kul olunması gerektiği yukarıda verilen ayette ilk zikredilendir. Hemen ardından ana baba hakkının ifade edilmesi ise oldukça dikkat çekicidir. Zira Allah'a itaatten sonra ne gelir şeklinde düşünüp tahmin yürüttüğümüzde ibadet esasları gibi, dinî vecibeler gibi şeylerin hatıra gelmesi muhtemeldir. Bunun aksine anne baba hakkı zikrolunmuştur. Bundan mülhem denilebilir ki anne- babaya iyi davranma emrini yerine getirmek ihsandır.

Nahl suresinde geçen ayette de şöyle buyurulmaktadır:

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

"Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihad edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[85]

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُجَاهِدُ؟ قَالَ: «لَكَ أَبَوَانِ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ

Yukarıda verilen hadiste ise Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/693) nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e 'savaşayım mı' diye sordu. Resulullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) o sahabiye: "Anne-banan sağ mıdır?" diye sordu. "Evet, sağdır" cevabını alınca "Senin cihâdın onlarladır." buyurdu.[86]

Cihâdı, İslâm'ı anlatarak ve bizzat yaşayarak tebliğ etmek, Allah'a itaat konusunda nefisle mücadele etmek ve şeytanın hile ve tuzaklarına karşı koymak olarak üç kısımda değerlendirmek mümkündür.[87] Anne ve babamızla ilişkilerimizi de cihad gibi

[84] Buharî, "Kitabü'l-Edeb", 5971.
[85] en-Nahl 16/110.
[86] Buhârî, Kitâbü'l-Edeb, 5972.
[87] Bakara 2/44, 285; Âl-i imran 3/173; Maide 5/67; Yusuf 12/108; Nahl 16/125; Ankebut 29/46; Sebe' 34/46.

değerlendirmek büyük bir önem arzeder. Çünkü içtimaî açıdan yaşadığımız meseleler, ancak bu zâviyeden bakılıp tedbir alınırsa son bulabilir.

İslâmı anlatarak yaşayarak tebliğ, anne ve babaya İslamî ölçüye göre davranmakla eşit sayılabilir. Allah'a itaat konusunda nefisle mücadele, anne ve babaya zaman ayırma, maddi ihtiyaçlarını yüksünmeden karşılamaya tekabül etmektedir. Anne ve babayla imtihan olurken Şeytanın hile ve tuzaklarına karşı koymak ve nefsin fısıltılarına kendini kaptırmamak cihattır. Anne ve babaya 'zamanım yok, çalışıyorum halledemem, para kolay mı kazanılıyor' tarzında cümleler imtihanın kazanılamadığını göstermektedir. Anne ve baba dışındaki şahıslara 'benim de bir ailem var, beni büyütürken ne yaptılar ki ne bekliyorlar' tarzında cümleler de imtihanı kazanma açısından problemlidir.

Bu saydıklarımız güncel problemlerimiz ihsan şuuru ile çözüme ulaşılabilecek güncel problemlerdir. Ayette Allah'ın cihâd edenlerle birlikte olduğu zikredilmiştir. Hadiste ise anne babaya bakıp gözetmenin kişinin cihadı olduğu beyân edilmiştir. İhsanın Allah'ı müşâhede ve murâkebe olduğu hatırlanacak olursa anne ve babaya itaat, bakımı- görümü ile meşgul olmak ve gönlünü hoş tutmak ihsandır.

Dinimizde sosyal ilişkiler o denli mühim bir yere oturtulmuştur ki yalnızlık, kimsesizlik, gariplik hissederek bunalıma giren kimseler için çıkış yolunun içtimai münasebetlerde bu emirlere göre yaşamak olduğu söylenebilir.

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ قال: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ أَبَرَّ الْبِرِّ صِلَةُ الْوَلَدِ أَهْلَ وُدِّ أَبِيه

Hazreti Ömer (Radıyallâhu anh) Hz. Peygamber'in (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "En faziletli iyilik kişinin babasının samimi dostuna ilgiyi ve ihsanı devam ettirmesidir."[88] Bu hadis-i şerifte geçen 'birr' kelimesi daha önce belirttiğimiz üzere ihsan ile eş anlamlı bir kelimedir. Böylece denilebilir ki anne-babanın yakın dostlarıyla ilişkileri sürdürmek, onların kıymet verdiği kimseleri görüp gözetmek de ihsandır.

[88] Müslim, "Kitabü"l-Birrve"s-Sıla ve"l-Âdâb", IV, 11 Hadis no (2552).

Allah Resûlünün hicret sonrasında, Medine'de Adiyy b. Neccâr oğullarının evlerini gördüğünde: "İşte annemle beraber burada konakladık, babam Abdullah'ın kabri de şu evdedir." buyurup hüzünlendiği bilinmektedir.[89] Mekke'ye giderken bir ziyareti sırasında annesinin kabrini eliyle düzelttiği ve gözlerinden yaş döktüğü vâkîdir. Sahâbî efendilerimiz (Radıyallâhu anhum) niçin ağladığını sorduklarında da cevâbı "Annemin benim hakkımda şefkat ve merhametini hatırladım da ağladım." olmuştur.[90] Peygamberimiz (Sallallâhu aleyhi ve sellem) kabir ziyaretlerinde bulunmuş, özlem ve hasretle onları yâdetmiştir.

Ayrıca kendisine sütannelik yapan Halîme annemiz kendilerini ziyaret ettiğinde beldece yaşadıkları kuraklık ve kıtlıktan dem vurunca kırk koyun ve bir deveyi süt annesine vermişlerdir. Bir başka vakit de yine süt evlâdını ziyarete gelen Halîme annemizi Resûlüllah (Sallalâhu aleyhi ve sellem) "Anneciğim!, Anneciğim!" diyerek samimiyetle karşılamıştır.[91]

"Bu benim ev halkımdan sağ kalanıdır. O, annemden sonra benim annemdir."[92] diyerek hürmetini izhâr ettiği dadısı Ümmü Eymen'dir. Amcası Ebû Tâlib'in (ö. 620) evinde kalırken onunla (Sallallâhu aleyhi ve sellem) ilgilenen Fatma hatunun vefâtı üzerine de "annem öldü"[93] deyip gözyaşı döktüğü bilinmektedir. Bu örnekler Peygamberimizde (Sallallâhu aleyhi ve selem) var olan güçlü bir anne baba sevgisi saygısının göstergesi olup şefkat ve merhamet ihtivâ etmektedir. O halde ahde vefâ göstermek, sağlıklarında ihtiyaçlarını görmek, ölümlerinden sonra kabirlerini ziyaret etmek ihsandır.

Sonuç itibariyle anne- babaya iyilik cennete girmenin en güzel kapılarından biridir. Anne baba olarak da ümmet-i Muhammed olacak nesil yetiştirmek başlı başına ağır bir mesuliyettir. Bu açıdan bakıldığında sorumluluklarını yerine getirmeyen ve dindar nesiller yetiştirme gayreti olmayan anne babaların da çocuklarından aynı güzel

[89] Ömer Sabuncu, *"Hazreti Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi"*, Urfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17/17 (2007), 9.
[90] Âişe Abdurrahman - çev. İsmail Kaya, *Hz. Peygamber'in Annesi ve Hanımları*, (Konya: Uysal Kitabevi, 1994), 158.
[91] Abdurrahman - çev. İsmail Kaya, *Hz. Peygamber'in Annesi ve Hanımları*, 162.
[92] Sabuncu, "Hazreti Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi", 11.
[93] Mehmet Aykaç, *"Fâtıma bint Esed"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDV Yayınları, 1995), 12/225.

muameleyi beklemesi makul görülemez. Zira yetişirken anne- babanın anlaşmazlıklarına şahit olan, babayı sürekli dünya işleri ile meşgul gören, anneyi arkadaş sohbetleri ile çarşı arasında mekik dokuyan bir model olarak resmeden çocuklardan anne- baba haklarını bilmesi beklenemez.

Oysa Müslümanların anne ve babaya merhametli davranmak, iyilik etmek, hürmet göstermek, şefkatle muâmele, sevgi ve saygının korunduğu bir ilişki sürdürmek konularında olduğu gibi evlat yetiştirme hususunda da en güzel örnekleri Hz. Peygamber'in şahsıdır. Netice itibariyle şöyle denilebilir ki insanın anne- babasına emredildiği üzere itaat etmesi, anne- babanın çocuğunu güzel bir terbiyeyle yetiştirmesi, aile bağlarını sürdürerek dünya ve ahiret kötülüklerinden kurtulmaya gayret etmesi ihsandır.

2.3 Eşlere Muamelede Karşılıklı İhsan

Eşlerin birbirlerinde huzur bulmak için aralarında bir bağ ve sevgi inşa edilerek yaratıldığı ve bunda saklı nimetler bulunduğu âyet-i kerîmenin ifadesidir. [94] Peygamberimize (Sallallâhu aleyhi vesellem) kendisinden önce gelen peygamberlerin de eş ve çocuk nimetiyle nimetlendirildiği âyette bildirilmiştir.[95] Ayrıca Rabbimiz, her şeyin iki çift halinde yarattığını ifade ederken "düşünüp ibret alasınız diye" uyarısında bulunmuştur.[96]

Evlilik Allah yolunda güzel nesiller yetiştirme, iyi aileler kurma ve toplumu inşa etmek için başlangıç sayılabilecek bir akittir. Nikâh kelimesi türevleri de dâhil olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de 19 yerde geçmektedir. Allah'ın kudretinin delîli, ahlâk dışı ilişkilerin yasaklanması, evlenemeyenlerin iffetlerinin muhafaza altına alınması nikâh ile ilgili âyetlerde geçmektedir.[97] Evlilik insanı günaha düşmekten uzaklaştırarak nefsi tatmin eder. Soyu muhafaza etmekle birlikte ümmeti çoğaltır. Toplumda düzenin oluşmasını, güven ve mutluluğun hâsıl olmasını sağlar. Evlilikte ırz ve namusunu muhafaza altına almak ve nesli çoğaltmak ihsandır.

---

[94] er- Rûm 30/21.
[95] er- Rad 13/38.
[96] ez- Zâriyât 51/49.
[97] Fahrettin Atar, *"Nikâh",* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV Yayınları, 2007), 33/112.

Eşler birbirine karşı ellerinden gelenin en iyisini yapmalıdır. Karşısındakini değiştirmeye çalışmadan, zarar vermeden birbirinin refîki olmak, hayatın akıcılığında yormadan yorulmadan yol almaktır. Yormamaktan kasıt hem üzücü, kırıcı şeyler söylememek hem de günlük hayatta yerine getirilmesi gereken işlerde birbirine yardımcı olmaktır denebilir. Evlilikte bazı problemlerin olması tabiidir. Bu durumlar sabır ve iletişimi canlı tutmak ile aşılmalıdır. Ancak olayların daha çetrefilli bir hal aldığı evliliklerin de olduğu muhakkaktır. Evlilikte sorunlar ve boşanma nedenlerinin, çiftlerin aile yapılarının uyuşmaması, mizaç farklılıklarından doğan anlaşmazlıklar, birbirlerini değiştirmeye çalışma gayreti, cinsel doyumsuzluk, evlilik öncesi tam olarak birbirini tanıyamama, imkânsız hayaller ve aile içi rolleri kabullenememe olarak sıralanması mümkündür. [98] Bu sorunlar zamanında müdahalelerle halledilip çiftler arasındaki bağ kuvvetlendirilmezse şiddete kadar varan telafisi çok daha zor problemlerle karşılaşılmaktadır. Ensâr hanımlardan birinin babası tarafından eşinin kendisini tokatladığı gerekçesi ile Resûlüllah'ın (Sallallâhu aleyhi ve sellem) huzuruna getirilmesi ve kocasını şikâyet etmesi üzerine şu ayet nâzil olmuştur:

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللهُ وَالّٰتِى تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِى الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا

> "Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."[99]

> Hz. Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem) sahabî efendilerimize (Radıyallâhu anhum) yaptığı bir nasihatinde ise, "daha ne zamana kadar içinizden birileri karısını cariye döver gibi dövmeyi sürdürecek. Oysa günün sonunda onunla aynı yatağı paylaşacaktır."[100]

[98] Abdurrahman Kasapoglu, *"Kur'an'da Evlilik Terapisi -Günümüz Psikolojisinin Verileri ve Uygulamalarıyla Bir Mukayese"*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 4/3 (Haziran 2004), 37-74., 38.
[99] en-Nisâ 4/34.
[100] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen,* (Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), "Nikâh", 51/ 1983.

Erkeklerin bu iş üzerine tefekkür etmelerini istemiştir. Allah'ın nimetlerinden bir nimet olan eşinin emanet olduğunu bilerek koruyup kollamak, ortak hareket etmek ve samimiyetle arada sevgi bağları te'sis etmek ihsandır.

İçtimâi olarak elbette her iki cinsin de üzerine düşen farklı mesuliyetler vardır. Özellikle güç gerektiren işlerde erkek hanımına destek vermekten çekinmemelidir. Çünkü Allah eşlerle iyi geçinmeyi emretmiştir.[101] Bu iyi geçinme birbirlerine ayırmaları, güzel sözler ile nezaket çerçevesinde konuşmaları, dışarıda iffetlerini muhafaza etmeleri gibi birçok şeyi içine almaktadır. Eşinde hoşuna gitmeyen özelliklerin de var olması ihtimali olduğu, bunlara karşı da Allah'ın bir hayır takdir etmiş olabileceğini Kur'an'da ifade edilmiştir.[102] Eşlerden her biri sorumlulukları bağlamında ciddiyet sahibi olmalı ve nezaketten ayrılmamalıdır. Allah'ın takdirine rıza gösterip eşiyle iyi geçinmek ihsandır.

Eşler birbirlerinin ve çocuklarının doğru davranışları, erdemliliği ve ibadet hayatı gibi konulardan da sorumludurlar. Bir eş diğerini gördüğünde sevinmelidir. Birbirlerinin malını korumalı, çocuklarının eğitiminde tezada düşmeden müşterek kararlar alabilmelidirler.[103] Evlerinde kendilerine ait olan mahrem meseleleri dışarıya aksettirmemelidirler. Eşini daha iyi bir kul olmaya davet etmek ve desteklemek ihsandır.

Ayrıca kadının Allah'tan başkasına itaat etmesi istenecek olsa idi bu kişinin ancak ve ancak kocası olabileceği[104], kadının kendisini çağırması halinde önemli bir iş yapıyor olsa dahi ona itaat etmesi icab ettiği[105] ve kocasının kendisinden memnuniyetiyle ahirete irtihal etmiş kadının cenneti kazanmış olduğu[106] peygamberimizin beyanları arasındadır.[107] Kadının kocasını cennetine vesile sayıp itaat etmesi, ona hürmet göstermesi ihsandır.

---

[101] en-Nisa 4/19.
[102] en-Nisa 4/19.
[103] Mehmet Yaşar Kandemir vd., *Riyâzü's sâlihîn -Metni ve Türkçesi,* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 1/289.
[104] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998), "*Rada' " 10*/1159. Bkz. (Hadisin derecesinin hasen olduğu bildirilmiştir.)
[105] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr,* (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998), *"Rada' " 10*/1160.
[106] Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr,* (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998), "*Rada' " 10*/1161.
[107] Mehmet Yaşar Kandemir vd., *Riyâzü's sâlihîn -Metni ve Türkçesi,* 1/290.

Ayrıca evlilikte zaman zaman sorunlar baş gösterebilir. Yaşanan sorunların bertaraf edilmesi için Kur'an-ı Kerîm'de şikâk kelimesi kullanılmış olup eşlerin aralarını uzlaştırıcı birinin belirlenmesini gerekli kılan durumdan bahsedilmiştir:

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهٖ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا اِنْ يُّرِيْدَآ اِصْلَاحًا يُّوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا خَبِيْرًا

Ayette "Eğer (karı-kocanın) aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar uzlaştırmak isterlerse, Allah onların arasını bulur. Çünkü Allah (her şeyi) bilendir, haber alandır."[108] Günümüzde aile terapistliği yürüten uzman kimselerin dinde hakem olarak adlandırılan bu kişilerle aynı rolü üstlendikleri söylenebilir mi? [109] Hakemlik içinde taraflara karşı sorumluluk bulunan farklı bir müessesedir. Hakemin sadece taraflara değil topluma karşı da sorumluluğu vardır. Aile terapistinin sorumluluğu kişiye ve taraflara özeldir. Aile terapistliği âyette belirtilen hakemlik müessesesinin yerini dolduramaz ama yardımcı olabilir, tarafların sulh sürecine katkı sağlayabilir. Evli çiftlerin bazıları sıkıntılı durumlarda uzman terapistlerden yardım alırken bir kısmı inatlaşarak 'benim göremediğimi başkası nasıl görecek' diyerek destek almayı reddetmektedirler. Oysaki "Allah bilir, kulu da sezer" cümlesi, halk arasında mütedâvel, meşhur sözlerdendir. Netice itibariyle bu konuda şu tespiti yapmak uygun olacaktır: Aileyi meşgul eden problemlerde dışarıdan tarafsız bir gözün süzgecinden geçmeyi, ortak bir noktada buluşup ayrılığa açılan kapıyı kapatmaya niyet ederek Rabbinin emir buyurduğu üzere bir hakeme başvurmayı kabul etmek ihsandır.

Eşlerin en baştan itibaren birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. Evlilik nesli devam ettirmek gayesi ile yapıldığından, eşlerin çocuk yetiştirmede ortak hareket edebilecekleri şekilde eş seçmeleri lazım gelmektedir. Ayrıca hamilelik döneminde annenin rûhî durumunu sağlıklı tutması, sigara ve alkolden sakınması, hareketli olma ve beslenme gibi birçok konuda hassas davranması şarttır. Çocuğun doğumu için gerekli tedbirlerin alınması, helal lokma ile yetiştirilmesi, hakkında dua edilmesi, güzel bir isimle isimlendirilmesi, çocuğun korunup kollanması, mahremiyet alanlarına

[108] en-Nisâ 4/35.
[109] Abdurrahman Kasapoglu, *"Kur'an'da Evlilik Terapisi -Günümüz Psikolojisinin Verileri Ve Uygulamalarıyla Bir Mukayese",* Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 4/3 (Haziran 2004), 37-74, 67.

dikkat edilerek yetiştirilmesi, kardeşleri ile kıyaslanmaması ve ayrıma uğramaması, ahlâk ve davranış kurallarının öğretilmesi ve gerekli bilgilerle donatılarak eğitilmesi gibi birçok alanda eşler mesuldürler.[110] Eşler çocuklarıyla sevgi diliyle konuşabilmelidir. Peygamberimiz çocuklarla her fırsatta güzel ilişkiler kurmuş ve zaman zaman onlarla oynamıştır. Örneğin bir gün Hasan ve Hüseyin efendilerimizi ellerinden tutmuş ve onların ayakları kendi ayakları üzerindeyken 'çık çık' diyerek kendi göğsüne onları tırmandırmıştır.[111] Çocuklarını sadece dünya adına elde edecekleri menfaatleri kazanmak için gereken şeylerle yetiştirmek değil, dünya ahiret dengesini korur vaziyette âhiret odaklı gelişmelerini sağlamak ihsandır.

Dinin eşler arası ilişkiler üzerine etkisinin araştırıldığı ve özellikle dindar eşler ile görüşülen akademik bir çalışmada eşlerden biri aile içi tartışmalarda sınırı aştığı vakit ayet ve hadislerin kendisine te'siri hususunda şunları anlatmaktadır:

> "Hayat her zaman sakin ve durağan bir şekilde ilerlemiyor. İnsan her an beklemediği bir sıkıntı ile karşılaşabiliyor. Modern dünyanın insana yüklediği stresi de düşündüğümüzde zaman ailede ortamın gerginleşmesi kaçınılmaz olabiliyor. Ben yaşanan sıkıntılar karşısında ölçülü davranma yoluna gitmeye çalışıyorum. Tartışmalarımızda ölçülü davranma çabam tamamen inandığım değerlerden kaynaklanıyor. İnandığım değerlere rengi veren de tabii ki İslam'dır. Tartışmalarımızda makullükten uzaklaşmaya başlayacağımı anladığımda, hep Hz. Peygamber olsa bu durumda ne yapardı sorusunu soruyorum. Kur'an-ı Kerim'in oluşturmaya çalıştığı ideal insan/mümin profiline dair ayetleri hatırlıyorum. Sorunların da bir imtihan/ fitne olduklarını biliyorum. Sabır kavramı bu ortamlarda aklıma gelen ilk dayanaktır. Sabretmenin Allah'ın hoşuna giden bir amel olduğunu biliyorum. 'Onlar öfkelerini yutarlar'[112] mealindeki ayet bana makuliyet katıyor. Hayatın esas mücadelesinin Allah'ın rızasına ulaşabilmek, hayatın da geçici bir durak olduğunu bilmek sorunların çözümü noktasında gayretimi artırıyor. Allah'ın Rızası benim için merkezi bir önemde. Bunu yitirme korkusu da gerek aile içi gerginlik ortamlarında olsun gerekse bu gerginliklerin ürettiği sorunların çözümü noktasında olsun benim için olumlu bir motivasyon oluyor. Bu sayede gerginlikler büyümeden engellenmiş oluyor. Eğer bir sorun oluşmuşsa da, bu sorun ailemizde kök salmadan söküp atmış oluyoruz."[113]

Ailevî ilişkileri konusunda paylaşımda bulunan bu kişinin hayatına bakarak şunu söylememiz mümkündür: Kur'an ve sünnetin ışığında yürüyerek, sabır gösterip,

---

[110] Mehmet Zeki Aydın, *"Müslüman ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar"*, Çocuk ve Medeniyet 6/12 (2021), (47-78), 58-76.
[111] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "Fedâilü's-sahâbe", 22.
[112] Âl-i İmrân 3/134.
[113] Volkan Tekdemir, *Dinin Eşler Arası İlişkiler Üzerine Etkisi: Dindar Evli Çiftlerin Algısı Üzerine Nitel Bir Araştırma,* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 269.

öfkesine hâkim olarak ailesinin huzurunu muhafaza ederek devamını sağlamak ihsandır.

2.4 Gayri Müslimlere Yaklaşımda İhsan

Mü'min hayatta ilişkilerini karşısındaki muhatabı kim olursa olsun iyilik üzerine inşa etmelidir. Allah adaletle muameleyi, bunun takvayla ilişkili olduğunu beyan eder.[114] Mü'min olmasa da insanı kandırarak aldatmak, ona yalan söylemek, hakkını küçümsemek ve zulmetmek caiz olmaz. Kur'an'da bu husus şu şekilde ifade edilir: "Fitne çıkarmaktan vazgeçerlerse zalimlerden başka (hiç kimseye) düşmanlık ve saldırı yoktur."[115]

> "Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir."[116]

Kur'an'daki bu ayetlerden, insan haklarına saygılı olan gayri Müslimlere, sırf inanmadıkları için öteki sayıp saldırılmasının ve düşmanlık yapılmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır.[117] Taberî (ö. 310/923), tefsirinde yukarıda geçen Mümtehine suresi 8. ayetle ilgili hususa dikkat çekmiş ve ayetin nesh edildiği görüşünü reddetmiştir.[118] Kitap ehline Allah'ın hitabında bizlerin bir olduğumuz, ortak koşmadan ona ibadet etmemiz gerektiği bildirilmiştir.[119] Emre itaat etmediklerinde ise biz Müslümanız diyerek çekilmemiz ve onlarla aynı anlayış üzere yaşayıştan uzak kalmamız gerektiği ifade edilmiştir. Kur'an'daki ölçüyü muhafaza etmekle beraber gayri müslimlerle iyi insânî ilişkiler içerisinde olmak ihsandır.

Müslümanların üzerinde komşularının hakları da vardır. Komşuyu Hz. Ali (ö. 40/660) 'bağırdığında sesimizi duyan herkes', Hz. Aişe (ö. 58/677), Hasan el-Basrî (ö.110/728)

---

[114] el- Mâide 5/8.
[115] el-Bakara 2/193.
[116] Mümtehine 60/8-9.
[117] Recep Çetintaş, *"İslam Hukukunda Gayrimüslimlerle İlişkiler Bağlamında Cihâd Anlayışı"*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 31 (2018), 25-53, 29.; Hüseyin Yılmaz, *"İslâm Korkusunun/İslamafobinin Oluşmasında 'Cihâd' Algısının Rolü"*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/1 (Haziran 2012), 171.
[118] Metin Yılmaz, *"Kur'an ve Sünnet Bağlamında Müslümanın Öteki ile Komşuluğu"*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53 (Aralık 2022), 436.; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Tefsîru't-taberî*, thk. AdullahAbdu'l-Muhsin Türkî, (Beyrut: Dâru'l-Hicr, 2003), 28/65-66.
[119] Âl-i İmrân 3/64.

ve Evzâi (ö. 157/774) her yönden kırk ev, İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ise sağdan, soldan, önden ve arkadan kırk ev olarak tanımlamışlardır. Âlûsî (ö.1270/1854), kırk eve ilâveten iş ve yolculuk arkadaşlıklarını da komşu saymıştır.[120] İhsan kelimesinin kullanıldığı bir ayet de şöyledir:

وَاعْبُدُوا اللهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا

"Anne babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve emriniz altında çalıştırdıklarınıza iyi davranınız."[121] Burada yakın ve uzak komşu da iyi geçinilmesi, irtibatın koparılmaması ve yardımda bulunulması gereken kimseler olarak zikredilmiştir. Tefsîrinde bu ayeti açıklarken Taberî (ö. 310/923) yakın komşudan anlaşılması gerekenin din yakınlığı olmadığını, ev yakınlığı olduğunu ve gayri müslim komşuların da kastedildiğini belirtmiştir.[122] Nevf b. Fedâle (ö.91/710)'ye göre âyette geçen yakın komşu Müslümanlar, uzak komşu da Yahudi ve Nasranîlerdir.[123] Kurtubî (ö. 671/1273) bu görüşü naklettikten sonra komşuya ikramda bulunmanın mutlak bir ifade olduğunu, Müslim veya gayrimüslim olmasının bir ehemmiyet arz etmediğini ifade etmiştir.[124] Beydâvî (ö. 685/1286) ise üç gruba ayırarak tanımladığı komşuluk haklarında gayri müslimleri hak sahipleri sınıfından ayrı tutmamıştır.[125] *"Sahîh-i Buhârî"* şerhinde bahsedilen bu üç zümreden birincisinin gayri Müslim komşu, ikincisinin Müslüman komşu ve üçüncüsünün ise hem Müslüman hem akraba olan komşu olduğu yorumu mevcuttur.[126]

---

[120] Metin Yılmaz, *"Kur'an ve Sünnet Bağlamında Müslümanın Öteki ile Komşuluğu",* 433.; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fetḥu'l-bârîbi-şerḥişaḥîḥi'l-buḫârî,* (Kahire:1986), 10/461.; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed FuadAbdülbâkî, (Beyrut: 1989) s. 52.; Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûḥu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Ḳurʾâni'l-ʿazîmve's-sebʿi'l-meṯânî,* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994) 4/43.

[121] en-Nisâ 5/36.

[122] İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân,* (Lübnan/ Beyrut: Muessesetu'r- risâle, 2000), 8:337.

[123] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-kur'ân,* (Mısır/ Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964), 5:183.

[124] el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-kur'ân,* 5:184.

[125] Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî - thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabbî, 1418), 2:74.

[126] Metin Yılmaz, *"Kur'an ve Sünnet Bağlamında Müslümanın Öteki ile Komşuluğu"*, 438, 441.; Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Câmiu li ahkâmi'l- Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-muhsin et-Türkî vd. (Lübnan/ Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006) 6/303-312.; Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî,* thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşelî, (Beyrut: DârulHyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1998), II, 73,74.; Şihâbuddin Ahmed İbn Hacer, *Fethu'l-bârîbi şerhi sahîhi'l- Buhârî*, (Mısır/ Kahire: 1986) 10/436.

İlişkilerde Müslim- gayri Müslim ayrımı yapmadan komşularla iyi geçinmek, yardımda bulunmak ve irtibâtı kesmemek ihsandır.

Gayri Müslim birisi ile ticari bir anlaşma yapılmışsa Müslüman kimseyle yapılan anlaşmayla eşdeğer haklara haizdir. Gayri müslimin malı da namusu da korunmalı, Müslüman kimliğimize zarar verecek davranışlarda bulunulmamalıdır. Rızaları olmaksızın mallarından bir şey alınamaz.

Müslümanla ötekinin komşuluğunun incelendiği makalede şu ifadelere yer verilmiştir:

> "Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Kûfe kâdısı Şüreyh'in (ö. 80/699) zimmî komşusu talip olduğu halde evini başkasına satan Müslümanın şüf'a hakkına riayet etmediği gerekçesiyle satışı iptal etmesi ve evi gayri müslime devretmesi buna verilebilecek en güzel misaldir. Özellikle Osmanlı dönemi şeriyye sicilleri (mahkeme tutanakları) incelendiğinde bu tür komşular arası anlaşmazlıkların mahkemeye taşındığına ve birçok gayri müslim vatandaşın hakkının iade edildiğine şahit olunacaktır."[127]

Buradan anlaşıldığı üzere İslam gayri Müslimlere önem vermiştir. Hak ve adalet konusunda hassas davranmıştır. Dinimiz hoşgörü ve sevgi dinidir. Onda saygı, hak ve hukuk hâkimdir. Gayri Müslim komşunun komşuluk hakkını gözetmek, adaletle muamele etmek ihsandır. Ticari ilişkilerde veya savaş durumlarını haklarını korumak ve sünnete uygun hareket etmek ihsandır.

Cafer Acar'ın *"Risâlet Döneminde Gayrimüslimlerle İlişkiler"* başlıklı makalesinde,

> "Mekke döneminde dostça ilişkiler çoğunlukla Müşriklerden Müslümanlara doğru gerçekleşirken, Medine döneminde ise genel de bir vefa örneği olarak Müslümanlardan Müşriklere ve diğer gayri Müslimlere doğru gerçekleşmiştir. Mekke'de Müşrikler güçlü iken onların içinden kimileri Müslümanları himaye etmeye çalışmıştır. Medine döneminde ise Müslümanlar siyaseten hâkim ve güçlü idiler. Bu sefer Müslümanlar kendilerine karşı vefalı olan ve düşmanlık göstermeyenlere karşı bu ilişkilerini devam ettirmişlerdir." ifadeleri yer almaktadır. Verilen örneklerden Müslümanlarla gayri müslimler arasında bireysel plandan sosyal, siyasî ve askerî alanlara kadar geniş bir yelpazede pozitif ilişkilerin bu dönemde yaşandığı görülmektedir. Ayrıca çalışmada, dostluk kurmada ölçünün, inançlar değil davranışlar olduğu sonucuna varıldığı belirtilmektedir.[128]

---

[127] Metin Yılmaz, *"Kur'an ve Sünnet Bağlamında Müslümanın Öteki ile Komşuluğu"*, 448.; Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyân, Ahbâru'l-Kudât, (Beyrut, trs.), 2/389.; Şeriyye sicillerine göre gayri Müslimlerin Şüf'a alımlarına dair örnekler için bkz. Özlem Soyer Zeyrek, *"1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'ne Göre 18. Asrın Başında Kütahya'da Gayrimüslimlerin Mülk Edinme Meseleleri ve Ticari Faaliyetleri",* Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 68, (2021), 8-10.

[128] Cafer Acar, *"Risalet Döneminde Gayri Müslimlerle Dostluk"*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9 (Nisan 2016), 235-254, 252.

Sonuç olarak şu hususu belirtmek uygun olur: Helal olan konularda gayri Müslimlerle ilişki kurulabilir. Mü'minler hayatları boyunca Kitâb ve sünnete bağlılık göstermeli, gayri Müslimlerle ilişkilerinde nasıl davranmaları gerektiği konusunda Peygamberimizi (Sallallâhu aleyhi ve sellem) ve onun örnekliğini takip etmelidir.[129] Gayri Müslimlere karşı da vefalı davranmak, olumlu ilişkiler yürütmek ihsandır.

2.5 Komşuluk İlişkilerinde İhsan

Allah (celle celâluhu) ibadet etmemizi ve kendisine ortak koşmamamızı emrettiği ayetin devamında anne-baba ile birlikte zikredilen yakın akraba, yetim, yoksul, arkadaş, yolcu ve hizmetliler ile beraber komşuyu da iki ayrı ifadeyle (yakın- uzak) iyi davranmamız gereken insanlar arasında zikretmiştir.[130]

Komşuya iyilik etmek Cebrâil (aleyhisselâm) tarafından peygamberin hayret edeceği tarzda arka arkaya tavsiye edilmiştir. Öyle ki ancak yakın akrabalık bağının mevcudiyetiyle insanların hissedar olabildiği mirasın komşu üzerinden de elde edilebileceği zannı Peygamberimizde (Sallallâhu aleyhi ve sellem) oluşmuştur.[131] Yalnız bir önceki bölümde zikredilmiş olan gayri Müslimlerle ilgili bir bölümü de zikretmekte fayda olabilir. Çünkü komşunun komşuya mirasçı oluşu konunun ehemmiyetine binaen zikredilen mecaz bir işarettir. Gayri Müslim kimse bir Müslümana, Müslüman bir kimse de gayri Müslime mirasçı olamaz.[132] Yemek yaparken bir miktar fazla malzeme ilave edilmesi[133] ve komşuların düşünülerek ihtiyaç sahibi olanlara özellikle ikram edilmesi tavsiye edilmiştir. Komşulara ikram hususunda önceliğin kimlere verilmesi gerektiği konusunda ise şu hadis-i şerif bizlere yol göstermektedir: Hz. Aişe (Radıyallâhu anha) Allah Resûlü'ne (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle der: "Ey Allah'ın Resûlü, iki komşum var birinin kapısı hemen karşımda diğeri biraz ondan uzak, elimde bulunan yemek ikisine yetecek kadar değil. Onlardan hangisine hediye (yiyecek) göndereyim? Hz. Peygamber: 'Sana hangisinin kapısı yakınsa ona gönder' buyurur"[134] Komşusunun kendisinden zarar göreceği

[129] es-Sağîr, *Ehâdîs fi'd-da've ve't-tevcîh*, 233.
[130] en- Nisâ 4/36.
[131] Buhârî, "Edeb", 28; Müslim, "Birr", 140, 141; Tirmizî, "Birr", 28; İbn Mâce, "Edeb", 4.
[132] Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem,* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022), 34.; Buhârî, Hac 44; Müslim, Feraiz 1.
[133] Müslim, "Birr", 141,143.
[134] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 52.

düşüncesi hasıl olan kimsenin îmânî konuda eksikliğinin olduğu ve bu hakkı gözetip imanını sağlamlaştırmadığı sürece cennete giremeyeceği bir hadiste bildirilmiştir.[135] Müslüman hanımlar komşuları ile hediyeleşmelidirler. İkram etmeye mesafe olarak yakın olan komşudan başlanmalıdır. Hayırlı komşu olup olmadığı öğrenmek istiyorsa insan komşusuna faydalı olup olmadığına bakmalıdır.[136]

Hz. Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem) "Ey Müslüman Kadınlar! Komşu komşusuna yapmış olduğu küçük bir koyun paçası yardımını dahi küçük görmesin" diyerek Medineli hanımlara tavsiyede bulunmuştur. "Yarım hurma ile de olsa cehennem ateşinden korununuz."[137] hadisi de yardımda miktarın azımsanmaması gerektiğini teyit etmektedir. Herkes gücü ölçüsünde yardımda bulunacaktır. Komşuya yakın- uzak demeden ulaşıp gözetmek ve iyi davranmak ihsandır. İyi hal üzere olan takva sahibi kimselerle aile fertleriyle olduğu gibi ilişkiler te'sis etmek ve birbirinden hayır anlamda istifade etmek ihsandır.

> "Allah Resûlü (Sallallâhu aleyhi ve sellem) "Vallahi iman etmiş olmaz." ifadesini üç defa ısrarla tekrarlar. Buna karşılık etrafındaki sahabe topluluğu: "Kim Ya Resûlallah?" diye sorar. O: "Komşusunun şerrinden emin olmadığı kimse" cevabını verir. Ebû Zer'in nakletmiş olduğu bir hadiste ise Hz. Peygamber Allah'ın sevdiği ve buğz ettiği üç grup insandan bahsederken -sevdiklerinden biri olarak- kendisine eziyette bulunan kötü komşunun eziyetine Allah ondan kurtarıncaya kadar sabreden kişiyi işaret etmektedir."[138]

Sadece yeme- içme anlamında değil ilim, irfan, doğruluğa sevketme, işlerinde yönlendirme, eğitimine destek verme, borcu hususunda yardımcı olma, evine yapacağı tamirat gibi şeylerde yardımcı olma gibi konularda da komşuyla iyi anlaşma ihsandır.

2.6 Hayvanlardan İstifade Etmede ve Merhamet Göstermede İhsan

Kâinatta hayatı birlikte paylaştığımız, en az insanlarla ilişkilerimizdeki kadar onlara muamelelerimizde de belirli bir düzeyde hareket etmemiz gereken varlıklardan biri de hayvanlardır. Allah'ın Âdemoğlu'nun emrine verdiği hayvanlarla irtibatı düzenleyecek, fıkhî olarak hayvanların haklarının muhafaza edilmesi gerektiğini

[135] Ebû Ya'lâ el-Mevsılî Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebû Ya'lâ,* thk. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî, (Suriye/ Dımaşk: Dâru'l-me'mûn li't-türâs, 1984), 7:199.
[136] Mehmet Yaşar Kandemir vd., *Riyâzü's sâlihîn -Metni ve Türkçesi,* 1/301-305.
[137] Buhârî, "Edeb", 30; Müslim, "Zekât", 90; Buhârî, "Edeb", 34; "Tevhid", 36.
[138] Buhârî, "Edeb", 29.; İbn Hanbel, 5/151.

bildiren hükümler dinimizde mevcuttur. Bu konu hakkındaki ayetlerden birinde Allah teâla şöyle buyurmuştur:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِۚ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۗ اِنَّ اللهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيد

"Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki "en'âm" denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder."[139]

Başka bir ayette insan nefsine hoş gelen, geçici ve imtihan vesilesi olarak insana bahşedilen mallar arasında zikredilen hayvanlardan şu şekilde bahsedilmiştir:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِۗ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَاللهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰب

"Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."[140]

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِۚ ذٰلِكُمْ فِسْقٌۗ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِۚ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيناًۚ فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍۙ فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيم

İnsanların hayvanlar arasında hangilerini yemekte serbest olduğu konusunda zikredilen başka bir ayetin beyanı ise şöyledir:

Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram

[139] Mâide 5/1.
[140] Âl-i İmrân 3/14.

kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.[141]

Ayrıca ihramlıyken avı öldürmenin yasak olduğunu beyan eden, câhiliye döneminde putlara adanan (hayvan cinsinden) adaklar ile ilgili bilgi veren, kullara rızk olarak verilen ve istifademize sunulan nimetlerin ifade edildiği, hayvanlardan bahsedilen birçok ayet mevcuttur. [142]

Kur'an'da, Bakara (inek), En'am (davar), Nahl (balarısı), Neml (karınca), Ankebût (örümcek), Âdiyât (atlar) ve Fîl (fil) sureleri olmak üzere yedi sure hayvan ismi ile isimlendirilmiştir. Ayrıca farklı ayetlerde de deve, koyun, maymun, yılan, domuz, köpek, sinek, sivrisinek gibi pek çok hayvandan bahsedilmiştir ki bu şekilde hayatta iç içe yaşadığımız ve varlıklarıyla varlıklarımızın ilişkili olduğu hayvanların ne kadar kıymetli oldukları anlatılmak istenmiştir.[143]

Zalim ve insafsız, Hak'tan ayrı dünya ile meşgul gafil kimselerin kötü davranışları sebebiyle kendilerini hayvanlardan daha da aşağı düşürdükleri durum hakkında Allah ayette şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُون

Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da

[141] Mâide 5/3.
[142] Mâide 5/95; En'am 6/136,142; Nahl 16/5,66,80; Tâ-Hâ 20/54.
[143] Ülfet Görgülü, *"İslam Hukukunda Hayvan Hakları ve Hayvanlara Karşı Sorumluluklarımız"*, Hayvan Etiği, İstanbul: İsarYayınları, 2019, 67-82, 68.

şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.[144] Bu ayette kalp, göz ve kulak bir arada zikredilmiştir.

Güç yetiremeyeceği işlerde hayvanları kullanmanın Allah'ın azabına sebep olacağına işaret edilen bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ أَرْدَفَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَلْفَهُ ذَاتَ يَوْمٍ فَأَسَرَّ إِلَيَّ حَدِيثًا لَا أُحَدِّثُ بِهِ أَحَدًا مِنْ النَّاسِ وَكَانَ أَحَبُّ مَا اسْتَتَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَاجَتِهِ هَدَفًا أَوْ حَائِشَ نَخْلٍ قَالَ فَدَخَلَ حَائِطًا لِرَجُلٍ مِنْ الْأَنْصَارِ فَإِذَا جَمَلٌ فَلَمَّا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَنَّ وَذَرَفَتْ عَيْنَاهُ فَأَتَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَسَحَ ذِفْرَاهُ فَسَكَتَ فَقَالَ مَنْ رَبُّ هَذَا الْجَمَلِ لِمَنْ هَذَا الْجَمَلُ فَجَاءَ فَتًى مِنْ الْأَنْصَارِ فَقَالَ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَفَلَا تَتَّقِي اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهِيمَةِ الَّتِي مَلَّكَكَ اللَّهُ إِيَّاهَا فَإِنَّهُ شَكَا إِلَيَّ أَنَّكَ تُجِيعُهُ وَتُدْئِبُه

Abdullah b. Ca'fer'den; demiştir ki: "Bir gün Rasûlullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) beni terkisine aldı da bana sır olarak bir söz söyledi ki ben onu insanlardan hiçbir kimseye söylemem.

Rasûlullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem)'in abdest bozmak için arkasına gizlenmeyi en uygun bulduğu şey ya yüksek binalar yahut da sık hurma ağaçları idi." (Abdullah) dedi ki: (Hz. Nebi bir gün) ensardan bir adamın bostanına girdi. Bir de ne görsün, bir deve! Rasûlullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem)'i görünce (deve) inledi, gözlerinden yaşlar aktı. Bunun üzerine Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem) onun yanına gelip kulak kökünü okşadı, (hayvan da) sakinleşti. Nebi (Sallallâhu aleyhi ve sellem): "Bu devenin sahibi kimdir, kimindir bu deve?" diye sordu. Ensar'dan bir genç gelip; Ey Allah'ın Rasûlü o benimdir, dedi (Nebi (Sallallâhu aleyhi ve sellem)'de) "Allah'ın, seni kendisine sahip kıldığı şu hayvan hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Gerçekten bu hayvan senin kendisini aç bıraktığını ve yorduğunu bana şikâyet ediyor." buyurdu. Hayvanların kendilerini ifade şansı olmadığından dolayı sahabi efendilerimizin gösterdiği hassasiyet takdire şayandır ki şu hadis durumu açıkca ortaya koymaktadır:

وعن أَنسٍ رَضيَ اللَّهُ عنْهُ ، قال : كُنَّا إذا نَزَلْنَا مَنْزِلاً ، لا نسَبِّحُ حَتَّى نَحُلَّ الرِّحَالَ . رواه أبو داود بإسناد على شرط مسلم .وقوله : « لا نُسَبِّحُ » أَيْ لا نُصلِّي النَّافلَةَ ، ومعناه : أَنَّا مَعَ حِرْصِنا على الصَّلاةِ لا نُقَدِّمُها عَلى حِطِّ الرِّحال وإرَاحةِ الدَّواب

[144] A'râf 7/179.

Enes (Radıyallâhu anh) şöyle dedi: Biz bir yerde konakladığımız zaman develerin yüklerini çözüp onları rahatlatmadan namaza durmazdık.[145]

Hayvanlar ile alakalı ihsan emrine muhalifmiş gibi görünen fakat farklı hikmetleri iktizâ eden bir tek durum vardır o da köpek edinmektir. Güvenlik amaçlı ve malı korumak için evin içerisine almadan bahçe ve benzeri yerlerde bakılabilmesi dışında köpek edinmek yasaklanmıştır. Bunun en temel sebebi de Hz. Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem)'in bulunduğu yere meleğin girmeyeceği beyanıdır. Zikredilen sebepler hariç köpek besleyen kişilerin hergün sevabından eksileceği bilgisi hadis kaynaklıdır.[146]

2.7 Bölüm Değerlendirmesi

Allah'ın ihsanı emrettiği her konuda, üzerine vazife olanı yerine getirmesiyle kul cehennemden ve yokluğun derinliklerinden kendisini kurtaracaktır. Cihâdı teşvik eden aşağıdaki ayette cehennemden kurtuluş ve cennet ile müjdelenme ise dikkat çekicidir.

Ayet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır:

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِى بَايَعْتُمْ بِهٖ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيم

> "Allah kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur."[147]

Halil Cibran'ın "*Âsi Ruhlar"* adlı kitabında kullandığı şu ifadeler oldukça anlamlı ve düşündürücüdür:

[145] Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
[146] Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998), "Ahkâm", 4/1489.
[147] Tevbe 9/111.

“Sultan’ın sarayının civarında çok kıymetli bir mücevher bulan; ancak korktuğu için o cevheri yerden alamayan ama yoksulluğundan dolayı orada bırakmaya da içi elvermeyen bir dilenci gibi hissettim.”[148]

Müslümanların evlatları bugün soysal ve toplumsal açıdan bakıldığında tıpkı bu cümlelerde yazarın “hissettim” dediği duygu durumu içerisindedirler. Yukarıdaki ayette ifade edildiği üzere bu dünyada nefsimizin arzularından vazgeçip bu arzuları ahiret azığı olarak biriktirecek şekilde bir ticaret fırsatı sunulmuştur. Günümüzde İslâm âleminin evlatları ibadetle, itaatle, sünnete ittibâ ile tıpkı mücevher elde etmiş gibi karlı bir ticaret içerisine atılmak yerine, mücevheri yerden almayan adamın duyduğu korku gibi yersiz vesveseler ile mücadele edip durmaktadırlar.

Cümlenin birinci bölümünde hissedilen ümitsizliğe rağmen ikinci kısmının Müslümanlar hakkında umut verici bir etki sunduğu söylenebilir. Çünkü yoksulluktan dolayı mücevheri ortada bırakmaya içinin elvermemesi gibi mü’minler de acizlikleri ile Allah’ın kapısından başka sığınacak yerin olmadığını ve darlıktan kendilerini ancak bu karlı ticaretin kurtaracağını hissetmektedirler. Umudumuz odur ki İslâm âlemi ayağa kalkacak ki, zalimlerin zulmü duracak ve ihsan şuuru ile sosyal- toplumsal sorunlar çözüme kavuşacaktır.

[148] Halil Cibran, Nil Tuna, “*Âsi Ruhlar”,* (İstanbul: Zeplin Yayınları, 2018), 13.

3. KUDSİ HADİSLERLE SÜNNET-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Bu bölümde hayatımızda yer alan temel fakat; olumlu davranışlar sergilemekte zorlandığımız veyahut başarılı olmayı beceremediğimiz konularla ilgili başlıklar açılmıştır. Zikredilmiş her bir konu başlığı ile ilgili önce konunun önemi ve hayattaki yerine dair genel bir bilgilendirme yapılmıştır. Ardından konu bir veya birkaç hadis ile ilişkilendirilmiş olup sırasıyla kudsî hadisin Arapça metnine ve tercümesine yer verilmiştir. Burada ihsan kelimesinin hadisler içerisinde lafzen yer alıp almadığına bakılmaksızın mana yönünden bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Hadisten anlaşılan mana ise hadisten çıkarılacak sonuç başlığı ile konu sonunda yer almıştır.

Hadisler ve ihtiva ettiği hikmetlerin ancak dinin bir kabul olduğu düşüncesi ile anlam kazanacağı söylenebilir. Zira bu kabule göre gâib bilinmeyen değil beş duyu organımızla algılanamayandır. Yani peygamberimizin nerede, kime ne zaman, hangi olaya mebni zikrettiği belli olsun ya da olmasın; Mü'minlere sarfettiği sözler ve yol gösterici mahiyetteki işaretler bizlerde sadece bu bakış açısıyla değer görebilir. Kur'an'da zikredildiği üzere:

"قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيم

De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."[149]Allah'ı sevmek peygambere uymayı gerektiren bir amel olduğu gibi; peygambere tabi olup onun yaptıklarını yapmak, onun zikrettiği şeyleri zikretmek ve onun gibi yaşamak da bizlerin Allah tarafından sevilmesini netice verecek bir ameldir. Çünkü Peygamber sevgisi hiçbir şeyle değişilemeyecek kadar kıymetlidir. Şu beyitler, peygamber sevgisini terennüm etmesi bakımından manidardır:

[149] Âl-i İmrân 3/31.

“Gubâr-ı pâyine almam cihânıyâ Resûlallah
Değişmem mûyine heftâ sumânı yâ Resûlallah
Duyunca makdem-i teşrîfin Âdem sulb-i pâkinden
Değişdi habbeye bağ-ı cinânı Ya Resûlallah”

Bu dizelerde Hz. Adem’in (a.s.) kendi neslinden Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem)’in geleceğini haber alınca cennetten çıkmayı tercih ettiği söylenmiştir.[150]

Bu açıdan bakıldığında hikmetine tam uyulmasa dahi hadislerden öğrenilen bilgileri tatbik etmek ile feyiz kazanabilmek mümkündür denilebilir. Kelimesi kelimesine bir taklit de olsa zamanla insanın tekamülünde mertebe katetmesi ihtimal dâhilindedir. Çünkü kemal teferruat ile elde edilir, olgunluk ayrıntıda gizlidir. İnsanın aşk-u şevk ile gidebileceği son noktaya kadar benliğini itelemesi gerekir. Zîrâ insan her an nefsinin arzularıyla baş başadır ve onun zorlamasına mukâvemet gösterecek gücü toparlaması gerekir. Peygamberimiz (Sallallâhu aleyhi ve sellem) Bizans ile yaptıkları cihâdın ardından otuz bin kişiden müteşekkil orduya “Küçük cihattan büyük cihada gidiyoruz.” [151] “Hakiki mücahid nefsine karşı cihad açan kimsedir,” [152] buyurmuştur.

Kişinin nefsiyle yaptığı mücadeleyi ‘büyük cihâd’ olarak vasfeden hadis zayıf olsa da, Tirmizî’nin (ö. 279/892) tahric ettiği rivâyetin anlamı kuvvetlendirdiği tespit edilmiştir.[153]

Benliğimizi yüce olan işlere iteleme noktasında lazım gelen güç ve kuvvet ise hadislerdeki mana ve hikmete bakmakla mümkündür. İhsan kavramının içinde barındırdığı mana itibariyle Allah’ı görüyormuş gibi bir hayat sürmenin neden önemli olduğunun kudsî hadislerle ele alınıp sunulması önem arzeden bir mevzudur. İmanda yakîn elde etme, amelde ihlaslı olup takva yolundan yürüyebilme ancak bu sayede mümkün olabilir. Büyük cihad olarak bahsedilen şey, nefsin arzularıyla muhsin kalabilmenin sınırında ruhun çarpışmasıdır.

[150] Ömer Tuğrul İnançer, Ahmet Özhan, *Şarkılar Seni Söyler,* (İstanbul: Sufi Kitap, 2007), 179.
[151] et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Cihâd”, 2/1621.
[152] Beyzâvî - thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’aşlî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl,* 2:92.
[153] Musa Kaval, *“Büyük Cihadı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme*”, Akademik Bakış Dergisi 49 (Mayıs- Haziran 21015), 2.

3.1 Çocuk Eğitimi

Günümüz insanı genel itibariyle çocuk eğitimi alanında tüketim odaklı, çocuk merkezli, sadece onların rızalarının ve arzularının gözetildiği bir eğitim anlayışına sahiptir. Toplum olarak onların motivasyonlarına göre şekilleniyor olmamızın altında kendi yaşadığımız zorlukları çekmelerini istememiz yatmaktadır. Hâlbuki çocuklar kendi üstlendikleri sorumluluklar vasıtasıyla gelişip olgunlaşırlar ve kanaatimize göre göz ardı edilen husus da budur. Zira sevinmek, üzülmek, kalp kırıklıkları yaşamak, başarısız olmak, eskilerin tabiriyle inkisâr-ı hayale uğramak gibi tüm insanî duygular çocukların gelişiminde önem arz etmektedir. Bu bağlamda zihni pak ve berrak, kalbi kötülüklerin istilasına uğramamış ruhu temiz yavrularımızın inanç duvarlarının çerçeve oluşumunu meydana getirmek ve inşâ etmek oldukça mühimdir. Örneklik teşkil edip kaliteli dini duruş sergilemek ise büyüklerin vazifesidir ki bu da Allah'ı hakkıyla tanımış, ihsan şuurunda kimseler sayesinde îfa edilecektir.

Hadis 1

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: احْتُبِسَ عَنَّا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ غَدَاةٍ مِنْ صَلاَةِ الصُّبْحِ حَتَّى كِدْنَا نَتَرَاءَى عَيْنَ الشَّمْسِ، فَخَرَجَ سَرِيعًا فَثُوِّبَ بِالصَّلاَةِ، فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَجَوَّزَ فِي صَلاَتِهِ، فَلَمَّا سَلَّمَ دَعَا بِصَوْتِهِ فَقَالَ لَنَا: عَلَى مَصَافِّكُمْ كَمَا أَنْتُمْ ثُمَّ انْفَتَلَ إِلَيْنَا فَقَالَ: أَمَا إِنِّي سَأُحَدِّثُكُمْ مَا حَبَسَنِي عَنْكُمُ الغَدَاةَ: أَنِّي قُمْتُ مِنَ اللَّيْلِ فَتَوَضَّأْتُ فَصَلَّيْتُ مَا قُدِّرَ لِي فَنَعَسْتُ فِي صَلاَتِي فَاسْتَثْقَلْتُ، فَإِذَا أَنَا بِرَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ قُلْتُ: لَبَّيْكَ رَبِّ، قَالَ: فِيمَ يَخْتَصِمُ الْمَلَأُ الأَعْلَى؟ قُلْتُ: لاَ أَدْرِي رَبِّ، قَالَهَا ثَلاَثًا قَالَ: فَرَأَيْتُهُ وَضَعَ كَفَّهُ بَيْنَ كَتِفَيَّ حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ أَنَامِلِهِ بَيْنَ ثَدْيَيَّ، فَتَجَلَّى لِي كُلُّ شَيْءٍ وَعَرَفْتُ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، قُلْتُ: لَبَّيْكَ رَبِّ،قَالَ: فِيمَ يَخْتَصِمُ الْمَلَأُ الأَعْلَى؟ قُلْتُ: فِي الكَفَّارَاتِ، قَالَ: مَا هُنَّ؟ قُلْتُ: مَشْيُ الأَقْدَامِ إِلَى الجَمَاعَاتِ، وَالجُلُوسُ فِي الْمَسَاجِدِ بَعْدَ الصَّلَوَاتِ، وَإِسْبَاغُ الوُضُوءِ فِي الْمَكْرُوهَاتِ، قَالَ: ثُمَّ فِيمَ؟ قُلْتُ: إِطْعَامُ الطَّعَامِ، وَلِينُ الكَلاَمِ، وَالصَّلاَةُ بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ. قَالَ: سَلْ. قُلْتُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِعْلَ الخَيْرَاتِ، وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ، وَحُبَّ الْمَسَاكِينِ، وَأَنْ تَغْفِرَ لِي وَتَرْحَمَنِي، وَإِذَا أَرَدْتَ فِتْنَةً فِي قَوْمٍ فَتَوَفَّنِي غَيْرَ مَفْتُونٍ، وَأَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ، وَحُبَّ عَمَلٍ يُقَرِّبُ إِلَى حُبِّكَ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهَا حَقٌّ فَادْرُسُوهَا ثُمَّ تَعَلَّمُوهَا.

Hadisin Tercümesi;

> "Muâz b. Cebel'den (Radıyallâhu anh) rivâyete göre, şöyle demiştir: Resûlullâh (Sallallâhu aleyhi ve sellem), bir sabah namazına o kadar geç kalmıştı ki neredeyse güneş doğacaktı. Derken çabucak çıktı namazı için kamet getirildi. Resûlullâh (Sallallâhu aleyhi ve sellem), namazı biraz hafifçe kıldırdı. Selam verince olanca sesiyle saflarda bulunduğunuz şekilde kalınız buyurdu ve bize dönerek şöyle dedi: "Beni bu sabah

> namazına geciktiren sebebin ne olduğunu söyleyeceğim, geceleyin kalkıp abdest alıp gereği kadar namaz kıldım, derken namazda uyuklamaya başladım sonra uykum ağırlaştı ve ben bu sırada Rabbimi en güzel surette gördüm. Ya Muhammed buyurdu. Ben de: Ey Rabbim buyur emrine amadeyim dedim. Şöyle buyurdu: Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyorlar?" Ben de: "Bilmiyorum Ya Rabbi" dedim. Bunu üç kere tekrarladı. Sonra el ayasını iki küreğimin arasına koydu ben iki elin serinliğini iki memem arasında hissettim. Her şey bana göründü ve her şeyi bildim. Ya Muhammed! Buyurdu. Ben de "Buyur Rabbim emrine amadeyim" dedim, şöyle buyurdu: "Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyorlar?" Ben de: "Keffaretler konusunda" dedim. "Nedir onlar?" buyurdu. Ben de dedim ki: "İyiliklere adımları çoğaltmak, namazlardan sonra mescidlerde oturmak, her türlü zorluklar karşısında abdest organlarını kapsamlı yıkamak." "Sonra hangi konularda" buyurdu. "Yemek yedirmek yumuşak söz söylemek, insanlar uyurken geceleyin namaz kılmak. Bunun üzerine: "Dile benden ne dilersen" buyurdu. Ben de şöyle duâ ettim: "Allah'ım iyilikler yapmayı kötülüklerden el çekmeyi, yoksulları sevmeyi beni bağışlayıp esirgemeni senden dilerim. Bir topluma bir fitne göndereceksen beni o fitneye düşürmeksizin vefat ettir. Bana seni sevmeyi seni sevenleri sevmeyi ve senin sevgine yaklaştıran her ameli sevmeyi nasib eyle." Resûlullâh (Sallallâhu aleyhi ve sellem): "Bu söylenenler haktır ve gerçektir, bunları kendinize ders edininiz ve öğreniniz" buyurdu." [154]

Hadis hakkında hasen denmiştir. Hadisin râvîlerinden Mâlik b. Yuhâmir (ö. 70) muhadramdır. Diğer bir râvî olan Abdurrahman el-Hadravî b. Âiş'in ise sahabi oluşu ile ilgili ihtilaf bulunmaktadır.[155] Mizzî (ö. 742) hadisin râvîleri ile ilgili tenkit ifadesi kullanmıştır. Hadisin başka tariklerine de yer vermiş olup, en sahih tarîkinin Yahya b. Ebî Kesîr tarîki olduğu görüşünü beyan etmiştir. Ahmed b. Hanbel ise bu hadisi sahih kabul etmiştir.[156]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Allah (Celle celâluhu) bizlere öğretmek istediği mevzuları bazen uykuda, rüya yoluyla peygamberimize (Sallallâhu aleyhi ve sellem) vahyetmiştir. [157] Mübârekpûrî (ö.1354/1935), bu hadiste geçen 'Hz. Peygamber'in Rabbini görmesi hadisesinin' rüyada olduğunu belirtmiştir.[158] Hadis ile ilgili olarak şekilden ziyade muhtevaya odaklanmak daha uygun görünmektedir. Ümmet olarak bizden istenen burada bildirilenleri hayatımıza tatbik etmektir. Hayır yolunda yaptıklarımızın ecri vardır. Yanlışlarımızı telafi yönünde ise kapılar her zaman açıktır. Bunlar bize merhamet sahibi Mevla'mız tarafından bildirilmiştir. Bu anlatımda meleklerin de yer alması

[154] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* (Lübnan/ Beyrut: Muessesetu'r- risâle, 1999), 36: 422.
[155] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb,* (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986).
[156] Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980), 17/205-206.
[157] Mehmet Yaşar Kandemir, *Tercüme ve Şerhiyle 111 Kudsî Hadis*, 256.
[158] Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmii't-Tirmizî,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru'lkütübi'l-ilmiyye, ts.), 10/9:74.

bizlerin meleklerin dahi gıptayla söz ettiği bir ümmet olduğumuzu ifade sadedindedir. Hadiste günahlarımızı bağışlatmamıza vesile olabilecek ameller içerisinde ibadet maksadıyla camiye yürümek, her namaz sonrası diğer bir vakit namazını iştiyakla beklemek ve hava şartlarının zorlu olduğu günlerde dahi abdesti terk etmemek zikredilmiştir. Buna ek olarak fakir fukarayı gözetmek, misafirine, dost ve akrabaya ikramda bulunmak, insanlara karşı tatlı dilli, mütebessim yüzlü olmak; Rabbinden başka görenin olmadığı kuytu köşelerde gece namazını ikame etmek de günahların affına sebep olarak bildirilmiştir.

Çocuk terbiyesinde çocuğun ileriki hayatı için ihtiyaç duyacağı bilgiler kulağına fısıldanmalıdır. İnsanın hataya düşünce kalbinde pişmanlık duymasını bu öğretiler sağladığı gibi, günah çukuruna düşmesine de bu öğretiler engel olabilir. Bunlar erken yaşlarda öğretilmelidir.

Peygamberimiz bu kudsî hadiste bu sözleri birebir öğrenip ezberleyin buyurmuştur. İnsan hataya düşen, tövbeye muhtaç, affa talip ve nasıl affedileceğini araştırıp bilmeye mecbur olduğundan bu hadiste zikredilen güzel amelleri öğrenmelidir. Öyleyse kendi ihtiyacı olan şeyleri evlatlarına da öğretmeye mecburdur.

Hadisin ihsanla ilgisi bulunmaktadır. Çünkü hadis, kulun Allah ile olan ilişkisini düzenlemekte ve bu ilişkiye samimiyet disiplini getirmektedir. Bu disiplin o kadar kuvvetli vurgulanıyor ki "Allah'ım dinimi yaşayamayacaksam beni katına al" duâsı bile geçmektedir. "Fitne", dinin yaşanamama halidir. Hadis bize ihsânı öğretmekte ve ihsan şuurumuzu kuvvetlendirmektedir.

3.2 Yaşlı Bakımı

Uzun yılları geride bırakmış, yaşı ilerlemiş, kocamış, ihtiyar kimse olarak tanımlanan yaşlı, hayatlarının son dönemlerini yaşayan kimseler için kullanılan bir sıfattır. Günümüzde atmış beş yaş üzeri kimseler yaşlı olarak kabul edilmektedir.[159] Yaşlılık dönemi bireylerin gerek sağlık gerek üretkenlik gerekse de saygınlık bakımından kayıplar yaşadığı, fiziksel ve ruhsal anlamda yeteneklerin azaldığı, kişinin yaşantısına

[159] Nazmi Bilir, *"Yaşlılık Tanımı, Yaşlılık Kavramı, Epidemiyolojik Özellikler",* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara, (ts.), 14.

bağlı değişiklik gösterse de hayat serüveninde kaçınılmaz bir dönem olarak tanımlanmaktadır. [160] Ülkelerin nüfuslarına göre yaşlı oranları kıyaslandığında ülkemizin yaşlanan bir ülke olduğu görülmektedir. Maalesef günümüzde nice yaşlılar yaşlı bakım evlerine terk edilmekte ve yalnızlaştırılmaktadır. Büyük bir çoğunluğunun da yalnız yaşadığı bilinmektedir. Oysaki Allah (Celle celâluhu) ayeti kerimede buyurduğu üzere onlara küçüklüğümüzde bizlere davrandıkları gibi muamele etmemizi uygun görmektedir. İnsanoğlu bu dünyada bir imtihan içerisindedir ve çeşitli şekillerde sınanmaktadır.[161] Bu sınanmadan kimi zaman muvaffakiyetle çıkmakta, kimi zaman ise nefsine yenik düşmektedir. Dünyaya gelişine vesile olan kıymetli anne babasına hürmet etmek, saygı göstermek ve gerektiğinde onların ihtiyaçlarını karşılamak birer mümin olarak üzerine vazife kılınmışken onlara gerektiği gibi saygı göstermemek, yaşlılıklarında ihtiyaçlarını gidermemek ve hatta lanet etmek gibi günahlara düşmektedir. Bir hadiste anne ve babasına lanet edenin lanete müstehak olduğu belirtilmiştir. [162] İnsanoğlu böyle yapmakla cehennemden sıyrılıp cennete girmeyi kolaylaştıracak kapılara giden yolda önüne çıkan tüm fırsatları elinin tersiyle itmektedir. Oysaki Kurandan sonra en sağlam hadis kitabı kabul edilen *el-Câmiu's-sahîh*'in müellifi İmam Buhârî (ö. 256/870) rahimehullâh neden sahihi yazdıktan sonra fıkıhla ilgili müstakil bir kitap değil de edeple ilgili bir kitap yazmıştır, üzerinde düşünülmelidir. Zannımız şudur ki edep olmadan Allah'a ulaşılmaz. Edep olmadan nasip alınmaz, edep olmadan vuslata erilmez. İmam Buhârî, edep konusunu birçok mevzunun önünde tutmakla kalmamış edeple ilgili kitabındaki ilk konularında da anne baba hakkı üzerine eğilmiştir. Öyleyse insanın acziyet noktasında en dip seviyeleri tecrübe ettiği yaşlılık evresinde anne babaya saygı, hürmet ve gücünün noksan kaldığı yerde onu tamamlamak öncelikli vazifedir. Ebû Derdâ (ö. 32/652) Radıyallâhu anh'ın Peygamberimizin (Sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine tavsiye buyurduğu dokuz şey arasında dördüncü sırada zikrettiği "anne- babana itaat et" emri ise bu itaati üzerimize vazife edinmemizin sebebidir. [163] Amellerimizle manevi derecelerimizi artırabilecekken onlarla irtibatı kesmek zulümdür. [164]

[160] Duygu Tereci vd., *"Yaşlılık Kavramına Bir Bakış"*, Ufkun Ötesi Bilim Dergisi 16/1 (2016), 85.
[161] el-Bakara 2/155.
[162] Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el- Cûfî, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el- Edebü'l-müfred,* (Dâru'l- Beşâiri'l İslâmiyye, 1409), 20. 17 nolu hadis (bkz. hadisin sıhhat derecesi sahih olarak zikredilmiştir.)
[163] Buhârî, *el- Edebü'l- müfred*., s.20, 18 nolu hadis (bkz. hadisin sıhhat derecesi hasen olarak zikredilmiştir.)
[164] el-Kasas 28/16.

Yaşlı bakımında gösterilen özen ve hassasiyet ihsânı kuvvetlendirir. Çünkü akrabalık başta olmak üzere toplumun doğal dokusunu koruyup gözeten tüm eylemler, Allah'ın rızasını ve rahmetini celp etmektedir.

Hadis 2

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " قَالَ اللَّهُ: أَنَا الرَّحْمَنُ وَهِيَ الرَّحِمُ، شَقَقْتُ لَهَا اسْمًا مِنَ اسْمِي، مَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ، وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَتُّه

Hadisin Tercümesi;

Abdurrahman b. Avf'ın (Radıyallâhu anh) işittiğine göre, Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir:

> "Ben Rahman'ım, akrabalık bağları ise rahim adını taşır. Ona kendi isimlerimden birini verdim. Kim bu bağlara riayet ederse, ben de o kişiyle aramdaki bağlara riayet ederim. Kim de bu bağları koparırsa, ben de onunla olan bağımı koparırım."[165]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Bu kudsî hadiste Allah'ın (Celle celâluhu) akrabalık bağına önem verdiği bildirilmiştir. Kendi zâtının isimlerinden bir isim ile vasıflandırdığı için bu bağı korumak önem arzetmektedir. Hatta hadisin metninde göze çarpan şart cümlesi Allah'ın koyduğu bu hukuk karşısında kulun tercihte bulunurken safını belli etmek zorunda olduğunu bizlere hissettirmektedir. Zira ip koparılırsa irtibat kesilir yani bağ olmadıkça bağlanmadan söz edilemez.

Ayrıca dünyada bize en yakın kimseler anne babalarımızdır. İşte bu yüzden ilkin onlarla olan bağımızı gözden geçirmek, ilişkilerimizdeki kırılmaları onarmak, maddi-manevi eksik yanlarını tamamlamak ve onları sevgiyle kucaklamak gerekmektedir. Elbette sonrasında da anne babamızdan dolayı bu imtihanhanede birlikte yol aldığımız yakın akraba, eş, dost ve arkadaşlar gözetilmelidir.

[165] Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd - thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *es-Sünen* (Beyrut, t.s.), "Salât", 301/1289. "Zekât", 46/1694. ; Tirmizî, Birr, 9 (1907).

Anne babasıyla birlikte akrabasını gözetmek, kollamak bir ihsân tezahürüdür. Kulun Allah ile olan samimiyeti O'nun razı olacağı işlerin yerine getirilmesi ile kuvvet kazanmaktadır.

Hadis 3

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: يَا ابْنَ آدَمَ مَرِضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي، قَالَ: يَا رَبِّ كَيْفَ أَعُودُكَ؟ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ، قَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ عَبْدِي فُلَانًا مَرِضَ فَلَمْ تَعُدْهُ، أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ عُدْتَهُ لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ؟ يَا ابْنَ آدَمَ اسْتَطْعَمْتُكَ فَلَمْ تُطْعِمْنِي، قَالَ: يَا رَبِّ وَكَيْفَ أُطْعِمُكَ؟ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ، قَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّهُ اسْتَطْعَمَكَ عَبْدِي فُلَانٌ، فَلَمْ تُطْعِمْهُ؟ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ أَطْعَمْتَهُ لَوَجَدْتَ ذَلِكَ عِنْدِي، يَا ابْنَ آدَمَ اسْتَسْقَيْتُكَ، فَلَمْ تَسْقِنِي، قَالَ: يَا رَبِّ كَيْفَ أَسْقِيكَ؟ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ، قَالَ: اسْتَسْقَاكَ عَبْدِي فُلَانٌ فَلَمْ تَسْقِهِ، أَمَا إِنَّكَ لَوْ سَقَيْتَهُ وَجَدْتَ ذَلِكَ عِنْدِي

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

> "Yüce Allah kıyamet günü şöyle buyuracaktır: "Ey Âdemoğlu! Hastalandım beni ziyaret etmedin." Âdemoğlu; "Ya Rabbi! Sen âlemlerin Rabbi iken seni nasıl ziyaret edebilirdim ki?" diyecek. Allah ona; "Bilmiyor muydun, falan kulum hastalandı, sen ise onu ziyaret etmedin. Bilmiyor muydun, onu ziyaret etmiş olsaydın, benim (rızamı) onun yanında bulurdun". "Ey Âdemoğlu! Senden yiyecek istedim ama beni doyurmadın!" buyuracak. Âdemoğlu ise; "Ya Rabbi! Sen âlemlerin Rabbi iken seni nasıl doyurabilirdim ki?" diyecektir. Yüce Allah da şöyle buyuracak: "Bilmiyor muydun, falan kulum senden yiyecek istedi de onu doyurmadın. Bilmiyor muydun, onu doyurmuş olsaydın, onu benim nezdimde bulacaktın. Ey Âdemoğlu! Senden su istedim, bana su ikram etmedin?" Âdemoğlu; "Ya Rabbi! Sen âlemlerin Rabbi iken sana nasıl su ikram edebilirdim ki?" cevabını verir. Yüce Allah da şöyle buyuracak: "Falan kulum senden su istedi, ancak ona su vermedin. Ona su ikram etmiş olsaydın, bunu benim nezdimde bulacaktın."[166]

Bu kudsî hadis Matta incilinde de şu ifadelerle geçmektedir:

> "Dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan egemenliği miras alın! Çünkü acıkmıştım, bana yiyecek verdiniz; susamıştım, bana içecek verdiniz; yabancıydım, beni içeri aldınız. Çıplaktım, beni giydirdiniz; hastaydım, benimle ilgilendiniz; zindandaydım yanıma geldiniz." O vakit doğru kişiler O'na şu karşılığı verecek: 'Ya Rab, seni ne zaman aç görüp doyurduk, susuz görüp su verdik? Ne zaman seni yabancı görüp içeri aldık, ya da çıplak görüp giydirdik? Seni ne zaman hasta ya da zindanda görüp yanına geldik?'…'Size doğrusunu söyleyeyim, bu en basit kardeşlerimden biri için yaptığınızı, benim için yapmış oldunuz."[167]

[166] Müslim, Birr, 43 (2569).
[167] *Matta*, ts., 25/34-40.

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Bu kudsî hadisi okurken insan adeta yüce kitabın ilk emriyle ilk kez muhatap olurcasına bir hisse kapılmaktadır. Çünkü oku derken kastedilenin sadece düz bir okumadan ibaret olmadığını hatırlamakta ve yapması gerekenlerin farkına varmak için çevresinde olup bitenlere karşı etraflıca bir tarama, irdeleme, süzme ve icraat gerçekleştirmesi gerektiğini fark etmektedir. Zaten Kur'an'da birçok ayet insanı düşünmeye, aklını kullanmaya sevk eder.[168] Öyleyse Allah'ın bağı koparması nasıl bir anlam taşımaktadır? Elbette zatında kusur bulunmayan Allah kullarını imtihanlarla sınadığını, yaptığı her iyilin karşılığını vereceğini, hayatın iyi okunması gerektiğini ve sevap kazanmada fırsatların kaçırılmamasını istemektedir.[169] Bu ameller Allah'a yaklaştırırken aksi durumlar da uzaklaştırmaktadır ve bu suretle de kuluyla arasındaki bağın zayıflayıp kopacağını bu kudsî hadis bizlere ifade etmektedir. Öyleyse Allah ile her an irtibatlı olmaya gayret edilmelidir. Bu irtibatı tesis ederken de en öncelikli vazifeler elbette anne babaya itaat ve onlar vesilesi ile cenneti kazanacağımızı idrak ile onlara hizmet etmektir. Özellikle yaşlılıklarında onların hastalıklarının tedavisiyle alakadar olup hastane iş ve işlemlerini, sağlık sorunlarının giderilmesi hususunda yapılacakları takip etmek, dışarı çıkmakta zorlanır hale geldiklerinde günlük alışverişlerini yapmak, vücutlarında hareket zorluğu başlamış ise onlara yedirip içirmek gerekmektedir. Kudsî hadisimizde "Bilmiyor muydun?" hitabı ise günlük meşgaleler ve yoğunluk sebebiyle bu bağın asla ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Soru şeklinde olması, ahirette hesaba çekileceğimiz sahneyi hayâle getirmektedir. Bu yüzden anne ve babanın hadiste geçen bağ ifadesinde akla gelen zümre içerisinde ilk sırada yer aldığı unutulmamalı dünya hırsı ve günlük yoğunluklar nedeniyle onlarla iletişim ihmal edilmemelidir.

Bu kudsî hadis, ihsânın kul ile Rabbi arasında nasıl özel ve samimi bir ilişki olduğunu bize öğretmektedir. Çünkü kullarından bazılarını doyurmanın, ilgilenmenin kendisini doyurmak ve ilgilenmek gibi gösterilmesi, Allah (Celle celâluhu) ile samimiyetin önemine işaret etmektedir.

[168] el-Mü'minûn 23/85. ; en- Nisa 4/82.
[169] el-Yunus 10/30; el-En'âm 6/160; el-Alak 96/1; el-Fâtır 35/5.

3.3 Suçların Artması

İnsanın doğup büyüdüğü aile, neş'et ettiği çevre ve birlikte eğitim aldığı kitle kendi hamurunu şekillendirmesinde büyük oranda etkiye sahiptir. Kâinata imtihanın sırrınca sınırlandırılmış bir zaman zarfınca gönderilen her bir insanın İslam fıtratı üzere doğduğunun[170] beyanı, kişinin iradesi olmaksızın sadece takdir edilen davranışları sergilemesi üzerine kurulu olmayan bir senaryonun oyuncusu olduğunun ve ancak bilgi ile inşa ettiği duvarlar içerisinde yaşayıp deneyimleriyle imanını var ettiğinin açık bir göstergesidir.

Gayri Müslim olarak dünyaya gelen kişilerde bile akıl süzgecinden geçirilen damıtılmış bilgi ile kulun yaratıcısına yaklaşması kendisinden beklenen bir vazifeyken mü'min anne ve babadan dünyaya gelmiş, çevresinde olup bitenleri göz aynasından müşahede etme fırsatına nail olmuş Müslüman toplumların fertlerinin imanını koruyamaması ve hatalara düşüp günahkâr olması oldukça şaşırtıcıdır. Bununla birlikte ihtidâ ile şereflenmiş kimseler, Müslümanların İslam'ı hayatlarına layıkı veçhile tatbik etmemelerinden şikâyetçidirler.[171]

Allah (Celle celâluhu) kitabında zatını zikir ile birlikte tefekkür eden kullarını ta'rif ve tasvir ederken aslında hiçbir anını boşa geçirmeden, ucuzculuğa kaçmadan, olgunlaşarak, tecrübelerinden analiz ettiği tüm müspet ve menfi şeyleri değerlendirmek suretiyle onların günah kirlerinden arınıp hakikate yaklaşmalarını istemektedir. [172] Bu isteğe cevap vermekten aciz kalan, ruhlarının istekleriyle nefislerinin arzuları birbirine galip gelmek için mücadele veren kişilerden bir kısmı da bu mübarezede yenik düşmekte ve toplum içerisinde gasp, hırsızlık, cinayet gibi hem kendi şahsına hem de diğer fertlere büyük acılar yaşatan olayların faili konumuna gelmektedirler. Bu gibi toplumsal sorunlara ise ancak sünnete tabi olma ve kendini dindarlaştırma ile çözüm bulunabilir.

Ayrıca toplumda oluşan benmerkezcilik de zayıflatılarak yok edilmesi mecbur olumsuz hasletlerden bir tanesidir. Günümüzde insanlar bir hadisenin zararı

[170] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cenâiz", 78.
[171] Ali Köse, *Neden Müslüman Oldum? (İhtida Öyküleri),* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 75.
[172] el-Âl-i İmran 3/191.

kendisinde yara açmıyorsa bununla ilgilenmemekte, yaranın sarılması için deva olma sadedinde bir gayret göstermemektedirler. Nemelâzımcılık toplum içerisinde bir virüs gibi yayılmaktadır. Bir kötülüğün, yapılan bir yanlışın ve işlenen bir suçun zararı kendisine dokunmayan insan yapılanın ve yapanın ıslâhı yönünde adım atmaktan geri durmaktadır. Bu da toplumu oluşturanların fertler olduğu gerçeğini yansıtmakta ve din kardeşini kendi gibi görmedikçe imanını istenen seviyeye ulaşmayacağı hakikatini bizlere hatırlatmaktadır. Bu zâviyeden bakacak olursak toplumda yer etmiş fakat inancımıza ters "Her koyun kendi bacağından asılır." ve "Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın." gibi sözlü ifade kalıplarımız da vardır denilebilir.[173] Bu düşünce yapısından uzaklaşılmalı ve suçların artmasına, toplumun ifsat edilmesine fırsat verilmemelidir. Bunun için yegâne çözüm yine Allah-kul ilişkisini diri tutmaktır. İhsân kıvâmı, Allah ile kul arasındaki ilişkiyi diri tutmaktadır. İnsanların güzel ahlâka erişmeleri ve uygulamaları da ihsana bağlıdır.

Hadis 4

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ الْمُجَاشِعِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ فِي خُطْبَتِهِ: " أَلَا إِنَّ رَبِّي أَمَرَنِي أَنْ أُعَلِّمَكُمْ مَا جَهِلْتُمْ، مِمَّا عَلَّمَنِي يَوْمِي هَذَا، كُلُّ مَالٍ نَحَلْتُهُ عَبْدًا حَلَالٌ، وَإِنِّي خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ كُلَّهُمْ، وَإِنَّهُمْ أَتَتْهُمُ الشَّيَاطِينُ فَاجْتَالَتْهُمْ عَنْ دِينِهِمْ، وَحَرَّمَتْ عَلَيْهِمْ مَا أَحْلَلْتُ لَهُمْ، وَأَمَرَتْهُمْ أَنْ يُشْرِكُوا بِي مَا لَمْ أُنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا، وَإِنَّ اللهَ نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ، فَمَقَتَهُمْ عَرَبَهُمْ وَعَجَمَهُمْ، إِلَّا بَقَايَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، وَقَالَ: إِنَّمَا بَعَثْتُكَ لِأَبْتَلِيَكَ وَأَبْتَلِيَ بِكَ، وَأَنْزَلْتُ عَلَيْكَ كِتَابًا لَا يَغْسِلُهُ الْمَاءُ، تَقْرَؤُهُ نَائِمًا وَيَقْظَانَ، وَإِنَّ اللهَ أَمَرَنِي أَنْ أُحَرِّقَ قُرَيْشًا، فَقُلْتُ: رَبِّ إِذًا يَثْلَغُوا رَأْسِي فَيَدَعُوهُ خُبْزَةً، قَالَ: اسْتَخْرِجْهُمْ كَمَا اسْتَخْرَجُوكَ، وَاغْزُهُمْ نُغْزِكَ، وَأَنْفِقْ فَسَنُنْفِقَ عَلَيْكَ، وَابْعَثْ جَيْشًا نَبْعَثْ خَمْسَةً مِثْلَهُ، وَقَاتِلْ بِمَنْ أَطَاعَكَ مَنْ عَصَاكَ، قَالَ: وَأَهْلُ الْجَنَّةِ ثَلَاثَةٌ ذُو سُلْطَانٍ مُقْسِطٌ مُتَصَدِّقٌ مُوَفَّقٌ، وَرَجُلٌ رَحِيمٌ رَقِيقُ الْقَلْبِ لِكُلِّ ذِي قُرْبَى وَمُسْلِمٍ، وَعَفِيفٌ مُتَعَفِّفٌ ذُو عِيَالٍ، قَالَ: وَأَهْلُ النَّارِ خَمْسَةٌ: الضَّعِيفُ الَّذِي لَا زَبْرَ لَهُ، الَّذِينَ هُمْ فِيكُمْ تَبَعًا لَا يَبْتَغُونَ أَهْلًا وَلَا مَالًا، وَالْخَائِنُ الَّذِي لَا يَخْفَى لَهُ طَمَعٌ، وَإِنْ دَقَّ إِلَّا خَانَهُ، وَرَجُلٌ لَا يُصْبِحُ وَلَا يُمْسِي إِلَّا وَهُوَ يُخَادِعُكَ عَنْ أَهْلِكَ وَمَالِكَ «وَذَكَرَ» الْبُخْلَ أَوِ الْكَذِبَ "وَالشِّنْظِيرُ الْفَحَّاشُ " وَلَمْ يَذْكُرْ أَبُو غَسَّانَ فِي حَدِيثِهِ: وَأَنْفِقْ فَسَنُنْفِقَ عَلَيْكَ

[173] Ömer Tuğrul İnançer, Kenan Gürsoy, *Gönül Gözü,* (İstanbul: Sufi Kitap, 2010), 67.

Hadisin Tercümesi;

Iyaz b. Hımâr'dan (Radıyallâhu anh) rivâyet edildiğine göre bir gün Allah Resûlü hutbesinde;

> "Rabbim bana öğrettiklerinden bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti' buyurdu. Daha sonra da şöyle buyurdu: Bir kula verdiğim her mal helâldir. Ben kullarımın hepsini tevhid ehli olarak yarattım. Bir delil indirmediğim halde onların şirk koşmamalarını emrettim. Ama onlara şeytanlar geldi ve dinlerini alıp götürdüler. Benim kendilerine helâl kıldıklarımı, onlara haram ettiler. Ben hakkında delil indirmediğim halde şirk koşmalarını emrettiler.
>
> Şüphesiz ki Allah ehl-i kitaptan kalma topluluklar müstesna yeryüzünün arabına da acemine de gazap etmiştir. 'Ben seni imtihan edeyim seninle başkalarını da imtihan edeyim diye seni gönderdim, sana su götürmez bir kitab indirdim. Onu uyurken uyanıkken okursun' buyurmuştur. Allah Kureyş'i ateşe vermemi emretti ben de 'Rabbim böyle yaparsam onlar da benim kafamı yararlar ve beni bir ekmek parçasına çevirirler' dedim. Allah Teâlâ 'onlar seni nasıl çıkardılarsa sen de onları çıkar. Onlarla savaş ki sana yardım edelim. Allah yolunda harcama yap ki sana ikram edelim. Şöyle devam etti: Sen bir ordu gönder, biz onun beş mislini onlara gönderelim. Sana itaat edenlerle birlikte asilere karşı savaş' buyurdu. Şöyle devam etti: Cennetlikler üç kısımdır.
>
> 1- Kuvvet sahibi, adaletli, sadaka verici, hayırlı işleri rast gitmiş kişidir.
>
> 2- Her akrabaya ve Müslümana karşı ince kalpli, merhametli bir kişidir.
>
> 3- İffetli, namuslu, çoluk çocuk sahibi kişidir. Cehennemlikler ise beş kısımdır:
>
> 1- Ölçüsü bulunmayan zayıf akıllı kişi ki böyleleri sizin aranızda tâbi olarak bulunurlar. Hiçbir aile ve mala tâbi olmazlar.
>
> 2- Hırs ve tamahı gizli olmayan hain, kimin kapısını çalsa hıyanet eder.
>
> 3- Âilen ve malın hususunda akşam sabah sana hıyanet içinde bulunan kimsedir. (Hadisin Râvîsi) cimri, yalancı ve kötü huylu küfürbaz ifadesini de zikretmiştir.
>
> Râvîlerden Ebû Gassân'a göre "infak et, biz de sana infak edeceğiz" cümlesi hadiste yer almamıştır.[174]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç

Peygamberimiz cennet ve Allah'ın rızasını kazanmak için doğru yola sevk edecek bilgileri bizlere ulaştırmıştır. Cenneti müşâhede edecek ve rahmete kavuşacak olanların iyi huylu, iffetine düşkün, fiiliyatta dürüst, aile müessesesini önemsemiş ve ümmet olabilecek fertler yetiştirmek niyetiyle yuva kurup evlat sahibi olmuş kimseler olacağını bildirmiştir. Cehennem azabına duçar olacak kimselerin de dünyada iken bir

[174] Müslim, Cennet 63, nr. 2865.

mal sahibi olmayı, aile kurmayı düşünmeyecek kadar bencil ve başıboş yaşamayı tercih eden kimseler olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca kendi kötü hasletlerini dışa vurmadan gizlemekte mahir, aldatıcı ve fırsat kollayan hainlerin de bu grupta yer aldığı, sahip olunan aile ve mal üzerinden insanları aldatanların da cehennemlikler arasında yer aldığı ifade edilmiştir. Hadiste son olarak Hakkı söyleme hususunda zaafa düşen, ağzı bozuk ve kötü ahlâk sahibi kimseler olmama hususunda ikaz bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerimde korku ve ümit bir arada zikredilmiştir.[175] Kulun gitmek istediği, varmayı umut ettiği menzil için yapması gereken temel şeyler burada zikredilmiştir. Yine kulun rızayı kaybetmek ve azaba uğramaktan sakınmak için uzak durması gereken durumlar ve sahip olmaması gereken kişilik özellikleri de bu hadiste mevcuttur. Eğer insan ayetlerde vâdedilenleri bilir ise ona göre hareket eder ve tedbirini alır.[176] Buradan hareketle güzelliklere yönelen kul, doğru yoldan ayrılmaz ve suç teşkil edecek herhangi bir faaliyet içerisinde yer almaz. Suç potansiyeli olanlarla mücadelede tevbe kavramı önemlidir. Tevbe kavramı da bizi ihsâna götürmektedir. Çünkü insan olduğumuz için kusurlarımız sebebiyle Allah'tan uzaklaşmamız çaresiz bir durum değildir. Tevbe etmek suretiyle tekrar Allah'a dönüş yaparız.

3.4 Faiz, Rant, Kısa Zamanda Köşeyi Dönme Arzusu, İktisadi Hayatın Düzenlenmesi

İnsan yaratılış itibariyle yaşadığı ortamda kendisini cezbeden her türlü maddi şeyi elde etmeye karşı meyilli ve aynı zamanda sadece elde ettikleriyle de huzuru yakalayamayan maneviyata ruhu muhtaç bir varlıktır. Allah (Celle celâluhu) insanın mala olan meylini, verdiği nimetlerden istifade ederken israftan sakınması gerektiğini ve dünyada iken rızıklandırdığı şeylerin benzerleriyle ahirette de kulunu yücelteceğini değişik ayetlerde beyan etmiştir.[177] Dünya nimetlerinden istifade ederken ise helal yollardan, alın teri dökerek kendi elinin emeğiyle kazanıp harcamasını uygun

[175] es-Secde 32/16.
[176] el-Bakara 1/81.
[177] el Âdiyat 100/8. ; el-A'raf 7/31.

görmüştür. Zira mü'minlere örneklik teşkil eden peygamberlerimizin her biri de anlatıldığı üzere meslek sahibidirler ve kendi iaşelerini kendileri temin etmişlerdir.

Dinimiz sadece dünya işleriyle meşgul olma konusuna bir sınırlama getirirken ahiret endişesiyle dünyada içtimâi sorumluluklarımızı yerine getirme hususunda da herhangi bir aksaklığa mahal vermememizi tavsiye etmiştir. Maneviyatta zirve sahabe efendilerimiz dahi dünya- ahiret karmaşası yaşamış ve kendilerinin sonsuz hayatla ilgili gayretlerini yetersiz görmüşlerdir. Hz. Ebubekir ile Hz. Hanzala arasında geçen diyolog insanın nefsi ile Rabbi arasında seçim yaparken yaşadığı karmaşık duyguları ifade eden en güzel örneklerden biridir. Sevgili Peygamberimiz onlara bir saatlerini ibadete ayırıyorlarsa bir saatlerini de dünya işlerine ayırmalarını tavsiye etmiştir.[178] Nakledilen bu hadisle görüyoruz ki asırlar farklı olsa da halet-i rûhiyeler aynıdır. Bizler de dünyada mahcup, mahzun ve muhtaç olmayacak kadar çalışarak ahirete yönelik elde edeceğimiz kazançlar için de manevi tohumlar ekmek mecburiyetindeyiz.

Üretim faaliyetleri ile meşgul insanların taşıması gereken vasıflar ve bu üretimden elde edilecek kazançlarla alakalı insanların dikkatli olması gereken hususlar;

- Kendi ihtiyaçlarını elde ederek ailesini kalkındırma ve Müslüman toplumun refah seviyesinin yükselmesinde pay sahibi olmak gibi halis bir niyet taşımak

- Mesleğini icra ederken hangi alanda hizmet veriyor ve fayda sağlıyorsa kendisi de o alanda almak istediği hizmetin ölçüsünü belirleyecek şekilde ahlâken, bilgi ve donanım bakımından yeterli olmak

- Kazancını dinin kurallarıyla sınırlandırılmış, helali arzu eden temiz bir kişilik sahibi olmak

- Faiz, rüşvet, rant, hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, kaçakçılık vb. gibi kötü hasletlerle kalmayıp kendi onurunu da zedeleyecek kötü ahlâk sahibi olmamak

[178] Mehmet Yaşar Kandemir vd., *Riyâzü's sâlihîn -Metni ve Türkçesi*, 1/180.

● Yanında çalıştırdığı kimseler var ise onları da ailesi bilip, tüm mü'minlerin kardeş olduğu bilinciyle hareket ederek hakkı hak sahibine teslim edebilecek iç olgunluğa erişmiş olmak şeklinde vasfedilmiştir.[179] Hicri beşinci, miladi on birinci asırda yaşamış hadis alimi Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî (ö. 454/1062)[180] ihtiyaç olmadığı halde mal peşinde koşmakla ilgili şu kudsî hadisi zikretmiştir.

Hadis 5

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ابْنَ آدَمَ عِنْدَكَ مَا يَكْفِيكَ وَأَنْتَ تَطْلُبُ مَا يُطْغِيكَ، ابْنَ آدَمَ لَا بِقَلِيلٍ تَقْنَعُ وَلَا مِنْ كَثِيرٍ تَشْبَعُ، إِذَا أَصْبَحْتَ مُعَافًى فِي جَسَدِكَ آمِنًا فِي سِرْبِكَ عِنْدَكَ قُوتُ يَوْمِكَ فَعَلَى الدُّنْيَا ُالْعَفَاء

Hadisin Tercümesi;

> "Abdullah b. Ömer'in (Radıyallâhu anh) rivâyet ettiğine göre, Resulullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Yüce Allah buyuruyor ki: Ey Âdemoğlu! Sana yetecek kadar varlığa sahip olduğun halde, sen, yine de azdıracak şeyler peşinde koşuyorsun. Ey Âdemoğlu! Ne aza kanaat ediyor ne de çokla doyuyorsun. Oysa sabaha çıktığında (uyandığında), vücudun sıhhatli (afiyette) ise, belâdan güvende isen, günlük azığın yiyeceğin de varsa, dünyanın bütün afiyetine, huzuruna sahipsin demektir."[181]

Hadisin râvîlerinden Ebubekir ed-Dâhirî'nin yalanla ithâm edildiği olmuştur. Râvîlerden Abdullah b. el-Hakîm ed-Dâhirî (ö. 175) hakkında ise eserde bir şey zikredilmemiş, sadece ondan rivâyet edilenler sayılmakla yetinilmiştir.[182] Aynı râvîmiz hakkında Cürcânî (ö. 365) söz söylemiş ve zayıf bulduğunu bildirmiştir. İmam Nesâî güvenilir değildir demiştir. Ahmed b. Hanbel ise münker hadisler rivâyet ettiği görüşündedir. Hadiste yeterli bir yanı bulunmamaktadır diyerek tenkit etmiştir.[183]

[179] Vecdi Akyüz (ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (İstanbul: Ensar Neşriyat,2007), 3/81-82.
[180] Ömer Yigitbaşı'na Armagan, Ali Yıldırım, *"Kuza'i ve Müsnedü'ş-Şihâb'ı",* T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s. 285.
[181] Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Kudâî - thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefî, *Müsnedü'ş-şihâb,* (Lübnan/ Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986), 1: 618.
[182] Müsnedu'şşâmiyyîn
[183] Ebû Ahmed Abdullāh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, thk. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ'i'r-ricâl,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 7/5, 227.

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Allah "Ey Âdemoğlu" diye seslenerek insana atasının kim olduğunu bildirmiş ve ona öğrettiklerini tevârüs ettiği takdirde kendisine neyin lazım geleceğini hatırlatmıştır.[184] İnsanın kanaat ehli olması ve tamahkâr davranmaması gerektiğini, daha fazlasını istemenin yoldan çıkaracak azgın davranışlara sebebiyet verme tehlikesi barındırdığını beyan etmiştir. Asgari müştereklerde buluşup ahiret yurduna hazırlık yapmak müminler için en öncelikli mevzudur. Dünya adına daha fazlası lazım değildir.

Ayrıca Allah müminler olarak bizlere gönderdiği Kur'an üzerinden hatırlatma yaparak hesaba çekileceğimizi bildirilmiştir.[185] Faizi haram kıldığını ifade etmiş, ahirette faiz yiyenlerin nasıl kalkacağı konusunda kullarını bilgilendirmiştir.[186] Peygamberimiz (Sallallâhu aleyhi ve sellem) faizi büyük günahlar arasında saymıştır. Ribânın her aşamasında kim işin içinde ise günah bağlamında aynı yükü taşıdıklarını haber vermiş ve kesin bir çizgiyle faiz uygulamasını kaldırmıştır.[187] Buradan hareketle Kur'an da bize kul olarak tüm vazifelerimizi ayan beyan izah eden ilahi bir kitap olduğuna göre kulun nimet olarak verilen her şeyden, dünyada edindiği mal ve servetten sorumlu olduğu, Kur'an'da emredilip yasaklananlar çerçevesinde hesaba çekileceği söylenebilir. Kıyamet günü yaşanacakların vasfedildiği kudsî hadislerden biri de aşağıda belirtilen şu hadistir:

Hadis 6

Kıyamet Günü Kulun Allah'ın Huzurun Getirilmesi

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَا: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يُؤْتَى بِالعَبْدِ يَوْمَ القِيَامَةِ فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: أَلَمْ أَجْعَلْ لَكَ سَمْعًا وَبَصَرًا وَمَالًا وَوَلَدًا، وَسَخَّرْتُ لَكَ الأَنْعَامَ وَالحَرْثَ، وَتَرَكْتُكَ تَرْأَسُ وَتَرْبَعُ فَكُنْتَ تَظُنُّ أَنَّكَ مُلَاقِيَّ يَوْمَكَ هَذَا؟ فَيَقُولُ: لَا، فَيَقُولُ لَهُ: اليَوْمَ أَنْسَاكَ كَمَا نَسِيتَنِي

[184] el-Bakara 2/31.
[185] ez-Zuhruf 43/44.
[186] İsmail Karagöz, *Günahlar Tövbe ve istiğfar,* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 98.
[187] İsmail Karagöz, *Günahlar Tövbe ve istiğfar*, 99.; bkz. Ebu Dâvud, Büyu', 5; Müslim, Müsâkat, 106; Müslim, İmân 145.

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre ve Ebu Said (Radıyallâhu anhuma)'nın rivâyetine göre: Resûlüllah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu: Kıyamet gününde kul getirilir ve Allah ona şöyle der:

> "Sana kulak, göz, mal ve çocuk vermedim mi? Hayvanları ve arazileri senin hizmetine vermedim mi? Topluma önder kılıp ganimetlendirmedim mi? Peki sen bugün de benimle karşılaşmayacağını mı zannettin?" O da: "Hayır" der. Bunun üzerine Yüce Allah: "Senin beni unutup terk ettiğin gibi, bugün ben de seni unutup terk edileceğim" buyurur.[188]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Kıyamet günü kullar yüce yaratıcının huzurunda bulunacak ve yaptıklarından hesaba çekilecektir. Bu karşılaşmada Allah kullarına çeşitli sorular soracak ve izahat isteyecektir. Bu sırada verdiği nimetleri hatırlatacaktır. Dünyada iken buyruklarına uymayan kulunu zatının da dikkate almayacağını, gereken cezayı takdir edeceğini ve pişmanlığının fayda getirmeyeceğini, vakti geldiğinde rabbini unutmasının bedelini ödeteceğini beyan etmiştir.

Hadis 7

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَنْفِقْ أُنْفِقْ عَلَيْكَ، وَقَالَ: يَدُ اللَّهِ مَلْأَى لاَ تَغِيضُهَا نَفَقَةٌ سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ، وَقَالَ: أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالأَرْضَ، فَإِنَّهُ لَمْ يُغِضْ مَا فِي يَدِهِ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى المَاءِ، وَبِيَدِهِ المِيزَانُ يَخْفِضُ وَيَرْفَعُ

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre'nin (Radıyallâhu anh) rivâyetine göre Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Allah Azze ve Celle şöyle buyurdu:

> "İnfak et (Allah yolunda harcama yap) ki, sana da infak edilsin. Allah'ın eli doludur. Onu gece ile gündüzün cömertliği azaltamaz. Gökle yeri yarattığından beri neler infak ettiğini düşünün. Şüphesiz ki Allah'ın elindeki hiçbir şey eksilmemiştir. Onun arşı suyun üzerindedir, mizan da O'nun elindedir, kâh yükseltir kâh alçaltır." [189]

[188] Tirmizî, Kıyamet 7, (2428).
[189] Buhârî, "Tefsîr", 11.

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Lutfu geniş Allah'ın varlığımız içerisinden bizim verdiklerimizi tekrar bizlere iade edeceğinden şüphemiz olmamalıdır. Zira onun kudret eli aklın idrakini aşkın hazinelerle doludur. Kâinatı varettiğinden beri imtihan sırrınca bilemediğimiz şekilde bazen az bazen de çok kullarına ikram eder. Takdir O'na aittir.

Ezcümle bu kudsî hadislerin ihtiva ettikleri anlamların sırrınca kul olma bilinci içerisinde, ihsan şuuru ile yaşayan her kul, dünyada imtihan içerisinde olduğunu bilmelidir. Bu kısıtlı zaman diliminde kendine yetecek kadarıyla iktifa edip hırsına mağlup olmamalıdır. Allah'ın kendisine verdikleri içerisinden hem mesuliyet alanı olan zekât gibi ibadetlerini yerine getirmeli hem de sadaka, hayır hasenat işleri gibi faaliyetlerin yürütülmesi gibi işlerde servetini harcamalıdır.

Allah'a inanan ve ahiret sahnelerinin anlatıldığı bu kudsî hadislerin beyanıyla gelecek olan güne iman eden kimseler bu sayede dünyalık uğruna mala mülke aşırı meyletmeyerek ve zaaf göstermemelidir. Bununla birlikte de faiz ve rant elde etme, köşeyi dönme arzusu ile helali düşünmeden harama meyletme gibi hususları hayatının gayesi olmaktan uzak tutmalıdır.

3.5 Meşguliyetler Sebebiyle İbadeti Terk Etmeme

Allah (celle celâluh) dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu[190], dünyada gaflet içerisinde oyalanmakta olduğumuzu[191] ayetlerinde beyan etmiştir. Burada asıl hayatın ahiret yurdunda olduğu, dünyada belirlenen süre içerisinde geçiçi bir hayat yaşandığı ifade edilmiştir. Ayrıca ahiret hayatının bizler için daha hayırlı olduğu ve sürekliliği de Ku'an'da vurgulanmıştır.[192]

Elbette dünya hayatı insan nefsine hoş gelen şeylerle doludur. Günlük meşguliyetler içerisinde Allah'ı sık sık hatırlamak, mesul olunan ibadetleri yerine getirmek ve dahası kulun derecesini yükseltebileceği amelleri işlemek ancak nefse hoş gelenin terkiyle

[190] el-Hadîd 57/20.
[191] en-Necm 53/61.
[192] el-A'lâ 87/17.

mümkün olur. Zaten yüce yaratıcı da kullarının ahiret hayatını kazanmasını istemektedir.[193] Buna uygun hayat yaşayan kullarını mükafatlandıracağı da şu hadis-i kudsîde geçmektedir:

Hadis 8

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " يَعْجَبُ رَبُّكُمْ مِنْ رَاعِي غَنَمٍ فِي رَأْسِ شَظِيَّةٍ بِجَبَلٍ، يُؤَذِّنُ بِالصَّلَاةِ، وَيُصَلِّي، فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: انْظُرُوا إِلَى عَبْدِي هَذَا يُؤَذِّنُ، وَيُقِيمُ الصَّلَاةَ، يَخَافُ مِنِّي، قَدْ غَفَرْتُ لِعَبْدِي وَأَدْخَلْتُهُ الْجَنَّة

Hadisin Tercümesi;

Ukbe b.Âmir (Radıyallâhu anh) şöyle söylemiştir: Resûlülah'ın (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu işittim:

> "Rabbimiz dağ başında ezan okuyup namaz kılan bir koyun çobanından razı olur ve şöyle buyurur: "Şu kuluma bakın. Benden korkarak ezan okuyor ve namaz kılıyor. Ben bu kulumu affettim ve onu kesinlikle Cennete koyacağım."[194]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Hadiste mesleği itibariyle daha sakin bir hayat yaşayan, dünya ile irtibatı az olan çoban zikredilmiştir. Kul elbette dünyadaki geçimi ile meşgul olmalı fakat aynı zamanda kulluğunun da farkında olarak hareket etmelidir. Çoban ezanı da kendisi okuduğuna göre yalnızdır. Bu da ibadetin kişiyi bağladığını, kimse görmese, bilmese dahi vazifesi olduğunu anlatır. Mü'min dünyalık için ahiret azığı olan ibadet ve amellerini terk etmemelidir. Vazifesini yerine getiren kul, affa ve cennete kavuşacaktır.

Kasas suresinde geçen bir ayette Allah'ın verdikleriyle kulun ahiret yurdunu araması fakat dünyadan da nasibini unutmaması tembihlenmiştir. İhsan kelimesi kullanılmış olup Allah'ın ihsan ettiği şekilde kulun da ihsan etmesi tavsiye edilmiştir. [195]

[193] el-Enfâl 8/67.
[194] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî - thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, *el-Müctebâ mine's-sünen (Sünenü'n- Nesâî),* (Suriye/ Haleb: Mektebetu'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1986), "Ezân", 26/666; Ebû Dâvûd - thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *es-Sünen*, "Salât", 272/1203.
[195] el-Kasas 28/77.

İbadetlerini önemseyerek elini dünyadan çekenin dünyalık işlerinin de düzene gireceğinin teminatı şu kudsî hadiste geçmektedir:

Hadis 9

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: يَا ابْنَ آدَمَ تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِي أَمْلَأْ صَدْرَكَ غِنًى وَأَسُدَّ فَقْرَكَ، وَإِلاَّ تَفْعَلْ مَلَأْتُ يَدَيْكَ شُغْلاً وَلَمْ أَسُدَّ فَقْرَك

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre (Radıyallâhu anh) rivâyet ettiğine göre, Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Yüce Allah buyuruyor ki: "Ey Âdemoğlu! Benim ibadetim için elini meşgaleden çek ki, senin kalbini zenginlikle doldurayım. İhtiyacını da kapatayım. Eğer böyle yapmazsan o vakit senin ellerini meşgale ile doldurur ve ihtiyacını da örtmem.[196]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Dünyalık işlerle sadece gerektiği kadar meşgul olunmalıdır. Bu şekilde dengeli yaşayan kişilerin kalbi de imanın nuru ile dolacak ve aydınlanacaktır. Aksi takdirde nefs ile mutabık hareket edenlerin hem meşguliyeti çoğalır hem de ihtiyaçları artar.

Hadis 10

عَنْ نُعَيْمِ بْنِ هَمَّارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا ابْنَ آدَمَ، لَا تُعْجِزْنِي مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ فِي أَوَّلِ نَهَارِكَ، أَكْفِكَ آخِرَه

[196] et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Sıfatü'l-kıyâme", 30/2466; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Zühd", 2/4107.

Hadisin Tercümesi;

Nuaym b. Hemmar el-Gafatanî (Radıyallâhu anh) rivayetinde; Resulullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Allah Azze ve Celle buyurdu ki: "Ey Ademoğlu! Gündüzün başında dört rekât namaz kıl, ben de sonunda sana kâfi geleyim."[197]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Gündüzün başı günün başlangıcıdır. Allah ile irtibat herşeyden önce gelir. Amellerin en önemlisi namazdır. Allah, namazda sebat edene kâfî ve tamamlayıcı olacağını vaat etmiştir.

Başka bir kudsî hadiste ise cenneti kazanmak direk namazla ilişkilendirilmiştir:

Hadis 11

عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ: إِنَّ أَبَا قَتَادَةَ بْنَ رِبْعِيٍّ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «افْتَرَضْتُ عَلَى أُمَّتِكَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ، وَعَهِدْتُ عِنْدِي عَهْدًا أَنَّهُ مَنْ حَافَظَ عَلَيْهِنَّ لِوَقْتِهِنَّ أَدْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِنَّ فَلَا عَهْدَ لَهُ عِنْدِي

Hadisin Tercümesi;

Ebû Katâde'nin (Radıyallâhu anh) rivâyet ettiğine göre, Resulullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Yüce Allah buyuruyor ki: "Senin ümmetine beş vakit namazı farz kıldım ve onları, vaktinde ve hakkını vererek kılanları cennete koyacağımı kendi katımda vaad ettim. Namazları düzenli kılmayanlar için ise katımda böyle bir vaad yoktur."[198]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç

Namaz mü'minlerin üzerine farzdır ve beş vakit olarak tanzim edilmiştir. Allah namazını kılanları cennetine koyacağını vaat etmiştir. Bu vaadinde ise vaktinde edâ

[197] Ebû Dâvûd, "Salât", 301/1289.
[198] İbn Mâce, *es-Sünen*, "İkâmetü's-salât", 194/1403.

etme ve hakkını verme (ta'dîl-i erkân) özellikle vurgulanmıştır. Cennet ile mükâfatlandırılma vaadi namazı düzenli edâ edenler içindir.

3.6 Büyüklenme ve Affedememe

Günümüzde mü'minler arasında yaşanan en sıkıntılı durumlardan birinin kişilerin birbirine tahammül seviyesindeki düşüş olduğu muhakkaktır. Tahammül edememe ve sabır gösterememe büyüklenme sebebiyle olabilir. Bu da affedememe gibi küs kalmayı netice verecek olayların yaşanmasına sebep teşkil edebilir. Kulun kendi aczinin farkında olarak kendisine af kapılarını her zaman açık tutan Rabbine karşı ne söyleyeceğini bilmesi, ihsân şuuruna ermek bakımından önemlidir. Bununla birlikte yaratıcısının "Afûv" ismine rağmen kulun, başkasını affedememe gibi bir hataya düşmesi garip bir hadisedir. Allah'ın günahları setretmesi ile ilgili kudsî hadis ise şu şekildedir:

Hadis 12

عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ ابْنَ عُمَرَ: كَيْفَ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي النَّجْوَى؟ قَالَ: " يَدْنُو أَحَدُكُمْ مِنْ رَبِّهِ حَتَّى يَضَعَ كَنَفَهُ عَلَيْهِ، فَيَقُولُ: عَمِلْتَ كَذَا وَكَذَا؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، وَيَقُولُ: عَمِلْتَ كَذَا وَكَذَا، فَيَقُولُ: نَعَمْ، فَيُقَرِّرُهُ، ثُمَّ يَقُولُ: إِنِّي سَتَرْتُ عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا، فَأَنَا أَغْفِرُهَا لَكَ اليَوْم

Hadisin Tercümesi;

Safvan b.Muhriz (r.a.) şöyle demiştir: İbni Ömer (Radıyallâhu anhuma) tavaf ederken bir adam karşısına çıkıp:

> "Ey Ebû Abdurrahman! diye seslendi. Resûlullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kıyamet gününde mü'minlerin Allah Teâlâ'yla konuşmaları konusu hakkında bir şeyler buyurduğunu duydun mu?" diye sordu. İbni Ömer (Radıyallâhu anhuma) da şöyle cevap verdi: "Resûlullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğunu işittim: "Mü'min kul Rabbine öyle yaklaştırılır ki, örtüsünü üzerine koyar, günahlarını kuluna itiraf ettirir. "Şu filanca günahını biliyor musun?" diye sorar. O kul da: "Biliyorum" diye cevaplar sonra iki kere: "Biliyorum Ey Rabbim!" der. Allah Teâlâ da: "Onu dünyada iken örttüm ve seni bugün bağışladım" diye buyurur."

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Kul Allah'ın huzuruna muhakkak çıkacak ve dünyada yaptıklarının hesabı görülecektir. Allah affedici ve bağışlaması geniş olandır. Kulunun günahlarını bilmesine rağmen itiraf ettirmesi, aczini idrâk ve ikrâr etmesini istemesinden ileri gelmektedir. Henüz dünyada iken günahın setredildiğinden bahsedildiğine göre gizli günahlar fâşedilmemelidir.

3.7 Allah'ı Tanıyıp Bilme

Mü'min olarak bizler bugün Rabbimizi hakkıyla bilememenin verdiği eksiklikler ve onun bizleri nasıl bir donanımla imtihan yurduna gönderdiğinin şuurunda olamamanın ruhumuzda açtığı gediklerle, adeta yaralı savaşçılar gibi bir o yana bir bu yana savrulup durmaktayız. Oysaki Allah (Celle celâluhu) bizlere verdiği akıl ile eğitimli bilge kişiler olduğumuzda, sabır ve sebatla azmedip kuvve-i maneviyemizi hayra teşvik için harcadığımızda, yirmi kişilik bir el ele vermişler grubunun iki yüz kişiden oluşan fakat hangi gaye uğruna cehdettiğini bilmeyen aklıselim ile düşünmekten yoksun kâfirlere galip geleceğini ve hatta yüz kişilik bir inanmışlar ordusunun da bin kişiye tekabül eden aynı vasıflara sahip bir gruba yenilmeyeceğini beyan etmiştir.[199] Bu sebeple kullarını üstün meziyetlerle tezyin eden ve mü'minlere de ayrı güzellikler bahşeden yüce yaratıcıyı, rahmet ve merhamet sahibi olduğunu ifade eden sıfatlarıyla tanıyıp idrak etmek hepimizin üzerine vazifedir. Zira yukarıda bahsi geçen ayet-i kerimeden hareketle düşünecek olursak Rabbimiz itaatkâr kullarının zatına iman etmeyen kafirlere karşı yenik düşmemesi için taşımaları gereken vasıfları ortaya koyuyor ve bir yol gösteriyorsa elbette ahirette de onlardan uzak yerlerde ve güzellikler içerisinde olmalarını murad ediyordur.

Hadis 14

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيمَا رَوَى عَنِ اللهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ قَالَ: «يَا عِبَادِي إِنِّي حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي، وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا، فَلَا تَظَالَمُوا، يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ ضَالٌّ إِلَّا مَنْ هَدَيْتُهُ، فَاسْتَهْدُونِي أَهْدِكُمْ، يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ جَائِعٌ، إِلَّا مَنْ أَطْعَمْتُهُ، فَاسْتَطْعِمُونِي أُطْعِمْكُمْ، يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ عَارٍ، إِلَّا مَنْ كَسَوْتُهُ، فَاسْتَكْسُونِي

[199] el-Enfâl 8/65.

أَكْسُكُمْ، يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ تُخْطِئُونَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، وَأَنَا أَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا، فَاسْتَغْفِرُونِي أَغْفِرْ لَكُمْ، يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ لَنْ تَبْلُغُوا ضَرِّي فَتَضُرُّونِي وَلَنْ تَبْلُغُوا نَفْعِي، فَتَنْفَعُونِي، يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ كَانُوا عَلَى أَتْقَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ مِنْكُمْ، مَا زَادَ ذَلِكَ فِي مُلْكِي شَيْئًا، يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ كَانُوا عَلَى أَفْجَرِ قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِنْ مُلْكِي شَيْئًا، يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ قَامُوا فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ فَسَأَلُونِي فَأَعْطَيْتُ كُلَّ إِنْسَانٍ مَسْأَلَتَهُ، مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِمَّا عِنْدِي إِلَّا كَمَا يَنْقُصُ الْمِخْيَطُ إِذَا أُدْخِلَ الْبَحْرَ، يَا عِبَادِي إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ أُحْصِيهَا لَكُمْ، ثُمَّ أُوَفِّيكُمْ إِيَّاهَا، فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا، فَلْيَحْمَدِ اللهَ وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ، فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ قَالَ سَعِيدٌ: كَانَ أَبُو إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيُّ، إِذَا حَدَّثَ بِهَذَا الْحَدِيثِ، جَثَا عَلَى رُكْبَتَيْه

Hadisin Tercümesi;

Ebû Zerr'in (Radıyallâhu anh) rivâyetine göre Hz. Peygamber Allah Tebâreke ve Teâlâ'dan naklen şöyle buyurdu:

> "Ey kullarım ben zulmü kendime haram kıldım. Sizin de aranızda haram kıldım, birbirinize zulmetmeyin. Ey kullarım benim hidayete erdirdiklerim müstesna hepiniz sapıklık içindesiniz. Benden hidayet isteyin ki vereyim. Ey kullarım doyurduklarım müstesna hepiniz açsınız, isteyin ki yemek vereyim. Ey kullarım giydirdiklerim müstesna hepiniz çıplaksınız, isteyin ki sizi giydireyim. Ey kullarım siz gece gündüz günahlar işliyorsunuz. Benden mağfiret isteyin ki sizi affedeyim. Ey kullarım bana zarar vermeye ve fayda vermeye güç yetiremezsiniz. Ey kullarım evveliniz, âhiriniz, ins ve cin taifesinden olanlarınızın hepsi benim en takvalık kulumun kalbi üzere olsa, mülkümden bir şey artırmaz. Ey kullarım evveliniz, âhiriniz, ins ve cin taifesinden olanlarınızın hepsi benim en fâcir kulumun kalbi üzere olsa, mülkümden bir şey eksiltmez. Ey kullarım evveliniz, âhiriniz, ins ve cin taifesinden olanlarınızın hepsi bir meydanda toplansa ve her biri bir şey istese ve (hepsini versem), denize batırılan iğnenin eksilttiği kadar mülkümden eksiltir. Ey kullarım bu sizin amelleriniz, ben onları sayıp kaydediyorum ve karşılığını ödeyeceğim. Kim (kıyamet gününde) iyi bir netice ile karşılaşırsa Allah'a hamd etsin. Kim, bunun dışında başka bir şey bulursa kendinden başkasını kınamasın. Tâbiîn muhaddislerinden Ebû İdrîs Havlânî (ö. 80/699) tahdis ettiği zaman, hadisin kendisinde bıraktığı tesir ile diz üstü çökerdi.[200]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Bu hadis kulun Allah ile olan ilişkilerini bütün yönleriyle gözler önüne sermektedir. Hadisin her satırında Rabbimizin sonsuz merhametini görmemiz mümkündür. Rabbimiz zulmü kendisine haram kıldığı gibi kullarına da haram kıldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte tevbe kapısının her daim açık olduğunu, kendisine samimiyetle yönelen kullarının hüsrana uğramayacaklarını beyan etmiştir. Bu hadis aynı zamanda Allah Teâlâ'nın kudret ve azametini de güzel lafızlarla ifade etmektedir.

[200] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru ihyâi türâsi'l-arabbiy, t.s.), "Birr, sıle ve âdâb", 55.

Kulların çok takvalı ya da günahkâr olmalarının Allah Teâlâ'nın mülkünü çoğaltıp azaltmayacakları ifade edilmiştir. Dindarlık sadece Allah ile samim ilişki değil aynı zamanda O'na yaklaşmadır. Dindarlık Allah ile bir yakınlık kurma ve bu hali sürdürmedir. İhsan, Allah ile kurduğu yakınlığı sürdürmede gösterilen samimmiyetin devamlı olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında "ihsânın karşılığı yine ihsân olacaktır"[201] âyetinin manası daha iyi anlaşılmaktadır.

3.8 Ne Kadar Büyük Olursa Olsun Günahlara Tövbe Etme

İnsanın yapıp ettiği hatalar, içine sinmeyen davranışlar, gerçekleştirdiğinde iç huzurunu yok eden ve huzursuzluğa sebebiyet veren yanlışlar olarak da niteleyebileceğimiz günah kavramı Kur'an-ı Kerim içerisinde yirmi iki farklı kelime ve kavramla ifade edilmiştir.[202] Ayrıca bu kelimelerden "İsm" kelimesinin ise Kur'an'da Allah'ın ayetlerinden "eskilerin uydurma hikâyeleri" olarak bahsedilmesinden tutun da "vasiyeti yerine getirmemeye" kadar yirmi altı farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir.[203] Bununla beraber İsmail Karagöz günahları elli dokuz ayrı başlık altında sınıflandırmıştır.

Günah ve bu kavramla ilgili terimlerden yüce kitapta bu kadar sıklıkla bahsedildiğine göre insanın hataya meyilli bir varlık olduğu söylenebilir. Zira yaratılış bakımından zayıf olduğumuz, nefsimize düşkünlüğümüz, cehaletimiz, nankör, cimri ve aceleci kimseler olduğumuz farklı ayeti kerimelerde bahse konu edilmiştir.[204]

İnsan hata edebilen bir varlık ise hatasını nasıl telafi edebilir? Düştüğü durumdan kurtulma şansı yok mudur? Her şeyi düzeltmek istediği vakit bir dönüş yolu bulup işin içerisinden çıkması mümkün müdür gibi sorular akla gelmektedir.

Sorularımız ise Hz. Âdem Peygamberimiz ve zevcesi Hz. Havvâ annemizin tövbesini anlatan, Hz. Musa Peygamberin gönderildiği toplumdan bahseden, Yunus aleyhisselamın yaşadıklarına vurgu yapan ayetlerle cevap bulmaktadır.[205] Ayrıca

[201] er-Rahmân 55/60.
[202] İsmail Karagöz, *Günahlar Tövbe ve istiğfar*, 43-44.
[203] İsmail Karagöz, *Günahlar Tövbe ve istiğfar*, 44-45.
[204] en- Nisa 4/28; el-Enbiya 81/37; el-Me'âric 70/19-21.
[205] el-Bakara 2/37; el-Bakara 2/54; el-Enbiya 21/87-88.

Peygamberimiz'in uzun uzadıya izah ettiği aşağıda verilen kudsî hadis tövbe kapısının her zaman açık olduğuna işaret etmektedir.

Hadis 14

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ نَفْسًا، فَسَأَلَ عَنْ أَعْلَمِ أَهْلِ الْأَرْضِ فَدُلَّ عَلَى رَاهِبٍ، فَأَتَاهُ فَقَالَ: إِنَّهُ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ نَفْسًا، فَهَلْ لَهُ مِنْ تَوْبَةٍ؟ فَقَالَ: لَا، فَقَتَلَهُ، فَكَمَّلَ بِهِ مِائَةً، ثُمَّ سَأَلَ عَنْ أَعْلَمِ أَهْلِ الْأَرْضِ فَدُلَّ عَلَى رَجُلٍ عَالِمٍ، فَقَالَ: إِنَّهُ قَتَلَ مِائَةَ نَفْسٍ، فَهَلْ لَهُ مِنْ تَوْبَةٍ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، وَمَنْ يَحُولُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ التَّوْبَةِ؟ انْطَلِقْ إِلَى أَرْضِ كَذَا وَكَذَا، فَإِنَّ بِهَا أُنَاسًا يَعْبُدُونَ اللهَ فَاعْبُدِ اللهَ مَعَهُمْ، وَلَا تَرْجِعْ إِلَى أَرْضِكَ، فَإِنَّهَا أَرْضُ سَوْءٍ، فَانْطَلَقَ حَتَّى إِذَا نَصَفَ الطَّرِيقَ أَتَاهُ الْمَوْتُ، فَاخْتَصَمَتْ فِيهِ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ وَمَلَائِكَةُ الْعَذَابِ، فَقَالَتْ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ: جَاءَ تَائِبًا مُقْبِلًا بِقَلْبِهِ إِلَى اللهِ، وَقَالَتْ مَلَائِكَةُ الْعَذَابِ: إِنَّهُ لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ، فَأَتَاهُمْ مَلَكٌ فِي صُورَةِ آدَمِيٍّ، فَجَعَلُوهُ بَيْنَهُمْ، فَقَالَ: قِيسُوا مَا بَيْنَ الْأَرْضَيْنِ، فَإِلَى أَيَّتِهِمَا كَانَ أَدْنَى فَهُوَ لَهُ، فَقَاسُوهُ فَوَجَدُوهُ أَدْنَى إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي أَرَادَ، فَقَبَضَتْهُ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ ، قَالَ قَتَادَةُ: فَقَالَ الْحَسَنُ ذُكِرَ لَنَا، أَنَّهُ لَمَّا أَتَاهُ الْمَوْتُ نَأَى بِصَدْرِه

Hadisin Tercümesi;

Ebu Said'den (Radıyallâhu anh) rivâyet edildiğine göre Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

> "Sizden öncekiler içinde bir adam vardı ki, doksan dokuz insanı öldürmüştü. Bu sebeple dünya insanlarının en âliminin kim olduğunu sordu. Ona bir râhib gösterdiler. O da rahibe gelerek kendisinin doksan dokuz kişi öldürdüğünü söyledi, tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini sordu. Rahib: "Hayır!" Cevabını verdi. Adam onu da öldürdü ve bununla yüzü tamamladı. Sonra yeryüzü halkının en âlimini sordu. Ona âlim bir zat gösterdiler. Adam ona da giderek kendisinin yüz kişi öldürdüğünü, tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini arz etti. O: "Evet kabul edilir, seninle tevben arasına kim girebilir? Filân yere git. Orada Allah'a ibâdet et! Memleketine dönme! Çünkü orası kötü yerdir" dedi. Adam gitti. Yolun yarısına varınca eceli geldi. Bu sefer onun hakkında rahmet melekleriyle azab melekleri münakaşa ettiler. Rahmet melekleri: "Bu adam tevbe ederek kalbiyle Allah'a yönelerek geldi" dediler. Azab melekleri ise: "O hiçbir hayır işlemedi" dediler. Bunun üzerine yanlarına insan suretinde bir melek geldi. Onu aralarında hakem yaptılar. O da: "İki yerin arasını ölçün, hangi yere daha yakınsa bu adam oralıdır" dedi. O yeri ölçtüler ve adamın gitmek istediği yere daha yakın buldular. Bunun üzerine ruhunu rahmet melekleri kabzetti." Katâde dedi ki: Hasen şunu söyledi: "Bize anlatıldığına göre, bu adam ölüm kendisine gelince göğsüyle o tarafa doğru ilerlemiş".[206]

[206] Buhârî, "Enbiya", 54.

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Mü'min için niyet amele nisbeten öncelikli bir mevzudur. Dünya yurdunda kalacağı müddet sınırlı olup bu zamanın ne zaman biteceği konusunda bilgi sahibi olmayan insan, tövbe etmekte gecikmemelidir. Allah Teâlâ günahı ne olursa olsun kulunun kendisine yönelmesini değerli bulmaktadır. Bu hadis aynı zamanda önceki milletlerden anlatılmış bir kıssadır. Kıssalar bir hikmeti ve dersi anlatmak için aktarılır. Burada dikkat çekilen husus 'günahın kişide bıraktığı rahatsızlık' tır. Bu rahatsızlık Allah'ın hoşnut olduğu bir durumdur.

Kişi olumsuz davranışlar edinmişse ve bu durumun yanlışlığını bilmesine rağmen günahta ısrarcı davranıyorsa vicdanının sesine olumlu cevap verebilmesi için ortam ve arkadaş değişikliği kendisi için uygun olabilir. Bu durumun olumlu neticeler doğurması muhtemeldir.

3.9 Günahlardan Dolayı Ümitsizliğe Düşmemek

Allah (celle celâluhu) nefsine uyan kullara hitâben şöyle buyurmaktadır: "De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok mağfiret edici, çok merhamet edicidir." [207] Ayrıca kurtuluşa ermenin ancak tövbe etmek suretiyle gerçekleşebileceğini ifade eden ayette de: "Ey mü'minler! Hep birden, bütün günahlarınızdan Allah'a tövbe ediniz ki, felaha eresiniz." buyurulmuştur.[208] Tövbe ettikten sonra kulun tekrar bir hata işleme ihtimalinin söz konusu olması, kişilerin tövbeyi ertelemesine sebep olmaktadır. Oysaki geri dönmemek üzere tövbe etmek esas olmakla beraber tövbenin geciktirilmeden yapılması faziletli olandır. Aşağıdaki kudsî hadis bizlere tövbemizi bozmak gibi bir yanlışa düştüğümüzde dahi af kapısının açık olduğunu hatırlatmak için mükemmel bir örnektir:

[207] ez-Zümer 39/53.
[208] Nûr 24/31.

Hadis 15

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيمَا يَحْكِي عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: " أَذْنَبَ عَبْدٌ ذَنْبًا، فَقَالَ: اللهُمَّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي، فَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَذْنَبَ عَبْدِي ذَنْبًا، فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ، وَيَأْخُذُ بِالذَّنْبِ، ثُمَّ عَادَ فَأَذْنَبَ، فَقَالَ: أَيْ رَبِّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي، فَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: عَبْدِي أَذْنَبَ ذَنْبًا، فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ، وَيَأْخُذُ بِالذَّنْبِ، ثُمَّ عَادَ فَأَذْنَبَ فَقَالَ: أَيْ رَبِّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي، فَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَذْنَبَ عَبْدِي ذَنْبًا، فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ، وَيَأْخُذُ بِالذَّنْبِ، اعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ "، قَالَ عَبْدُ الْأَعْلَى: لَا أَدْرِي أَقَالَ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ

اَعْمَلْ مَا شِئْت"

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre'nin (Radıyallâhu anh) rivâyet ettiğine göre, Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

> "Yüce Allah buyuruyor ki: Bir kul bir günah işledi de 'Allah'ım günahımı bağışla' dedi mi, Allah Tebâreke ve Teâlâ: 'Kulum bir günah işledi ve fakat günahı bağışlayacak veya bu yüzden kendisini sorgulayacak bir Rabb'i olduğunu bildi' der. Sonra kul tekrar günah işledi de 'Rabb'im günahımı bağışla' dedi mi, Allah Tebâreke ve Teâlâ: 'Kulum bir günah işledi ve fakat günahı bağışlayacak veya bu yüzden kendisini sorgulayacak bir Rabb'i olduğunu bildi' der. Sonra kul tekrar günah işledi de 'Rabb'im, günahımı bağışla' dedi mi Allah Tebâreke ve Teâlâ: 'Kulum bir günah işledi ve fakat günahını bağışlayacak veya bu yüzden kendisini sorgulayacak bir Rabb'i olduğunu bildi. Ben kulumu affettim, artık dilediğini yapsın' buyurur."[209]

Hadisin ravilerinden Abdü'l- a'lâ Hammâd b. nasr (ö.237), metinde geçen "اعْمَلْ مَا شِئْت /istediğini yap" ifadesinde tereddüdü olduğunu belirtmiştir.

Hadisinden Çıkarılacak Sonuç;

İnsan hataya düşüp günah işleyebilir. Önemli olan Rabbinin varlığını inkâr etmeden, hesap gününün mâliki ve günahlarının bağışlayıcısı olarak O'nu bilmesidir. Hatanın tekrarlanmasından ziyâde Rabbimizin yücelik ve bağışlayıcığının anlaşılması önem arzetmektedir. Allah sınırsız af ve mağfiret sahibidir.

[209] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tevhîd", 35.; Müslim, Tevbe 29, (2758).

3.10 Riyakârlık

Riya, göstermek, görünmek anlamlarına gelen re'y kökünden iştikâk etmiş masdarı ru'yet olan Arapça bir kelimedir. Kişinin işlerini gösteriş olsun diye yapması ve amelinde samimiyetsiz davranması, dünyalık menfaatler peşinde koşmasıdır. Riyâkâr insan mânevî hastalığa tutulmuş olduğundan ihlaslı davranmak suretiyle Allah'ı (Celle celâluhu) memnun etmeye değil de kulunu memnun etmeye gayret eder.

İbadetlerini Allah'ı râzı etmek niyetiyle değil de etrafındaki kişilerin beğenisini kazanmak için yapmak riyâ olduğu gibi insanlar nezdinde saygınlık kazanmak için ilim öğrenmek ve öğretmek de riyâdır. Zekât ve sadaka gibi dînî vecîbeleri insanlar tarafından cömert addedilip övülmek için yerine getirenler riyakâr olarak adlandırıldığı gibi sırf insanlar ne kadar mütevazı giyinmiş desinler diye sade giyinen insanlar da riyakâr olarak adlandırılabilir.

Saygın görünme çabası, çıkar elde etme gayreti, üstün görünme ihtiyacı ve özgüvenli olduğunu ispatlamak zorunda hissetme, riyanın başlıca sebepleri arasında sayılabilir. Oysa riya dinimizde kabul görmeyen ve büyük günahlar arasında zikredilen bir davranıştır.

Kur'an- ı Kerim'de "Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır." [210] ifadeleri ile mü'minler riyâ konusunda uyarılmaktadırlar. Ayrıca Peygamberimiz'in (Sallallâhu aleyhi ve sellem) gösteriş olsun diye iş yapan kişinin yaptığı iş ile baş başa kalacağını yani sevabından mahrum olacağını ifade ettiği hadiste de riyanın kişiyi yorulmasına karşılık eli boş döndürecek faydasız bir davranış olduğu bildirilmiştir.[211] "Bak bakalım sana bir faydası olacak mı?" ifadesi de metnin son kısmında yer almaktadır. Burdan mülhem 'riya amelleri boşa çıkaran bir davranıştır' denilebilir.

[210] el-Mâun 107/4-6.
[211] Ebû Bekr el- Beyhakî, thk. Abdu'l Alî Abdu'l Hâmîd, *Şu'bü'l- îman,* (Sudi Arabistan/ Riyâd: Mektebetü'r- rüşd, 1423), 163., 6421.

Hadis 16

حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَلِيمٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " ثَلَاثَةٌ أَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ كُنْتُ خَصْمَهُ خَصَمْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رَجُلٌ أَعْطَى بِي، ثُمَّ غَدَرَ، وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا، فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُوفِهِ أَجْرَه

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre'nin (Radıyallâhu anh) rivâyetine göre Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Yüce Allah buyuruyor ki: "Üç kişi vardır ki Kıyâmet günü onların hasmıyım: Benim adımı anarak söz veren söz verip sonra da sözünden dönen kişi, hür birisini satıp bedelini yiyen kişi, bir işçi tutup onu tam kapasite çalıştırdığı halde ücretini vermeyen kişi."[212]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Kudsî hadisimizde söz verip de cayan kişi, Allah'ın hasmı olan birinci zümre olarak zikredilmektedir. Günümüze bakan yönüyle düşünecek olursak topluluklar arasında maddi yardım sözü verip daha sonra vazgeçenler veya vaat ettiğinden daha az verenler, cami cemaati toplandığı sırada insanlar arasında utanıp birçok şey vaat ederek kendisini üstün göstermeye çalışıp daha sonra sözünde durmayanlar riyakâr kabul edilebilir. Bu kimselerin ibadetlerinin sevabını yok ettikleri veya değerini düşürdükleri düşünülebilir.

Hür birisini satan kişi de Allah'ın hasımlarından kabul edilmiştir. Bunun riya ile bağlantısına bakacak olursak kölelik meselesinde insanın kendisini üstün görmesi ve büyüklenmesi söz konusudur ki bir de riyakâr insanların vasıflarındandır.

Dünyevî kazanç elde etmede kendisine yardımcı olan işçilerin hakkını vermeyen kişi de ahiret değil de dünya odaklı düşünen kişidir. Burada da karşısındakini kendisinden daha düşük görme, alacağı parayı hak etmediğini düşünme gibi bir durum söz

[212] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Büyû'", 106; "İcâre", 10.

konusudur. Daha çok kazanma ve dünyalık peşinde koşma da buna eklenince hadiste geçen zümreye dahil olan insanlar riyakâr kişiler haline gelmekte, fakat bunu fark etmemektedirler. Daha çok kazanmak isteyen kişiler toplumda güven duygusunun yok olmasına sebep olmaktadırlar. Mü'min amelinde niyetini her dâim kontrol etmeli, samimiyetle dua ederek yalvarmalı, yanlışa sapmamak için ilim öğrenme peşine düşmeli ve nefis muhasebesiyle rızaya giden yolun neresinde olduğunu sorgulamalıdır. İnsan riyâdan uzak durmalı, şeytanın kurduğu tuzaklara düşmemeli, söz verdiğinde sözünde sabit kalmalı, hak sahibine hakkını teslim etmeli ve nefsini herkesten daha hakîr görmelidir.

3.11 Namazdaki Kıraatin İkiye Bölünmesi

Peygamberimizin (Sallallâhu aleyhi ve sellem) öğle ve ikindi namazlarının ilk iki rekâtlarında Fatiha suresinin ardından daha başka sureler okuduğu, son iki rekâtta da sadece Fatiha suresini okuduğu bilinmektedir. [213] Kıraat ile ilgili uygulamalarda çeşitlilik söz konusudur. Sabah namazının kıratında Peygamberimizin uzun surelere yer verdiği bilgisi yine sünnete dayanmaktadır.[214]

Kıraatlardaki bölünmenin dayanağı bu ve benzeri hadisler olmakla beraber bu bölünme değişik hikmetleri de içinde barındırır. Farklı surelerin okunmasıyla namaz değişik bir güzellik elde eder ve yapısında çeşitlilik meydana gelmiş olur. Okumanın uzamasıyla kişi manevi bir güç elde eder ve îmânî bir kuvvet hissi hâsıl olur. Ayrıca sadece Fatiha okunan kısımlara da uzun uzadıya okumanın mümkün olmadığı durumlar için bir rahmet nazarıyla bakılması mümkündür.

Hadis 17

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأُمِّ الْقُرْآنِ فَهِيَ خِدَاجٌ» ثَلَاثًا غَيْرُ تَمَامٍ. فَقِيلَ لِأَبِي هُرَيْرَةَ: إِنَّا نَكُونُ وَرَاءَ الْإِمَامِ؟ فَقَالَ: «اقْرَأْ بِهَا فِي نَفْسِكَ»؛ فإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " قَالَ اللهُ تَعَالَى: قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ: {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} [الفاتحة: 2]، قَالَ اللهُ تَعَالَى: حَمِدَنِي عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} [الفاتحة: 1]، قَالَ اللهُ تَعَالَى: أَثْنَى عَلَيَّ عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ}، قَالَ: مَجَّدَنِي عَبْدِي - وَقَالَ مَرَّةً فَوَّضَ إِلَيَّ عَبْدِي -

[213] Buhârî -thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Ezân", 94.
[214] Buhârî -thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Mevâkîtü's-Salat", 21.

فَإِذَا قَالَ: {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} [الفاتحة: 5] قَالَ: هَذَا بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ: {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} [الفاتحة: 7] قَالَ: هَذَا لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ“

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre'nin (Radıyallâhu anh) rivâyetinde; Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

> "Yüce Allah buyuruyor ki: "Namazdaki kırâati kulumla kendim arasında ikiye paylaştırdım. Kuluma dilediği verilecektir. Kulum "Elhamdülillahi rabbi'l-âlemin" dediğinde Allah, "kulum bana hamdetti" buyurur. Kul "Er-Rahmanir-Râhim" dediğinde Allah, "Kulum Beni medh ü senâ etti" buyurur. Kul, "Mâlikiyevmi'd-din" dediğinde Allah, "Kulum beni tazim etti" buyurur. Kul "iyyâkena'büdü ve iyyâkenestein" dediğinde Allah, "Bu benimle kulum arasında bir şeydir. Kuluma dilediği verilecektir buyurur." Kul "ihdine's-sırate'l müstekîm Sırate'l-lezîne en'amte aleyhim gayri'l mağdûbi aleyhim vela'd-dâllin" dediğinde Allah, "Bu kulumun hakkıdır ve kulumun dilediği kendisine verilecektir" buyurur.[215]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Namazlarda kıraatta ikiye bölünme sünnete dayanan bir uygulamadır. Dînî kurallara aykırı bir durum söz konusu değildir. Fatihadan sonra okuma kişiye manevi bir güç katarken sadece Fatiha okumakla yetinilen yerlerde de ibadetin kolaylıkla yerine getirilmesi durumu söz konusudur.

3.12 Adak Adamak

Adak mü'min bir kimsenin çok istediği bir şey hakkında, gerçekleşmesini murâd ederek Allah'a teşekkür maksadıyla yerine getirmeyi taahhüt ettiği bir iyilik veyahut ibadettir. İslâm kültüründe kişi isteğine kavuştuğu vakit, zikrettiği vaadi yerine getirmelidir. Bu bir akit olup İslâm hukukunda da yer alan belirli kurallar çerçevesinde yerine getirilir.

Adak bir dileğe bağlı da olabilir, herhangi bir dileğe bağlı kalmaksızın da adanabilir. Dileğe bağlı olana şartlı adak, diğerine ise mutlak adak denmiştir. Adakta kişinin niyet ederek iradesi ile adağı adamış olması mühimdir. Adak adarken daha sonra yapılacak

[215] Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, "Salât", 38.

şeyin hem meşru olması hem de kişinin limit ve sınırlarını zorlamayan, uygulanabilirliği mümkün şeyler olması beklenir.

Adak Allah ile irtibat ve O'na duyulan güven ile ilişkilidir. Rabbi ile kul arasında yakınlık te'sis eder ve kulun Rabbine duyduğu minnet ifadesidir. Samimiyetle adanması gereken adağın belirlenen zamanda ve belirlenen şekilde yerine getirilmesi îcâb eder. Kur'an'da yemin ve adakların yerine getirilmesi gerektiği hususuna vurgu yapılmıştır.[216]

Hadis 19

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ النَّذْرَ لَا يُقَرِّبُ مِنِ ابْنِ آدَمَ شَيْئًا لَمْ يَكُنِ اللهُ قَدَّرَهُ لَهُ، وَلَكِنِ النَّذْرُ يُوَافِقُ الْقَدَرَ، فَيُخْرَجُ بِذَلِكَ مِنَ الْبَخِيلِ مَا لَمْ يَكُنِ الْبَخِيلُ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَ

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre'nin (Radıyallâhu anh) rivâyetinde; Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ buyurdu ki: "Adak, Âdemoğluna takdir etmediğim bir şeyi getirmez. Lâkin adak sayesinde ona takdir ettiğim şekilde ulaşır. Onunla cimriden mal çıkarırım. Bununla daha önce vermediğini verir."[217]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Allah'ın takdir etmesi olmasa adağın insana bir faydası yoktur. Kulun istediğini Allah'ın vermesi için adak ancak bir vesiledir ki cimrinin nefsi ile mücadelesi sebebiyle elinden çıkarmakta zorlandığı mal da bu sayede verilmiş olur.

3.13 Kıymetli Zaman Dilimleri

Kur'an'da peygamberlerle ilgili çeşitli dua cümleleri olmakla beraber hadis-i şeriflerde de Peygamberimizin (Sallalâhu aleyhi ve sellem) bizzat yaptığı, yapılmasını tavsiye ettiği ve bazen de zaman dilimlerine hasr ettiği dualaların olduğu bilinmektedir.

[216] el-Mâide 5/89.
[217] Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, "Nezr", 7.; Buhârî, Eymân, 39.

Aşağıdaki kudsî hadiste dua ve istiğfâr ile meşgul olanların Allah tarafından geri çevrilmeyeceği bildirilmektedir:

Hadis 20

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " يَنْزِلُ اللهُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا كُلَّ لَيْلَةٍ حِينَ يَمْضِي ثُلُثُ اللَّيْلِ الْأَوَّلُ، فَيَقُولُ: أَنَا الْمَلِكُ، أَنَا الْمَلِكُ، مَنْ ذَا الَّذِي يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ ذَا الَّذِي يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، مَنْ ذَا الَّذِي يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ، فَلَا يَزَالُ كَذَلِكَ حَتَّى يُضِيءَ الْفَجْرُ

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre'nin (Radıyallâhu anh) rivâyetine göre Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

> "Rabbimiz Tebareke ve Teâlâ her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner ve şöyle buyurur: "Kim bana dua eder ki o duayı kabul edeyim. Kim bana istiğfar eder ki ben onu mağfiret edeyim. Kim sıkıntısının giderilmesini istiyor ki onu gidereyim, kim benden rızık talep eder ki, onu rızıklandırayım. Ortalık aydınlanıncaya kadar bu böyle devam eder."[218]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Allah'ın dünya semâsına inmesi kulun Rabbine yakınlaşması için bir fırsat teşkil etmektedir. Bu zaman dilimi seher vakti dediğimiz, yatsı ile sabah namazı arasında kalan vakit üçe bölündüğünde en sona kalan üçte birlik dilime tekâbül eder. Allah bu vakitte zâtına el açıp dua eden ve günahlarına tövbe ile meşgul olanların hem dualarını kabul edeceğini hem de günahlarını affedeceğini bildirmiştir. Ayrıca seher vakti sona erinceye kadar rızık talebi olan kullarına da rızık taksim edeceğini vaat etmiştir.

3.14 Cennette Kullara Yöneltilen Soru

Ahiret hayatında cennet ile ilgili kudsî hadiste Allah'ın cennettekilere "Bir isteğiniz var mı?" diye sorduğu kudsî hadis şu şekildedir:

[218] Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, "Salâtü'l-müsâfirîn", 169.

Hadis 20

عَنْ صُهَيْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، قَالَ: يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: تُرِيدُونَ شَيْئًا أَزِيدُكُمْ؟ فَيَقُولُونَ: أَلَمْ تُبَيِّضْ وُجُوهَنَا؟ أَلَمْ تُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ، وَتُنَجِّنَا مِنَ النَّارِ؟ قَالَ: فَيَكْشِفُ الْحِجَابَ، فَمَا أُعْطُوا شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَى رَبِّهِمْ عَزَّ وَجَل"

Hadisin Tercümesi;

Hz. Suheyb' den (Radıyallâhu anh) rivâyet edildiğine göre Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

> "Cennetlikler cennete girince Allah Teâla onlara: -Size vermemi istediğiniz bir şey var mı? diye soracak. Onlar: -Ya Rabbî! Yüzlerimizi ak etmedin mi? Bizi cennete koyup cehennemden kurtarmadın mı, daha ne isteyelim, diyecekler. İşte o zaman Allah Teâlâ perdeyi kaldıracak. Onlara verilen en güzel ve en değerli şey Rablerine bakmak olacaktır."[219]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Hadisin şerhi ile ilgili şu husus belirtilmiştir: cennet ehli Allah'ın azabından tam manasıyla emin oldukları ve hiçbir korkuları kalmadığında Allah'ı görmeyi arzu ederler.[220] Allah'ın kullarına cennette herhangi bir taleplerinin olup olmadığını sorması, dinimizde Allah'ın kullarına olan sevgisinin, yüce merhametinin ve cömertliğinin ifadesidir. Cennet ehli, Allah'ın lütfu ile zaten sonsuz mutluluğa ulaşmışken, Allah onlara daha fazlasını sunmayı teklif eder. Cennet, İslam inancına göre ebedi bir mutluluk ve huzur yeridir. Bu soruya verilen cevapla cennet ehlinin verilenleri yeterli bulduğunun beyânı, Allah'a olan minnetlerini ve O'nun rızasını ulaşılabilecek ve istenmeye en layık rızık addettiklerini vurgular. Burada derin bir bağlılık söz konusudur. Bu şekilde kullar, Allah'a bağlılığın en kıymetli pâye olduğunu idrâk ederler. Bu zümre Rablerini seyre muttalî olacaklardır.

[219] Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, "Îmân", 297.
[220] Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî Ahmed b. Ömer Kurtubî - thk. Muhyiddin Dîb Mustû, *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim,* (Suriye/ Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1996), 3:32.

3.15 Allah'la Çekişmek

Dindarlık meselesi üzerine düşünüldüğünde Müslümanın kemâl noktaya nasıl erişeceği daima akla gelen sorular arasındadır. İnsanın akidesini savunması, ibadetlerini aksatmaksızın yerine getirmesi ve tâbi olması gereken kurallara harfiyen uyması gerektiği gibi mevzular da bu sorunun cevapları arasında yer alır. Dindar olmak için bir mü'minin yerine getirmesi gereken vazifeleri icrâ etmesi kadar, dinde uzak durulması gereken şeylerden kaçınması da bir o kadar elzemdir. Günlük beş vakit namazını edâ eden, zekâtı konusunda zaafa düşmeyen bir kişinin fâiz almak gibi veya içki kullanmak gibi kötü alışkanlıkları da olmamalıdır. Çünkü dini emirlere uyan kul, Allah'a tâbi olmuş olduğu gibi yasakları göz ardı edip kaçınmayan kul da Allah ile bir zıtlaşma yaşamış denilebilir.

Kişinin sürekli olarak günah işlemesi ve affediciliğini öne sürerek dünyalık zevklerinden vazgeçmeyip harama yönelmesi tevbe istiğfar etmediğinden Allah ile çekişmesi olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda sünnete uymamak, Allah'ın varlığına inandığını söyleyip peygamberlerin asırlar ötesinden getirdikleri söylenen bilgilerin hakikatten uzak olduğu düşüncesinde olmak, ibadetlerden yüz çevirerek lisânen olmasa bile kalben inkarcı akımlardan etkilenmiş şekilde bir hayat yaşamak, imtihan sırrını kavrayamamış olmanın verdiği çaresizlikle musibetler ve hastalıklara karşı isyana düşüp Allah'ın takdirini sorgularcasına hoşnutsuzluk göstermek de Allah ile çekişmek kâbilinden davranışlardır.

Hadis 21

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - قَالَ هَنَّادٌ: - قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي، فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا، قَذَفْتُهُ فِي النَّار

Hadisin Tercümesi;

Ebu Hureyre'den (Radıyallâhu anh) rivâyet edildiğine göre Nebi (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Allah Azze ve Celle buyurdu ki: 'İzzet benim gömleğim, kibriya cübbemdir. Kim bu ikisi hususunda benimle çekişirse ona azap ederim.'[221]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Kibir insana değil, onu yaratan Allah'a yakışan bir haslettir. İnsanın Allah ile kibir yarışına girmesi onun hüsranına sebep olur. İnsanlar arasında malum ve maruf olan kibir, kendini insanlardan yüksek görme ve onları hakir görme ve Hakkı ötelemektir.[222] Allah yarattığı kullarının zâtını bilen, kendisine boyun eğen ve itaat eden olmasını istemektedir. Metinde görüldüğü üzere şartlı bir cümle yer almaktadır ki mana bakımından Allah'ın kullarının şânı ve yüceliğinin farkında, kuvvet ve kudretini fehmetmiş olması gerektiği; eğer olmaz iseler azâba dûçar olacakları mutlak bir ifade ile vaat olarak bildirilmiştir. Kişiye düşen "ben benim" demeden, her şeyi şahsının bildiği zannına kapılmadan, günahlardan kaçarak, ibadetle Rabbine sığınarak yaratıcısının İzzetini çiğnememektir. Azaptan kurtulmanın yolu Allah'ı takdis etmektir. Ayrıca dünyada kulun başına gelen hadiselerde müspet veya menfî olsun sebeplerin bir bakış açısı oluşturduğu malumdur. Bu sebeplerin dünyadaki işleyiş bakımından bir plan-program çerçevesi olarak görülmesi ve yine aynı sebeplerin aradan çıkarılarak her şeyi takdir edip yaratanın Allah olduğunun düşünülmesi gerekmektedir. Bu davranış sayesinde kul Allah'ın izzetini yüceltmiş sayılacaktır.

3.16 Kulun ilk Hesaba Çekileceği Amel

Kulun ilk hesaba çekileceği amel, namazdır. İslam inancına göre kıyamet gününde müminlerin ilk olarak sorgulanacağı ibadet namazdır. Bu husus, birçok hadis-i şerifte de belirtilmiştir.

[221] Ebû Dâvûd - thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *es-Sünen*, "Libâs", 29/4090.
[222] Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd,* (Beyrut: Dâru'l- kutubi'l- ılmiyye, 1415), 11:102.

Hadis 22

حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ حَكِيمٍ الضَّبِّيِّ، قَالَ: خَافَ مِنْ زِيَادٍ، أَوْ ابْنِ زِيَادٍ، فَأَتَى الْمَدِينَةَ، فَلَقِيَ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: فَنَسَبَنِي، فَانْتَسَبْتُ لَهُ، فَقَالَ: يَا فَتَى، أَلَا أُحَدِّثُكَ حَدِيثًا، قَالَ: قُلْتُ: بَلَى، رَحِمَكَ اللَّهُ - قَالَ يُونُسُ: وَأَحْسَبُهُ ذَكَرَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ النَّاسُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ أَعْمَالِهِمُ الصَّلَاةُ»، قَالَ: " يَقُولُ رَبُّنَا جَلَّ وَعَزَّ لِمَلَائِكَتِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ: انْظُرُوا فِي صَلَاةِ عَبْدِي أَتَمَّهَا أَمْ نَقَصَهَا؟ فَإِنْ كَانَتْ تَامَّةً كُتِبَتْ لَهُ تَامَّةً، وَإِنْ كَانَ انْتَقَصَ مِنْهَا شَيْئًا، قَالَ: انْظُرُوا هَلْ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ؟ فَإِنْ كَانَ لَهُ تَطَوُّعٌ، قَالَ: أَتِمُّوا لِعَبْدِي فَرِيضَتَهُ مِنْ تَطَوُّعِهِ، ثُمَّ تُؤْخَذُ الْأَعْمَالُ عَلَى ذَاكُم

Hadisin Tercümesi;

Ebû Hüreyre'den (Radıyallâhu anh) rivâyet edildiğine göre Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

> "Kıyamet gününde kulun işlediği amellerden ilk olarak hesap vereceği şey namazdır, namazı tam ve düzgün olursa başarmış ve kurtulmuş demektir. Namazı bozuk olursa kaybetmiş ve hüsrana uğramıştır. Eğer hesabı görülen kimsenin farz namazlarında eksiği varsa Rab Azze ve Celle şöyle buyurur: "Kulumun nafile namazlarına bakın ve farzlardan eksik kalan kısımları nafilelerle tamamlayın. Böylece diğer amellerin hesabı da bu şekilde görülür."[223]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Azîmâbâdî (ö.1329/1911), kulun farz ibadetinden eksiklerinin nafilelerle tamamlanması ile ilgili olarak 'huşû, zikir ve duâ'yı zikrettikten sonra şunu belirtmiştir: Allah farz namaza karşılık olarak sahîh surette yapılmış nafile namazları ve ibadetleri de kabul eder.[224] Bu hadis-i şerif, namazın İslam'daki önemini ve kulun Allah ile olan ilişkisindeki merkezi rolünü vurgulamaktadır. Namaz, bir müslümanın Allah'a karşı olan kulluk görevini yerine getirdiği, aynı zamanda manevi temizliğini ve disiplinini sağladığı en temel ibadetlerden biridir.

[223] en-Nesâî - thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, *el-Müctebâ mine's-sünen (Sünenü'n- Nesâî)*, "Salât", 9/467; Ebû Dâvûd - thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *es-Sünen*, "Salât", 149/864.
[224] Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru'l- kutubi'l- ılmiyye, 1415), 3:83.

3.17 Allah'a Muhalif Olma

Hadis 23

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ اللَّهُ: «كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، وَشَتَمَنِي، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَزَعَمَ أَنِّي لاَ أَقْدِرُ أَنْ أُعِيدَهُ كَمَا كَانَ، وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ، فَقَوْلُهُ لِي وَلَدٌ، فَسُبْحَانِي أَنْ أَتَّخِذَ صَاحِبَةً أَوْ وَلَدًا

Hadisin Tercümesi;

Abdullah ibn Abbâs'tan (Radıyallâhu anh) : Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir:

> "Allah şöyle buyurdu: Bâzı Âdemoğlu beni yalanladı. Hâlbuki beni yalanlamak ona yakışmazdı. Bâzısı da bana sövdü. Hâlbuki bana sövmek ona yakışmazdı. Âdemoğlunun beni yalanlamasına gelince; o (öldükten sonra) benim onu eskisi gibi îâde edip yaratmağa gücüm yetmez sanır. Bana sövmesi hususu da: Benim çocuğum olduğunu söylemesidir. Hâlbuki ben zevce ve çocuk edinmekten uzak bulunuyorum."[225]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

İbn Hacer (ö. 852/1449), hadisin şerhinde şunları kaydetmiştir: Allah Teâlâ, kadîm olarak vâcibü'l-vücûd'dur. Eşyadan önce O'nun zâtı vardı. Her doğan, muhdestir ve onda dünyaya getiricilik söz konusu değildir. Allah mahlûkatından herhangi birisine benzemez ve herhangi mahlûkunun bir cinsi olamaz. Bu durumda O'na asla eş ve çocuk nispet edilemez.[226]

Allah'ın varlığını reddetmek, ahirette insanoğlunu dirilteceğini kabul etmemek, zâtı hakkında çirkin sözler sözlemek, varlığı kendinden olduğunu kabullenmemek ve evlât isnâd etmek, Rabbimizin bizim O'nu tanıyıp bilmemizi istediği çerçeveden uzaktır. Herşey zıttıyla kâimdir ilkesinin sırrına binâen Allah'ın kendi zâtını İhlas sure-i celîlesinde tanımlaması tüm mü'minlerin malumudur. "O doğmamıştır ve doğurulmamıştır."

[225] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tefsîr", 2.
[226] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî - Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379), 8:740.

3.18 Cehennemliklere Azâb Olunması

Hadis 24

عَنْ أَنَسٍ، يَرْفَعُهُ: " إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لِأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا: لَوْ أَنَّ لَكَ مَا فِي الأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ كُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَقَدْ سَأَلْتُكَ مَا هُوَ أَهْوَنُ مِنْ هَذَا وَأَنْتَ فِي صُلْبِ آدَمَ، أَنْ لاَ تُشْرِكَ بِي، فَأَبَيْتَ إِلَّا الشِّرْك

Hadisin Tercümesi;

> "Enes (Radıyallâhu anh) 'ın rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Allah Teâlâ kıyamet gününde cehennemliklerin azâp bakımından en hafifi olan birine: 'Yeryüzünde mal olarak ne varsa hepsi senin olsa, şu azâbdan kurtulmak için onu feda eder mi idin?' diye soracaktır. O da: 'Evet feda ederdim yâ Rabbi' diyecektir. Bunun üzerine Allah: 'Fakat sen Âdem atanın sulbunda iken ben senden daha ehven birşey istemiştim ki, bana ortak koşmaman ve nankörlük etmemendi. Fakat sen çekinip, müşrik olmaya yöneldin diyecektir."[227]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Bu rivâyet, kader ile ilgili tartışmalarda kelamcıların kullandığı ve yorum yaptığı bir hadistir. Bu tartışmalara kısaca temas eden Suyûtî (ö. 911/1505) şunları kaydetmiştir: Ehl-i sünnete göre Allah, müminin imanını kâfirin küfrünü murad etmiştir. Allah kâfirin imanını murad etseydi, kâfir iman ederdi. Buna cevap veren Mutezile, 'küfür şerdir. Allah şerri murad etmez' demiştir.[228] Kelâmî tartışmalara girmeyeceğiz ancak şunu belirteceğiz: Kul Allah'ın irâdesini kullanarak ve O'nunla uyum içinde Rabbini bulabilir. Dünyada iken Allah'ın iradesini kullanarak rabbini tanıması ve O'na itaatkâr yaşaması gereken kullardan, imtihanı idrâk edememiş ve sınavdan başarısız olmuş olanlar ebedî bir cezaya çarptırılacaktır. Bu azap öyle dehşet verici olacaktır ki en alt seviyede azabı hisseden bir kimse bile dünyalar dolusu nimeti o durumdan kurtulmak için feda etmeyi göze alacaktır. Hadiste kendisinden istenen daha ehven bir şeyi bile yerine getirememiş bir kulun sözüne itibâr edilmeyeceği ifade edilmektedir.

[227] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, Buhârî, "Enbiyâ", 2.
[228] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî Süyûtî - thk. Rıdvân Câmi' Rıdvân, *et-Tevşîh şerhu'l-Câmiı's-sahîh,* (Riyâd: Mektebetü'r-ruşd, 1998), 11:403.

3.19 Allah ile Kulun Yakınlığı

Hadis 25

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي، فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ بِشِبْرٍ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَة

Hadisin Tercümesi;

> "Ebû Hureyre (Radıyallâhu anh), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir. Yüce Allah şöyle buyurur: Ben kulumun zannı üzereyim. Kulum beni andığı zaman onunla beraber bulunurum. O beni gönlünde gizlice zikrederse, ben de onu bu suretle nefsimde zikrederim. Eğer o beni bir cemâat içinde zikrederse, ben de onu bu cemâat ferdlerinden daha hayırlı bir cemiyet içinde anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım. Kulum bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim!"[229]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç,

İbn Hacer (ö. 852/1449), Allah'ın kula, kulun Allah'a yaklaşması ile ilgili şunları kaydetmiştir: Ortada bir yakınlaşma varsa bu yakınlaşmanın ya hakikat veya mecaz olduğunu kabul etmek durumundayız. Yakınlaşmanın hakikati mesafenin katedilmesi ve cisimlerin yakınlaşması olduğuna göre bu durum Allah için muhaldir. O halde bu ibarede bir mecaz söz konusudur. Kulun Allah'a yakınlaşması farzları ve nafileleri edâ ederek itaat etmesi anlamındadır. Allah'ın kula yaklaşması da rahmetini ona yaklaştırması ve amellerini kabul etmesidir.[230] Niyet ve kurbiyet yüce yaratıcının nusretini ve kurbiyeti iktizâ eder. Allah, kulu kendisini nasıl bilirse öyle muamele buyuracaktır. Mü'minin yaptığı her amele Allah ziyadesiyle karşılık verecektir.

[229] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, Buhârî, "Tevhîd", 15, 35.
[230] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî - Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, (Lübnan/ Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379), 13:513.

3.20 Oruç ve Vuslat

Hadis 26

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ، يَدَعُ شَهْوَتَهُ وَأَكْلَهُ وَشُرْبَهُ مِنْ أَجْلِي، وَالصَّوْمُ جُنَّةٌ، وَلِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ: فَرْحَةٌ عِنْدَ فِطْرِهِ، وَفَرْحَةٌ حِينَ يَلْقَى رَبَّهُ، وَلَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ المِسْكِ

Hadisin Tercümesi;

Ebû Hureyre'den (Radıyallâhu anh) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir:

> "Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurur: 'Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ancak ben veririm. Oruçlu kişi şehvetini, yemesini, içmesini benim için terkeder. Oruç bir kalkandır. Oruçlu için iki sevinç vardır: Biri iftar ederkenki sevinç, biri de kıyamet günü Rabb'ine kavuşurken duyduğu sevinçtir. Yemîn olsun ki, oruçlu ağzın açlık kokusu Allah katında misk kokusundan daha temizdir."[231]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Molla Gürânî (ö. 893/1488), 'oruçlunun ağız kokusunun Allah katında misk kokusundan daha tatlı olması' ifadesinin Allah Teâlâ'nın kulun bu amelinden râzı oluşu ve ibadetini kabul edişinin kemâliyle gerçekleşmesinden kinâye olduğunu belirtmiştir.[232] Oruç mü'min kimseyi savaşta muhârib kişiyi koruyan zırh gibi muhafaza altına alır. Kul dünyalık olarak kendisini cezbeden arzulardan rabbinin rızasını kazanmak niyetiyle vazgeçtiğinde, çirkin gibi görünen meseleler dahi güzelleşir.

[231] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tevhîd", 36.
[232] Ahmed b. İsmâîl b. Osmân b. Muhammed Molla Gürânî - thk. Ahmed Azv Inâye, *Kevseru'l-cârî ilâ riyâdı ehâdîsi'l-Buhârî,* (Beyrut: Dâru ihyâi türâsi'l-arabbiy, 2008), 11:274.

3.21 Nefsi Tezkiye Etmeme

Hadis 27

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّهِ، قَالَ: " لاَ يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: إِنَّهُ خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى " وَنَسَبَهُ إِلَى أَبِيه

Hadisin Tercümesi;

İbn Abbâs'ın (Radıyallâhu anh) rivâyetine göre Hz. Peygamber Rabbinden rivâyetle 'Hiçbir kul için ben muhakkak Yûnus ibn Mettâ'dan hayırlıyım, demek muvafık olmaz' hadisini nakletmiş ve Yûnus (a.s.)'ı babası Mettâ'ya nisbet etmiştir."[233]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Kastallânî (ö. 923/1517), "فِيمَا يَرْوِيهِ عَنْ رَبِّه/Rabbinden rivâyetle" ifadesinin bu hadisin bütün tariklerinde geçmediğini ama yine de "mahfuz" bir ibare olduğunu belirtmiş ve şu yorumu yapmıştır: "Bu hadiste Hz. Peygamber, 'Bir kimsenin balık kıssası sebebiyle Yunus (aleyhisselam)'da bir eksiklik anlamaya sebep olacak şekilde kendisini veya beni tafdil etmesi uygun olmaz' buyurmuştur. Yunus (aleyhisselam)'ın yaşadığı, Allah katında değerini ve şerefini düşürecek bir hata değildir."[234] Hz. Peygamber kendisinin Yunus (aleyhisselam)'dan daha hayırlı olduğunun telaffuz edilmesine Allah Teâlâ'nın râzı olamayacağını kudsî hadis lafzı ile bildirmiştir. Yunus (aleyhisselam)'ın "ben zalimlerden oldum" diyerek hatasını ikrarı Kur'an'da zikredilmektedir.[235] Herkesin Allah ile olan yakınlığında kendine özel bir durum olduğu gibi peygamberlerin de Allah ile olan yakınlıklarında kendilerine has durumlar bulunmaktadır. Yunus (aleyhisselam)'ın Allah'a yönelişi ve tesbihi Allah katında değerlidir ve bütün insanlara örneklik teşkil etmektedir.

[233] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tevhîd", 50.
[234] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî* (Mısır: Matbaatu'l-kubrâ el-emîriyye, 1911), 10:465.
[235] el-Enbiyâ 21/87.

3.22 Niyet ile Amel İlişkisi

Hadis 29

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " يَقُولُ اللَّهُ: إِذَا أَرَادَ عَبْدِي أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً، فَلاَ تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ حَتَّى يَعْمَلَهَا، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا بِمِثْلِهَا، وَإِنْ تَرَكَهَا مِنْ أَجْلِي فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَعْمَلَ حَسَنَةً فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْف

Hadisin Tercümesi;

> "Ebû Hureyre'den (Radıyallâhu anh) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir: "Yüce Allah kullarının hasene ve seyyielerini yazmağa me'mûr olan meleklerine) her zaman şöyle buyurur: Kulum fena bir iş yapmak istediğinde hemen bu irâdesini defterine yazmayınız, tâ bu irâdesini gerçekleştirip o fiili yapıncaya kadar bekleyiniz. Eğer o fenalığı yaparsa, o yaptığı fenalığın bir mislini yazınız. Eğer benden çekinerek yapmaz, bırakırsa, bu defa onun hesabına bir hasene yazınız- Bir de kulum bir güzel iş yapmak ister de (herhangi bir sebeble) yapamazsa, ona bu güzel niyetine mükâfat olarak bir hasene yazınız. Eğer yaparsa, yaptığı o işin mükâfatını on mislinden yediyüz katına kadar yazınız."[236]

Hadisten Çıkarılacak Sonuç;

Bu hadis, kulun amellerini yazan Hafaza meleklerinin gaybı bilmemeleri konusu bağlamında tartışılmıştır. Özellikle niyet edilen ama gerçekleşmeyen iyi ve güzel amel konusunda melek nasıl davranacaktır? Gaybı bilmediği için kulun niyetini okuyamaz. Bu hadisin şerhinde Aynî (ö. 855/1451), şu yorumu yapar: "Meleğin kulun iyi bir amele niyet ettiğini anlaması iki şekilde olur. Ya Allah Teâlâ doğrudan ona bildirir, o da yazar. Veya Allah melekte kulun iyi niyeti ile ilgili bir ilim yaratır."[237]

Kulun Allah ile olan yakınlığının geliştirilmesi niyet ile alakalıdır. Samimiyet manevi tekamülün ve derinliği olan nitelikli bir dindarlığın temelidir. Bu hadiste niyet ile ilgili diğer kudsî hadislerde gördüğümüz bir hususiyet öne çıkmaktadır. Allah'a yakınlaşmada ve ihsân kıvamına ermede niyetteki samimiyet olmazsa olmaz bir zorunluluktur. Çünkü müspet yönde tüm değişimler niyetle başlamaktadır. Allah

[236] Buhârî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tevhîd", 36.
[237] Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabbiy, 2006), 23:80.

teâlâ'nın şefkat ve merhameti, kulun samimi niyetinin ortaya konulması sonrasında sınırsız rahmet tecellileriyle tebarüz etmektedir.

3.23 Bölüm Değerlendirmesi

Kul bir tarla misali ekilmedik bir karış yer bırakmayarak ihsan şuuru ile muhakeme yeteneğinin sınırlarını zorlayıp vaat edilen güzelliklere mazhar olmak üzere amel ederse mutlaka karşılığını alacaktır. Allah'a itaat etme, anne-babaya saygılı davranma, Hak'a karşı vefa, insana teşekkür, kazançta helali arama, riyadan geri durma, gösterişten kurtulma, Allah ile çekişmekten uzaklaşma, cennete talip olma, günahlardan kaçınma ve tövbe ile arınma gibi hep kendisini iyiye yöneltip yaklaştıracak amellere odaklandığı takdirde affa mazhar olması muhtemeldir. Sayılan bu müspet davranışların aksine Allah'ı bilme ve tanıma hususunda gayretsiz olma, faiz yemeyi modern çağın doğal bir olgusu olarak görme, toplum nezdinde kabul görmek üzere kalbî inancı ve ibadetleri anlamında karşısındakileri yanıltacak derecede zıt davranışlar sergileme, günahta ısrarcı davranma, iyiliği sadece kendi şahsına layık görme ve cennette olacağından emin gibi havf ve racâ dengesinden uzak yaşama gibi kibir emâreleri taşıyan, yanlışa düşmeye meylettirecek, kul olarak kendisinden beklenenin tam olarak idrak edilemediği ve bilginin faaliyetle mebsûten mütenâsip olmadığı davranışların ortaya konması ise cezâyı iktizâ edebilir.

Kulun üzerine düşen vazife Allah'a karşı hüsnü zan beslemek ve iradesini olumlu yönde kullanmasına destek verebilecek ilmî donanıma sahip olmaktır. İmam Şa'rânî Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî (ö. 973/1565) Allah'ın kullarının kendisi hakkında beslediği ümit üzere kullarına muamele edeceği ve onları cennete koyacağını şu ifadelerle beyân etmiştir:[238]

- Cenab-ı Hakk'ın bir lahza dahi nefsinle seni baş başa bırakmayacağına, seni bu dünyada zayi etmeyeceğine karşı ümidin varsa, buna inanıyorsan Allah da öyle yapar.

[238] Ebu'l-Mavâhib Eş-Sa'rani, *el-Bahru'l-Mevrûd fi'l-Mevâsiku'l-Uhud,* (Lübnan/ Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 259.

● Allah'ın kullarının haklarını sizin adınıza yerine getireceğini ve kendi hakkından sizi sorumlu tutmayacağını düşünüyorsanız Allah da o şekilde muamele eder.

(Bu ifadede kastedilen üzerinde kul hakkı bulunan mü'minlere haklı tarafa verilmek üzere Rablerinden bir lütuf olarak çeşitli ikramlar sunulacağı ve kulunu bağışlamak için hak sahibi kullarına da böylece alacağından daha kıymetli nimetler verileceği olduğu düşüncesindeyiz.)

● Rabbinin seni tevhid üzere öldüreceğini zannediyorsan, öyle olacak.

● O'nun (Cellecelâluhu) seni kıyametin dehşetli sahnelerine tanık etmeyeceğine karşı bir umudun varsa, bu duruma şahitlik etmeyeceksin.

● Allah'ın herkesi hesaba çektiği ve zerre miktar hakkı sorguladığı günde seni sorumlu tutmayacağını veya sana hiçbir şey sormayacağını ümit ediyorsan, sormayacak.

● Kullarının ateşe düşmemeleri için ayaklarını sıratı müstakimden ayırmadan doğru yolda tutacağı düşüncesini taşıyorsan, ayağını kaydırmayacak.

● Âlemlerin Rabbinin seni cennetle mükâfatlandırarak dünyada hiçbir gözün görmeye, hiçbir kulağın duymaya ve hiçbir beşer kalbinin hatırına gelmeye muktedir olmadığı nimetleri sana vereceği zannı üzereysen Allah da sana öylece muamele edecek.

Müellif kitabını hitâma erdirdiği bu ifadelerde şart cümlesi kullanmış fakat cümle sonunda fiili (فعل – yaptı) mazi fiil olarak kullanmayı tercih etmiştir.[239]

Zannımız Allah'ın kader planında kulunun yapacağı işlerin bilgisine ezeli ilmi ile sahip olması bağlamında geçmiş zaman ifadesi kullanıldığı ve hüsnü zan besleyen kullarına cennetle müjdelenme nimeti ve lütfu bahşedeceğinin ifade edilmek istendiği yönündedir.

[239] "وان ظننت به انه لايشهدك اهوال القيامة، فعل".

3.24 Kudsî Hadislerin Zübürülevvelînden İzler Taşıması

Bu Ümmetin Fazileti Abdullah b. Ömer (radıyallahu anhuma)'dan: Resûlüllah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

> "Önceki milletlere nispeten sizin dünyada kalmanız, ikindi namazı ile güneşin batması arasında geçen süre kadardır. Tevrat ehline, Tevrat verildi. Onun içindekilerle amel etmeye başladılar. Gün ortasına gelince aciz kaldılar. Yine de birer kırat ile ödüllendirildiler. Sonra İncil ehline İncil verildi. İkindi namazına kadar çalıştılar. Sonra onlar da aciz kaldılar. Yine de birer kırat ile ödüllendirildiler. Bize de Kur'an verildi. Güneş batıncaya kadar onunla amel ettik. Bize ikişer kırat, ikişer kırat verildi. Bunun üzerine iki ehl-i kitap: "Ey Rabbimiz, bunlara ikişer kırat ikişer kırat verdin. Bize ise birer birer verdin. Oysa biz onlardan daha çok amel ettik" dediler. Allah Teâlâ da onlara: "Ücretiniz konusunda size en ufak bir haksızlık yaptım mı?" diye sordu. Onlar: "Hayır" deyince şöyle buyurdu: "Bu benim lütfumdandır. Lütfumu da dilediğime veririm."[240]

Resûlüllah (sav)'in Tevrat'taki Özellikleri Abdullah b. Amr b.el-As (r.anhuma) ile karşılaştım ve ona: "Resûlüllah (sav)'in Tevrat'ta zikredilen özelliklerini bana haber verir misin? dedim. Dedi ki: "Evet. Allah'a yemin olsun, O'nun Tevrat'taki özelliklerinden bazısı Kur'an da zikredilmiştir: "Ey Nebi! Seni bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik."[241] (ve ümmiler için koruyucu olarak) Sen kulum ve Resûlümsün, Seni el-Mütevekkil (Tevekkül eden) olarak isimlendirdim. Kaba ve Katı değil, sokaklarda bağırıp çağırmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermez, lâkin affeder ve bağışlar. Eğri bir milleti Allah O'nunla düzeltip, onlara: "Lâ ilâhe İllallah" demedikçe ve kılıflı kalpleri O'nunla açmadıkça O'nun canını almaz."[242]

[240] Buhârî -thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "İcâre", 9.
[241] Ahzâb 33/45.
[242] Buhârî -thk. Mustafa Dîb el-Büğâ, *el-Câmiu's-sahîh*, "Büyû'", 50.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hazırlamış olduğumuz çalışma, İhsan ve Kudsî Hadis ile ilgili bilgilerin tümüne şâmil değildir. Hatta sayısı konusunda farklı görüşlerin var olduğu Kudsî Hadislerle ilgili henüz kesin çizgiler çizilmemişken bahsedilmesi en öncelikli mevzu da olmamakla beraber sadece eğitimde bütüncül bir bakış açısı geliştirmek ve bilimsel araştırmalarda en doğru bilgiye erişmek için kullandığımız tümevarım yöntemi ile ihsan kavramını inceleyip Kudsî Hadis ile bu kavram arasında bağ kurmak ve ne gibi çalışmaların mevcut olduğunu bilmek isteği ile hazırlanmıştır.

İhsan kavramının dini hayatı düzenleyici yönünün ortaya konulması ve ihsan şuurunun dindarlığı artırıcı etkisinin tespitini anlamada kudsî hadisler, önümüze büyük imkânlar sunmaktadır.

İlkin yapılması gerekenin kelime anlamı üzerine yoğunlaşmak olduğunu düşündüğümüzden daha önce yapılan herhangi bir çalışmanın olup olmadığının tespiti için ulusal tez merkezinde ‘ihsân’ kelimesi ile ilgili yaptığımız taramada yüz otuz üç tez çalışmasına ulaştık. Ancak bu çalışmalardan bir kısmında ihsanın din adamı, edebiyatçı yazar, eğitimci, ressam, araştırmacı, müzisyen, tercüman, akademisyen, ozan (âşık) ve siyasetçi kişilere ait özel isimler (şahıs isimleri) olarak geçtiğini gördük. İhsanın Kudsî hadislerle alakalı kısmını araştırırken gözümüze çarpan bu ayrıntı bizlere toplumumuzun bu kelimeye ne denli önem verdiği ve önde gelen birçok isme aileleri tarafından İhsan isminin konulduğu hakikatini fark ettirdi ki yapılan çalışmalar bu kişiler ve eserleri veya isimlerinin verildiği kurumlarla ilişkiliydi. Bununla birlikte ihsanın bazı tezlerde hastane, ilçe ve köy ismi olarak yer aldığı ve bir kısmında da tarihî anlamda terim ifadeleri olarak kullanıldığı bilgisine ulaştık.

Cibril hadisini temel alırsak ihsan İslam’ın kaynağıdır. İslam’ın iman esasları ve temel şartları ile beraber zikredilmesi bize ihsanın dinin kaynakları arasında başta yer aldığını göstermektedir. Dini öğretmek için sorulan soruların üçüncüsüdür. Kulun sergilediği ihsan şuuru, kendi şahsî ilmi ve onu tatbiki ile doğru orantılıdır. Ahlâklılığın kaynağı dindarlıktır. Dindarlık ise ancak Rabbinin kendisini her an görüp

gözettiği bilincinde olan insanları ifadede kullanılabilen bir sıfattır. Ahlâk mü'minin üzerinde taşıması gereken ve ömrünün her döneminde giyebileceği süslü elbisesidir.

Kulun ihsan'ı yaşantısına aksettireceği alanlar oldukça geniştir. Bu alanlar ana-babaya itaat, bir yetimin derdiyle hemhal olma, insanlarla iletişimde saygıyı koruma, etrafındakiler yanlışa düştüğünde onlara doğruyu telkin etme, istihdam ettiğimiz işçiye ücretini vaktinde verme, ilminden cahilin istifadesini sağlama, zevcine/zevcesine karşı sorumluluğunu yerine getirme, ailede ve çalışma hayatında yükü birlikte kaldırma gibi hususları ihtiva eder.

'İhsan ibadetin kabul şartlarından biri midir?' sorusunun olumlu cevabı, kudsî hadislerle doğrulanmıştır. Allah- kul ilişkisinde hikmet kavramı derin bir anlam ifade etmektedir. Öyle ki hikmet çekilip alınsa bu ilişki tam anlatılamaz.

Kudsî hadiste zikredilen "Zulmü kendime haram kıldım," ifadesinden kul hakkının Allah hakkından doğduğu anlaşılmaktadır. Böylece kulun tüm insanlara özellikle de din kardeşlerine karşı yaklaşımlarında seviyeli, hukukunu koruma anlamında gayretli ve hesabını veremeyeceği şekilde yaşamaktan geri duran bir çizgi üzere yaşaması ortaya çıkmaktadır.

"Kulumun zannı üzereyim," hadisinin ifadesi ile edinilen diğer bilgiler birleştirilince ihsan Allah hakkında zanda bulunmaktır. Bu ise zannın dinamik gücünü hesaba katarak, müsbet davranışlar ile toplum içinde olumlu bir değişimi gerektirmektedir. Kur'anda ihsanın zikredildiği ayetlerden insana gerekli olanın amel ve amelde derinleşmeden önce kalbin ve zihnin inşâsı olduğu görülmektedir. Zira bu ifadelerle Kur'an kalp ve zihniyet inşası yapmaktadır.

Allah'a karşı ihsan O'na karşı kullukta samimi ve teslimiyet içerisinde davranmaktır. İhsan, ibadetin samimiyetle yapılmasıdır. İhsan, Allah'ın emirlerini yerine getirip yasakladıklarından kaçınmaktır. Namaz, oruç, hac, kurban gibi temel vazifelerde tembellik göstermeden kurbiyet sağlama yolunda hareket etmek, peygamberi (Sallallâhu aleyhi ve sellem) taklit etmekte ısrarcı olmak ihsandır. Allah'ın üzerimizdeki nimetlerini ikrar etmek de ihsandır.

İnsanın anne- babasına emredildiği şekilde itaat etmesi, anne- babanın çocuğunu güzel bir terbiyeyle yetiştirmesi, aile bağlarını sürdürerek dünya ve ahiret kötülüklerinden kurtarmaya gayret etmesi ihsandır. Evlilikle ırz ve namusunu muhafaza altına almak ve nesli çoğaltmak ihsandır. Allah'ın nimetlerinden bir nimet olan eşinin emanet olduğunu bilerek koruyup kollamak, ortak hareket etmek ve arada samimi sevgi bağları te'sis etmek ihsandır. Eşinin kendine uymayan yönlerine sabretmek ihsandır. Eşini daha iyi bir kul olmaya davet etmek ve desteklemek ihsandır. Çocuklarını sadece dünya adına elde edecekleri menfaatleri kazanmak için gereken şeylerle yetiştirmek değil, dünya ahiret dengesini koruyacak vaziyette yetiştirmek ihsandır.

Gayri müslime adaletle muamele etmek ihsandır. Gayri müslim komşunun komşuluk hakkını gözetmek ihsandır. Ticari ilişkilerde veya savaş durumlarını haklarını korumak ve sünnete uygun hareket etmek ihsandır.

Komşuya yakın- uzak demeden ulaşıp gözetmek ve iyi davranmak ihsandır. İyi hal üzere olan takva sahibi kimselerle aile fertleriyle olduğu gibi ilişkiler te'sis etmek ve birbirinden hayır anlamda istifade etmek ihsandır. Sadece yeme- içme anlamında değil ilim, irfan, doğruluğa sevketme, işlerinde yönlendirme, eğitimine destek verme, borcu hususunda yardımcı olma, evine yapacağı tamirat gibi şeylerde yardımcı olma gibi konularda da komşuyla iyi geçim de ihsandır.

Din psikolojisi ve psikoloji alanlarında ihsan modeli ile farklı konular üzerine yapılacak olan benzer çalışmaların ilim dünyasına ve insanların dindarlık düzeylerine sağlayacağı katkılar konusunda şüphe yoktur. Bu yüzden psikoloji alanında yetkinliği bulunan araştırmacıların ihsan modelini uygulayarak neticeleri toplumun ıslahına yönelik çalışmalar yapan kurumlarla paylaşması yaralı olacaktır.

Diyanet işleri devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının cezaevi, kadın sığıma evi ve sevgi evleri gibi içtimai düzeni sağlama konusunda görevler icra eden kurumlarda bu veriler ışığında bahsi geçen ihsan modelini bireyler üzerinde uygulaması mümkün olabilir.

KAYNAKLAR

Abdurrahman, Âişe - çev. İsmail Kaya. *Hz. Peygamber'in Annesi ve Hanımları*. Konya: Uysal Kitabevi, 6. Basım, 1994.

Abi Al-Mawahib Al-Sa'rani. *Al-Bahr Al-Mawrûd fi Al-Mawasiq wal 'Uhud*. Lebanon: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah - Beirut, 2. Basım, 2011.

Acar, Cafer. "Risalet Döneminde Gayri Müslimlerle Dostluk". *Iğdır Üniversitesi Ssosyal Bilimler Dergisi* 9 (Nisan 2016), 235-254.

Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî - thk. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî. *Müsnedü Ebû Ya'lâ*. 13 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-me'mûn li't-türâs, 1984.

Ahmed b. Hanbel, Muhammed Abdusselam Şahin. *ez-Zühd*. 1 Cilt. Beytrut-Lübnan: Dâru'l- Kütübü'l İlmiyye, 1., 1420.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 50 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r- risâle, 2. Basım, 1999.

Ahmed b. Ömer Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî - thk. Muhyiddin Dîb Mustû. *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1996.

Akalın, İsa. "Kudsî Hadîs Mefhûmunun Serencâmı". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/1 (30 Haziran 2017), 7-74.

Akalın, İsa. *Hadis Tekniği Açısından Kudsî Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.

Akpınar, Sümeyye. "Sehl et-Tüsterî'nin Hayatı, Görüşleri ve Eserleri". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 4/1 (Haziran 2023), 73-94 (22).

Akyüz, Vecdi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2.-Acar Basım ve Cilt San.Tic. A.Ş. Basım, ts.

Altınışık, Sadettin. *Kur'an'da İhsan Kavramı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/112. TDV Yayınları, 2007.

Aydın, Mehmet Zeki. “Müslüman ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar”. *Çocuk ve Medeniyet 6/12 (2021), 47-78.*

Aykaç, Mehmet. “Fâtıma bint Esed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/225. TDV Yayınları, 1995.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *Umdetu’l-kârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-arabbiy, 2006.

Azîmâbâdî, Ebü’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-. *Avnü’l-ma’bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru’l- kutubi’l-ilmiyye, 2. Basım, 1415.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed - thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’aşlî. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-arabbî, 1418.

Bilir, Nazmi. “Yaşlılık Tanımı, Yaşlılık Kavramı, Epidemiyolojik Özellikler”. *Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara*, 13-31.

Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el- Cûfî, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. *el- Edebü’l- müfred*. 1 Cilt. Dâru’l- Beşâiri’l İslâmiyye, 3. Basım, 1409.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî - thk. Mustafa Dîb el-Büğâ. *el-Câmiu’s-sahîh*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

Cibran, Halil. Nil Tuna. *Âsi Ruhlar*. İstanbul: Zeplin Yayınları, 3, 2018.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV, On Sekiz. 2015.

Çapcıoğlu, İhsan. Mehmet AKIN. “Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla İslam’da "İhsan Erdemi”. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* 4/(2) (Aralık 2018), 640-649.

Çetintaş, Recep. “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerle İlişkiler Bağlamında Cihâd Anlayışı”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 25-53.

Dirvari, Gencer. *Abdülvâsî’ el-Aleft (1108/1696)’nin Kudsî Hadislere Dair Eseri - Tahriç ve Değerlendirme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî - thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. *es-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut, El-Mektebetu’l-Asriyye., t.s.

Fâlih b. Muhammed b. Fâlih es-Sağîr, *Silsiletü Ehâdîs fî’d-Da‘veti ve’t-tevcîh -Ketebe Allâhü’l-ihsân ‘alâ külli şey’in-, İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi-Riyad* 13 (Hicri- 2007 1427), 300.

Fidan, Ayşenur. *Kur’ânî Dilin Nebevî Dili İnşaası - Kudsî Hadisler Bağlamında*. İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Göktaş, Recep Gürkan. “Çağdaş Hadis Usulü Kitaplarında Kudsî Hadise Yer Aramak: Muntehâsına Göre Hadislerin Taksimi Üzerine Bir Not”. *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi* 59/2 (2018), 139-160.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Muhammed Fuâd Abdulbâkî. *Fethu’l-bârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1379.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’r-risâleti’l-âlemiyye, 2009.

İnançer, Ömer Tuğrul-Ahmet Özhan. *Şarkılar Seni Söyler*. İstanbul: Sufi Kitap, 2007.

İnançer, Ömer Tuğrul-Kenan Gürsoy. *Gönül Gözü*. İstanbul: Sufi Kitap, 3. Basım, 2010.

İşören, Samet. *Sâlimiyye Mezhebinin Kelâmî Görüşleri ve Eleştirisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kandemir, Mehmet Yaşar vd. *Riyâzü’s Sâlihîn -Metni ve Türkçesi*. Cağaloğlu/İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.

Kandemir, Mehmet Yaşar. *Tercüme ve Şerhiyle 111 Kudsî Hadis*. İstanbul: Tahlil Yayınları, Şenyıldız Matbaacılık., 2022.

Karagöz, İsmail. *Günahlar Tövbe ve İstiğfar*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 3.-Gökçe Ofset Mat. Ltd. Şti. Basım, 2017.

Kastallânî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *İrşâdü’s-sârî*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatu’l-kubrâ el-emîriyye, 1911.

Kaval, Musa. “Büyük Cihadı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme”. *Akademik Bakış Dergisi* 49 (Mayıs- Haziran 21015), 12.

Kehya, İrfan. *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Koç, Bahri. *Mevzû Nitelikli Kudsî Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Koç, Turan. *İslâm Estetiği*. İstanbul: İsam Yayınları, 6. Basım, 2015.

Koçak, Zeynep Canan. *"Kudsî Hadis" Olarak Bilinen Hadislerin Kutsal Metinler (Tevrat-İncil) ile İlişkisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Köse, Ali. *Neden Müslüman Oldum? (İhtida Öyküleri)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, Başak Mat. Tanı. Hiz. İth. İhr. Ltd. Şti., 2022.

Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer - thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefî. *Müsnedü'ş-şihâb*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1986.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li ahkâmi'l-kur'ân*. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Mâlik b. Enes. *Muvattâ*. 3 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabi, ts.

Molla Gürânî, Ahmed b. İsmâîl b. Osmân b. Muhammed - thk. Ahmed Azv Inâye. *Kevseru'l-cârî ilâ riyâdı ehâdîsi'l-Buhârî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi türâsi'l-arabbiy, 2008.

Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-. *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmii't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l kütübi'l-ilmiyye, ts.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi türâsi'l-arabbiy, t.s.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en- thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. *el-Mücteba mine's-sünen (Sünenü'n- Nesâî)*. 8 Cilt. Haleb: Mektebetu'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1986.

Özdemir, Abdurrahman. "Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi* 4 (2004), 201-218.

Sabuncu, Ömer. "Hazreti Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (2007).

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *Edebü'l-imlâ' ve'l-istimlâ'*. Beyrut: Dâru'l- kütübi'l- ilmiyye, 1981.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî - thk. Rıdvân Câmi' Rıdvân. *et-Tevşîh şerhu'l-Câmıı's-sahîh*. 9 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-ruşd, 1998.

Şirin, Turgay. *Bilişsel Davranışçı Psikoterpi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

Taberî, İbn Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2000.

Taha, Sabriya Mohammed. *Kudsî Hadislerde İnziyâh*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Tekdemir, Volkan. *Dinin Eşler Arası İlişkiler Üzerine Etkisi: Dindar Evli Çiftlerin Algısı Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Tereci, Duygu vd. "Yaşlılık Kavramına Bir Bakış". *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi 16/1 (2016), 33(84-116).*

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-. *el-Câmiu's-sahîh*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Yeksek, Ferize. *Hadislerde İhsan Kavramı*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yıldırım, Ali. "*Kuza'i ve Müsned'üş-Şihab'ı*". *Ömer Yigitbaşı'na Armağan*. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 285-348 (65).

Yıldırım, Enbiya. "Kudsi Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2009), 39-47.

Yıldırım, Mehmet. *İhsan Modeli ile Mânevî Danışmanlık Uygulamalarının Psikolojik Rahatsızlıklar Üzerindeki İyileştirici Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yıldırımlı, Eminegül. *İhsan Modeli Psiko-Eğitim Programının Evlilikte Uyum Empati ve İletişim Düzeyinde İyileştirici Etkisinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Topkapı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Yılmaz, Hayati. "Hadis İlminde Kudsi Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar*"*. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 36.

Yılmaz, Hayati. *Hadis İlminde Kutsi Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Yılmaz, Hüseyin. “İslâm Korkusunun/İslamafobinin Oluşmasında ‘Cihâd’ Algısının Rolü”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (Haziran 2012), 165-187.

Yılmaz, Metin. “Kur’an ve Sünnet Bağlamında Müslümanın Öteki ile Komşuluğu”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (Aralık 2022), 431-456.

Yusuf el-Karadâvî. *Sünneti Anlamada Yöntem*. İstanbul: Nida Yayıncılık, Step Ajans Matbaa Ltd.Şti., 2022.